

SOCIETAS & HUMANITAS IV.

Zborník príspevkov z IV. ročníka vedeckej interdisciplinárnej konferencie študentov politológie, pedagogiky, psychológie a sociológie

TRNAVA 2023

SOCIETAS & HUMANITAS IV.

Mária Dědová, Tomáš Jahelka (Eds.)

TRNAVA
2023

SOCIETAS & HUMANITAS III.

Zborník príspevkov z IV. ročníka vedeckej interdisciplinárnej konferencie študentov politológie, pedagogiky, psychológie a sociológie

EDITORI

doc. PhDr. Mária Dėdov, PhD.

PhDr. Toms Jahelka, PhD.

VEDECKÝ A ORGANIZAČNÝ VÝBOR KONFERENCIE

doc. PhDr. Mária Dėdov, PhD.

Mgr. Marcel Martinkovič, PhD., univer. doc.

PhDr. Toms Jahelka, PhD.

Mgr. Martin Fero, PhD.

Mgr. Lenka Diener, PhD.

RECENZENTI

doc. Mgr. Gabriel, Bank, PhD. (Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, Filozofická fakulta, Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach)

Mgr. Marek Netina, PhD. (Katedra filozofie a religionistiky, Evanjelick bohosloveck fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave)

 Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

ISBN 978-80-568-0584-8

EAN 9788056805848

OBSAH

Úvod.....	5
BARTOŠOVÁ Simona Prežívanie úzkosti a depresie u odliečených onkologických pacientov.....	7
DĚDOVÁ Kristína Učiteľ a žiak ako významní činitelia klímy triedy v školskom prostredí.....	20
TOMÍK Alexander, FRIDMANSKÝ Radovan Železničná stanica ako miesto spoločenských diferencií.....	27
HLAVÁCS Martin Populizmus na Slovensku.....	35
KARAKASH Rostyslav „String of Pearls” a „Necklace of Diamonds”: Geopolitická konfrontácia Číny a Indie.....	50
MELIŠOVÁ Lubomíra Kvalita života u ľudí so psoriázou.....	60
PÍLOVÁ Michaela Telo a krása v sociologickom výskume.....	75
PÍSEČNÁ Karin Komunikačné stratégie o klimatickej zmene.....	88
SZENTIVÁNYIOVÁ Júlia Nenávistné prejavy v online priestore.....	97
TOMAKH Dmytro Rozdiely a spoločné prvky v ponímaní slobody u Ľudovíta Štúra a Jána Palárika.....	108
ŽIVČÁKOVÁ Simona Dezinformácie a ako ich rozoznať.....	128

Úvod

Zborník príspevkov študentskej vedeckej interdisciplinárnej konferencie *Societas & Humanitas IV.* je výsledkom publikačnej činnosti študentov bakalárskeho a magisterského stupňa štúdia v odboroch politológia, pedagogika, psychológia a sociológia.

Študenti politológie sa vo svojich príspevkoch zaoberajú súčasnými výzvami domácej a medzinárodnej politiky, ale aj témami z minulosti slovenského politického myslenia. Ako dokladá štúdia o rozdieloch a spoločných bodoch v ponímaní slobody u Ľudovíta Štúra a Jána Palárika, témy z dejín politického myslenia nie sú len dobovým dokladom myšlienkových zápasov jednotlivých aktérov, ale otázky, ktoré si kládli, a odpovede, ktoré na ne nachádzali, majú svoju relevanciu aj v súčasnosti. O aktuálnom politickom probléme hovorí príspevok zameraný na fenomén populizmu. Text štúdie nás uvádza do súčasného stavu politických zápasov prebiehajúcich v našej krajine, pričom prezrádza, že populizmus v nich zohráva významnú rolu. Medzinárodnou politikou a vzťahmi medzi krajinami, aspirujúcimi na veľmocenské postavenie, sa zaoberá ďalší príspevok približujúci geopolitickú konfrontáciu medzi Indiou a Čínou.

Príspevky študentov z psychológie sa venujú psychologickému pohľadu na viaceré ochorenia. Jedným z nich je onkologické ochorenia, so zameraním na prežívanie úzkosti a depresie u odliečených onkologických pacientov. Ďalší príspevok sprostredkováva a poukazuje na schopnosť sebaúčinnosti u ľudí s dermatologickým ochorením psoriázy v porovnaní s intaktnou populáciou. Možnosťami rozpoznať dezinformácie sa venuje ďalší príspevok, ktorý poukazuje, že neexistuje jednoznačný postup ako dešifrovať príspevky v médiách a ide o veľmi komplexnú problematiku z hľadiska analýzy daných objektov dezinformácii. Klímou triedy, ktorá je tvorená niekoľkými činiteľmi a to učiteľom, žiakom a zložením triedy sa venuje príspevok z pedagogického pohľadu. Poukazuje na najvýznamnejšieho činiteľa, ktorým je učiteľ, pričom opisuje základné vlastnosti učiteľa empatia, srdečnosť, autentickosť, bezprostrednosť, otvorenosť.

Študenti sociológie sa vo svojich príspevkoch zaoberajú rôznorodými témami. Jedným z príspevkov je prítomnosť spoločenskej stratifikácie vo verejnom priestore. Ďalším príspevkom je téma krásy ako vlastnosti

viažucej sa k ženskému rodu, ktorá predstavuje motivujúci aspekt vedúci k starostlivosti o telo. Autorka približuje aktuálnosť témy cez stále zvyšujúci sa vek odchodu do dôchodku, kedy sú kladené vyššie nároky na starostlivosť o funkčnosť tela v strednom a staršom veku. Aktuálnou otázkou klimatickej zmeny sa venuje príspevok študentky sociológie v kontexte komunikačných stratégií. Poukazuje na médiá, ktoré predkladajú rôzne katastrofické scenáre s cieľom vystrašiť čitateľa, ktorý následne môže upadnúť do apatie až skepsy. Ako naznačuje ďalšia štúdia, nenávistné prejavy sú prítomné u politických predstaviteľov, vzhľadom na to, autorka upozorňuje na samotné podkopávanie základov našej spoločnosti.

Štúdie uvedené v tomto zborníku majú potenciál naplniť ambíciu byť povzbudením pre ďalších študentov zúčastňovať sa budúcich ročníkov študentských vedeckých konferencií organizovaných na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Doterajšie ročníky ukázali, že študentky a študenti vedia pripraviť kvalitné prezentácie a texty na témy, ktorými sa zaoberajú v rámci svojich odborov. Veríme, že budú povzbudením aj pre ich kolegov, ktorí sa rozhodujú aktívne zúčastniť budúcich konferencií. Sme presvedčení, že prekladané štúdie predstavujú hodnotné príspevky na poli spoločenskovedných a humanitných odborov a dokladajú ich nezastupiteľné miesto v poznávaní človeka a ľudskej spoločnosti.

Mária Dědová, Tomáš Jahelka
editori

PREŽÍVANIE ÚZKOSTI A DEPRESIE U ODLIEČENÝCH ONKOLOGICKÝCH PACIENTOV

EXPERIENCING ANXIETY AND DEPRESSION IN CANCER SURVIVORS

Simona BARTOŠOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
simonabartosova.psychology@gmail.com

Abstrakt: Cieľom výskumu bolo objasniť úzkosť a depresiu u odliečených onkologických pacientov a zistiť, či medzi jednotlivými premennými a vybranými sociodemografickými a klinickými markermi existujú vzťahy a rozdiely. Rovnako bolo cieľom poukázať na dôležitosť zvýšenia pozornosti venovanej tejto forme psychickej záťaže. Zúčastnilo sa 180 odliečených onkologických pacientov. Z toho bolo 123 žien a 57 mužov, vo veku od 18 do 84 rokov ($M = 52,8$; $SD = 17,9$). Údaje boli získané prostredníctvom The Hospital Anxiety and Depression Scale. Nepotrdil sa rozdiel v miere prežívania úzkosti a depresie vzhľadom na pohlavie, negatívny vzťah medzi vekom a úrovňou prežívania úzkosti a depresie a negatívny vzťah medzi prežívanou úzkosťou a depresiou a dobou od diagnostikovania ochorenia. Potvrdil sa rozdiel v miere prežívania úzkosti a depresie vzhľadom na výskyt recidívy. Realizácia ďalších výskumov by mohla pomôcť bližšie porozumieť psychickejmu prežívaniu pacientov, zvládaniu diagnózy a pokračovaniu v ich živote.

Kľúčové slová: Depresia; Odliečení onkologickí pacienti; Onkologické ochorenie; Rakovina; Úzkosť

1. Onkologické ochorenie z psycho-onkologického hľadiska

Onkologické ochorenie mení celkový vzťah pacienta k svetu. Ide o veľmi špecifickú skupinu pacientov, na ktorých psychike ich ochorenie zanecháva výrazné stopy bez ohľadu na to, či sa z ochorenia vyliečili alebo nie. V hlave im víria myšlienky vlastnej mortality a neustále si uvedomujú, aký krehký ich život v skutočnosti je (Balážová, 2019). Ide o diagnózu, ktorá medzi

chorobami zaujala špecifické miesto, nakoľko je jednou z tých, ktoré sú pre človeka najobávanejšie a najviac traumatizujúce, pretože človeka postihuje a limituje v celej jeho telesnej, duševnej a rovnako tak duchovnej a sociálnej existencii (Gulášová, 2009). Holland a Wiesel (2017) tvrdia, že jednou z možností, ktoré robia túto pre pacienta náročnú cestu znesiteľnejšou, je *psycho-onkológia*. Ide o široký terapeutický prístup, ktorého úlohou je liečiť ťažkosti, ktoré pacientovi rakovina prináša v emočnej, sociálnej a duchovnej oblasti (Gregurek et al., 2010).

Výskum je zameraný konkrétne na odličených onkologických pacientov. Je preto potrebné vysvetliť si aj tento pojem. *Odliečenie rakoviny* je definované ako proces, ktorý sa začína v okamihu diagnostikovania a pokračuje počas celého života (Marzorati, Riva, Pravettoni, 2016). Národná koalícia pre prežitie rakoviny (2014) definuje odliečenie rakoviny ako *kontinuum rakoviny* – teda človek žije s diagnózou rakoviny aj mimo nej.

2. Úzkosť a depresia u onkologických pacientov

Úzkosťou možno rozumieť akýsi stav neistoty, nepokoja, obáv z toho, čo sa môže stať alebo znepokojenia z budúcich udalostí. Viaz sa na nejakú predstavu alebo konkrétnu udalosť v budúcnosti. Niekedy je však prežívaná ako všeobecný pocit nepokoja, kedy sa napríklad človek trápi bez toho, aby mal nejaký konkrétny dôvod. Človek si častokrát myslí, že pozná príčinu svojej úzkosti, ale v konečnom dôsledky môže v danom zdôvodnení chýbať logika. Je v poriadku, ak človek pociťuje starosti či obavy v spojení s nejakou situáciou či udalosťou, avšak ak človeka začnú zahlcovať, presahujú tak význam danej situácie a rámec akéhokoľvek logického vysvetlenia. Je teda dôležité uvedomiť si, že pri úzkosti absentuje logický základ (Maloney, Kranzová, 1996).

Depresia podľa Vavrušovej (2019, s. 34) „nie je iba dočasný pocit smútku a melanchólie, ale vážne duševné ochorenie“. Vysvetľuje, že pre depresiu sú charakteristické predovšetkým poruchy emotivity, pričom ide o depresívne nálady alebo stratu potešenia či pocit, že človek stráca radosť. Prítomné sú tiež psychomotorické útlmy

a spomalenosť, poruchy obsahov myslenia a sprievodné telesné príznaky ako migrény, nepríjemné telesné pocity či menštruačné poruchy u žien. Postupná strata záujmu o socializáciu s blízkymi a o dlhoročné koníčky je tiež jedným zo signálov depresívneho stavu.

Dobson (1985) predpokladá, že ak hovoríme o úzkosti a depresii, tak ide o hierarchické usporiadanie, pričom depresia je nadradenou reakciou. Podľa neho je človek s vysokou mierou depresie, ale nízkou mierou úzkosti naozaj vzácnosťou. Depresiu bez úzkosti, ktorá ju častokrát predurčuje, si možno predstaviť len veľmi ťažko.

Väčšina výskumov poukázala na vyšší výskyt úzkosti a depresie u žien ako u mužov (e.g. Hinz et al., 2010; Jefford et al., 2017; Götze et al., 2019). Pacienti nad 70 rokov vykazovali najnižšiu mieru týchto porúch, zatiaľ čo najvyššiu mieru hlásili pacienti do 60 rokov, pretože sa im s ochorením spája viacero obmedzení a strach o život, pričom starším ľuďom sa s narastajúcim vekom zdravotný stav zhoršuje prirodzene, a preto im prídu zdravotné problémy normálnejšie a bežnejšie (Götze et al., 2019). Tvrdenie, že u mladších vekových skupín je miera prežívanej úzkosti a depresie vyššia potvrdzujú aj iné štúdie (e.g. Burgess et al., 2005; Jefford et al., 2017; Schou-Bredal, Faye-Schjøll, 2019). Príznaky úzkosti a depresie sú bežné v období prvých rokov od diagnostikovania rakoviny (Brandenburg et al., 2019). Výsledky viacerých výskumov (e.g. Burgess et al., 2005; Hinz et al., 2010; Götze et al., 2019) poukázali, že vyššia miera prežívania úzkosti a depresie sa preukázala po uplynutí kratšieho času od diagnostikovania. Ďalším faktorom môže byť samotná recidíva a strach z nej (e.g. Lampic et al., 2001; Burgess et al., 2005), čo vedie k zvýšeniu prežívania úzkosti a depresie alebo pacientovi bráni vo výraznejšom zlepšení psychického stavu.

3. Výskumný problém a ciele výskumu

Výskumný problém spočíval v objasnení úzkosti a depresie u odliečených onkologických pacientov. Hlavným cieľom bolo zistiť, či medzi jednotlivými premennými a vybranými sociodemografickými a klinickými markermi existujú vzťahy

a rozdiely. Výskumným cieľom v rámci prežívanej úzkosti a depresie bolo preskúmanie vzťahu s vekom a dobou od diagnostikovania ochorenia a zisťovanie rozdielov vzhľadom na pohlavie a výskyt recidívy.

4. Hypotézy výskumu

Na základe predchádzajúcich výskumných zistení, uvedených v rámci teoretickej časti, boli stanovené nasledujúce hypotézy:

H1: *Predpokladáme, že vyššiu mieru úzkosti a depresie prežívajú ženy trpiace onkologickým ochorením ako muži trpiaci onkologickým ochorením.*

H2: *Predpokladáme, že existuje negatívny vzťah medzi vekom a úrovňou prežívania úzkosti a depresie u odličených onkologických pacientov.*

H3: *Predpokladáme, že existuje negatívny vzťah medzi prežívanou úzkosťou a depresiou u odličených onkologických pacientov a dobou od diagnostikovania ochorenia.*

H4: *Predpokladáme, že odličení onkologickí pacienti, u ktorých nastala recidíva, prežívajú vyššiu mieru úzkosti a depresie v porovnaní s odličenými onkologickými pacientmi, u ktorých recidíva nenastala.*

5. Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 180 onkologických pacientov, ktorí ukončili liečbu – odličení onkologickí pacienti (cancer survivors). Z celkového počtu bolo 123 žien (68,3 %) a 57 mužov (31,7 %). Vek respondentov sa pohyboval od 18 do 84 rokov ($M = 52,8$; $SD = 17,9$). Výskyt recidívy uviedlo 27 respondentov (15 %). Títo pacienti prežili dané onkologické ochorenie dva alebo viackrát. U zvyšných 153 respondentov (85 %) sa recidíva nevyskytla.

6. Metódy zberu údajov

Na úvod boli respondenti informovaní o účele výskumu, dobrovoľnosti a anonymite. Zároveň bolo potrebné, aby súhlasili so spracovaním informácií, ktoré v dotazníku poskytnú.

Sociodemografické a klinické údaje

Na začiatok vyplňali základné údaje – pohlavie, rok narodenia a aktuálny vek. Ďalšie otázky sa týkali informácií ohľadne ochorenie – rok prvého diagnostikovania onkologického ochorenia, doba od ukončenia poslednej liečby, výskyt a počet recidív, typ diagnózy, neskoré následky liečby, liečba na psychické ochorenie a ním spojené užívanie liekov.

HADS – Hospital Anxiety and Depression Scale (Zigmond, Snaith, 1983)

Nemocničná škála úzkosti a depresie pozostáva zo 14-tich položiek. Odpovedá sa na škále od 0 do 3. Obsahuje subškálu úzkosti a subškálu depresie. Obe zahŕňajú 7 položiek. Celkový počet bodov v jednotlivých subškálach sa teda pohybuje v hodnotách od 0 do 21. Hodnota 10 bola stanovená ako medzné skóre pre psychopatológiu (hodnoty 11-14 = stredná miera úzkosti/depresie; hodnoty 15-21 = vysoká miera úzkosti/depresie). Respondent odpovedá na základe toho, ako sa cítil za posledný týždeň (Zigmond, Snaith, 1983).

7. Výsledky výskumu

Pri overovaní hypotézy H1 sme ako prvý zisťovali rozdiel medzi mierou prežívanej úzkosti u žien a u mužov. Pomocou Shapir-Wilkovho testu sme zistili, že normálna distribúcia dát nebola dodržaná ($p = 0,003$), na základe čoho sme použili Mann-Whitneyho U-test. Nezistili sme štatisticky významný rozdiel ($M-W U = 3418$; $p = 0,608$; $d = 0,044$) v miere prežívanej úzkosti medzi mužmi ($M = 18,6$; $SD = 2,65$; $Mdn = 19,0$) a ženami ($M = 18,5$; $SD = 2,61$; $Mdn = 18,0$). Výsledky uvádzame v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1: Rozdiel v miere prežívanej úzkosti vzhľadom na pohlavie

Úzkosť	Muži				Ženy				M-W U-test		
	N	M	SD	Mdn	N	M	SD	Mdn	U-test	p	r
	57	18,6	2,65	19,0	123	18,5	2,61	18,0	3418	0,608	0,044
	IQR = 3				IQR = 3						
<i>Poznámka: N = počet; M = priemer; SD = štandardná odchýlka; Mdn = medián; p = signifikancia; r = veľkosť účinku; IQR = medzikvartilové rozpätie</i>											

Následne sme zisťovali rozdiel medzi mierou prežívanej depresie u žien a u mužov. Pomocou Shapir-Wilkovho testu sme zistili, že nebola dodržaná normálna distribúcia dát ($p = 0,005$). Použili sme teda Mann-Whitneyho U-test. Opäť sme nezistili štatisticky významný rozdiel (M-W U = 2750; $p = 0,991$; $d = 0,341$) v miere prežívanej depresie medzi mužmi (M = 16,8; SD = 2,21; Mdn = 17,0) a ženami (M = 16,1; SD = 1,93; Mdn = 16,0). Na základe výsledkov môžeme konštatovať, že *hypotéza H1 sa nám nepotvrdila*. Výsledky uvádzame v tabuľke č. 2.

Tabuľka č. 2: Rozdiel v miere prežívanej depresie vzhľadom na pohlavie

Depresia	Muži				Ženy				M-W U-test		
	N	M	SD	Mdn	N	M	SD	Mdn	U-test	p	r
	57	16,8	2,21	17,0	123	16,1	1,93	16,0	2750	0,991	0,341
	IQR = 3				IQR = 2						

Poznámka: N = počet; M = priemer; SD = štandardná odchýlka; Mdn = medián; p = signifikancia; r = veľkosť účinku; IQR = medzikvartilové rozpätie

Pri overovaní hypotézy H2 sme použili Pearsonovu koreláciu. Zistili sme, že medzi vekom a mierou prežívanej úzkosti u odliečených onkologických pacientov existuje štatisticky nevýznamný negatívny vzťah ($r = -0,116$; $p = 0,061$). Medzi vekom a mierou prežívanej depresie u odliečených onkologických pacientov sme zistili, že existuje štatisticky nevýznamný negatívny vzťah ($r = -0,001$; $p = 0,494$). Na základe výsledkov môžeme konštatovať, že *hypotéza H2 sa nám nepotvrdila*. Výsledky Pearsonovej korelácie uvádzame v tabuľke č. 3.

Tabuľka č. 3: Vzťah medzi vekom a prežívanou úzkosťou a depresiou

Úzkosť	Vek	
	Pearsonovo r	-0,116
Signifikancia p	0,061	
N	180	
Depresia	Vek	
	Pearsonovo r	-0,001
Signifikancia p	0,494	
N	180	

Na overenie hypotézy H3 sme použili Pearsonovu koreláciu. Zistili sme, že medzi prežívanou úzkosťou a dobou od diagnostikovania ochorenia u odliečených onkologických pacientov existuje

štatisticky nevýznamný negatívny vzťah ($r = -0,104$; $p = 0,082$). Medzi prežívanou depresiou a dobou od diagnostikovania ochorenia u odliečených onkologických pacientov sme zistili, že existuje štatisticky nevýznamný pozitívny vzťah ($r = 0,193$; $p = 0,995$). Na základe výsledkov môžeme konštatovať, že *hypotéza H3 sa nám nepotvrdila*. Výsledky Pearsonovej korelácie uvádzame v tabuľke č. 4.

Tabuľka č. 4: Vzťah medzi prežívanou úzkosťou a depresiou a dobou od diagnostikovania ochorenia

		Doba od diagnostikovania ochorenia	
Úzkosť	Pearsonovo r	-0,104	
	Signifikancia p	0,082	
	N	180	
Depresia	Pearsonovo r	0,193	
	Signifikancia p	0,995	
	N	180	

Pri overovaní hypotézy H4, sme museli vybrať náhodných 30 respondentov, ktorí recidívu nemali, pretože celkový počet bol príliš vysoký v porovnaní s respondentami, ktorí recidívu mali – tých bolo 27. Najskôr sme zisťovali rozdiel v miere prežívanej úzkosti u odliečených onkologických pacientov s recidívou a bez nej. Pomocou Shapir-Wilkovho testu sme zistili, že je zachovaná normálna distribúcia dát ($p = 0,161$). Ďalej sme na základe Levenovho testu zistili, že homogenita medzi premennými je štatisticky významná ($p < 0,001$), na základe čoho sme zvolili Welchov T-test. Zistili sme, že odliečení onkologickí pacienti, u ktorých nastala recidíva dosahujú vyššiu mieru úzkosti ($M = 16,9$; $SD = 2,65$; $Mdn = 17,0$), v porovnaní s tými, u ktorých recidíva nenastala ($M = 15,6$; $SD = 1,19$; $Mdn = 16,0$). Tento rozdiel je štatisticky významný, na úrovni stredne veľkého ($t_{35} = 2,26$; $p = 0,015$; $d = 0,623$). Výsledky uvádzame v tabuľke č. 5.

Tabuľka č. 5: Rozdiel v miere prežívanej úzkosti vzhľadom na výskyt recidívy

Úzkosť	Pacienti s recidívou				Pacienti bez recidívy				Welchov T-test		
	N	M	SD	Mdn	N	M	SD	Mdn	T-test	p	d
	27	16,9	2,65	17,0	30	15,6	1,19	16,0	2,26	0,015	0,623
	IQR = 3				IQR = 1,8						
<i>Poznámka:</i> N = počet; M = priemer; SD = štandardná odchýlka; Mdn = medián; p = signifikancia; d = veľkosť účinku; IQR = medzikvartilové rozpätie											

Následne sme zisťovali rozdiel v miere prežívanej depresie u odliečených onkologických pacientov s recidívou a bez nej. Pomocou Shapir-Wilkovho testu sme zistili, že nie je zachovaná normálna distribúcia dát ($p = 0,047$). Zvolili sme teda Mann-Whitneyho U-test. Zistili sme, že odliečení onkologickí pacienti, u ktorých nastala recidíva dosahujú vyššiu mieru depresie ($M = 16,4$; $SD = 1,98$; $Mdn = 17,0$), v porovnaní s tými, u ktorých recidíva nenastala ($M = 15,5$; $SD = 1,33$; $Mdn = 15,0$). Tento rozdiel je štatisticky významný, na úrovni stredne veľkého ($M-W U = 282$; $p = 0,023$; $d = 0,540$). Na základe výsledkov môžeme konštatovať, že hypotéza $H4$ sa nám potvrdila. Výsledky uvádzame v tabuľke č. 6.

Tabuľka č. 6: Rozdiel v miere prežívanej depresie vzhľadom na výskyt recidívy

Depresia	Pacienti s recidívou				Pacienti bez recidívy				M-W U-test		
	N	M	SD	Mdn	N	M	SD	Mdn	U-test	p	r
	27	16,4	1,98	17,0	30	15,5	1,33	15,0	282	0,023	0,540
	IQR = 3,5				IQR = 4						
<i>Poznámka:</i> N = počet; M = priemer; SD = štandardná odchýlka; Mdn = medián; p = signifikancia; r = veľkosť účinku; IQR = medzikvartilové rozpätie											

8. Diskusia

Výskumným problémom bolo objasnenie úzkosti a depresie u odliečených onkologických pacientov. Hlavným cieľom bolo zistiť, či medzi jednotlivými premennými a vybranými sociodemografickými a klinickými markermi existujú vzťahy a rozdiely.

Vzhľadom na pohlavie pacienta sa výskumy zhodli v tom, že vyššia miera prežívanej úzkosti a depresie sa prejavuje u žien (e.g. Jefford et al., 2017; Götze et al., 2019), z čoho sme vychádzali pri stanovení hypotézy $H1$. Medzi mužmi a ženami sme však v našom výskume žiaden rozdiel nezistili. Hypotéza sa nám nepotvrdila. Nekonzistenciu možno pozorovať tiež s výskumom Pandey et al. (2006), ktorí poukazuje na vyššiu prevalencie týchto porúch u mužov. Nakoľko sa výsledky líšia, nápomocné by mohli byť ďalšie výskumy.

Hypotézu H2 sme stanovili na základe výsledkov, ktoré priniesol Linden et al. (2012), pričom tvrdili, že vyššiu mieru úzkosti a depresie prežívajú mladší pacienti a s narastajúcim vekom miera prežívania úzkosti a depresie klesá. Naše výsledky ukázali, že medzi vekom a mierou prežívanej úzkosti a rovnako tak depresie existuje síce negatívny vzťah, ale v oboch prípadoch bol štatisticky nevýznamný. Čím mladší človek je, tým väčšie obmedzenia a strach o život mu ochorenie prináša, preto možno povedať, že mladší onkologický pacient prežíva vyššiu mieru úzkosti a depresie. Naopak, starší človek vníma zhoršovanie zdravotného stavu ako prirodzené a bežné (Götze et al., 2019). Je teda zaujímavé, že v našom výskumnom súbore sme získali nekonzistentné výsledky so spomenutými tvrdeniami. Aguado Loi et al. (2013) však zistili, že vek nemá žiaden vplyv na úzkostné či depresívne príznaky. Naopak Cardoso et al. (2015) tvrdí, že vyššia miera prežívania úzkosti a depresie sa môže vyskytnúť skôr u starších pacientov ako u mladších, záleží však od toho, kde sa nádor nachádza. Rozdielne výsledky možno teda vysvetliť rozdielmi v lokalizácii nádoru. Ďalšie výskumy by mohli byť prínosom pre objasnenie nezrovnalostí.

Viacerí autori prišli s tvrdením, že úzkosť a depresia sa u onkologických pacientov vyskytne skôr na začiatku diagnostikovania ochorenia a čím dlhší čas prejde, tým viac sa symptómy úzkosti a depresie eliminujú (e.g. Burgess et al., 2005; Hinz et al., 2010). Na základe týchto tvrdení sme stanovila hypotézu H3. Naše výsledky však túto hypotézu nepotvrdili. Pri prežívanej úzkosti sa nám preukázal negatívny vzťah, ale nebol štatisticky významný. Naopak pri prežívanej depresii bol zistení štatisticky nevýznamný a navyše pozitívny vzťah. Naše zistenia teda nie sú konzistentné so zisteniami spomenutých autorov, rovnako ako zistenia iných autorov (e.g. Holzner et al., 2001; Maass et al., 2015), ktorí zistili vyššiu prevalenciu príznakov úzkosti a depresie u osôb, ktoré prežívali rakovinu viac ako dva roky. Preto by k objasneniu tohto vzťahu mohli byť prínosné ďalšie výskumy.

Hypotézu H4 sme stanovili na základe štúdie Lampic et al. (2001), ktorá poukazuje, že miera prežívanej úzkosti a depresie sa zvyšuje

v prípade, ak u pacienta nastane recidíva. Hypotéza sa nám na základe zistení potvrdila. V rámci prežívanej úzkosti a rovnako tak depresie sme zistili, že vyššia miera sa vyskytuje u tých odliečených onkologických pacientov, u ktorých nastala recidíva. V oboch prípadoch sme zistili signifikantný rozdiel na úrovni stredne veľkého. Naše zistenia a rovnako tak zistenia autorov, z ktorých sme vychádzali, sú podporované tiež výsledkami výskumu Burgess et al. (2015), nakoľko aj podľa nich je miera prežívanej úzkosti a depresie vyššia u tých pacientov, u ktorých nastala recidíva.

Prínosom výskumu je obohatenie doposiaľ nadobudnutých zistení v oblasti prežívania úzkosti a depresie u odliečených onkologických pacientov, nakoľko je veľmi dôležité upriamiť pozornosť na tieto duševné ochorenia, ktoré pacientom môžu do značnej miery naštrbiť ich zaužívané fungovanie v bežnom živote. Výskum tiež priblížil situáciu ľudí trpiacich onkologickým ochorením, ich psychické prežívanie a poukázal na potrebu zvýšenej pozornosti prevencii a intervencii. Za limitácie možno považovať predovšetkým nižší počet respondentov a jeho nerovnomerné rozloženie v rámci jednotlivých skupín (pohlavie, recidíva), čo mohlo v konečnom dôsledku ovplyvniť výsledky a nekonzistenciu s predošlými uskutočnenými výskumami.

Záver

Úzkosť a depresia prirodzene patria k onkologickému ochoreniu, nakoľko táto diagnóza nie je len fyzicky náročná, ale predstavuje dlhodobú psychickú záťaž. Medicína sa prirodzene zameriava predovšetkým na fyzickú stránku pacientov a preto bývajú psychické ťažkosti častokrát neriešené a bez väčšieho povšimnutia. Výskum sa snažil upozorniť na fakt, že rovnako ako je dôležité fyzické zdravie, je dôležité tiež to duševné, ktoré môže napáchať veľa zla a v konečnom dôsledku zhoršiť celkové zdravie človeka, a to aj u tých pacientov, ktorí sú už odliečení, nakoľko si aj tí prešli touto strastiplnou cestou a rany na duši ostali vryté. Navyše si ich so sebou ponosú po zvyšok života.

Zoznam použitej literatúry

AGUADO LOI, C.X. – BALDWIN, J.A. – MCDERMOTT, R.J. – MCMILLAN, S. – MARTINEZ TYSON, D. – YAMPOLSKAYA, S. – VANDEWEERD, C. (2013). Risk Factors Associated with Increased Depressive Symptoms Among Latinas Diagnosed with Breast Cancer within 5 Years of Survivorship. *Psycho-Oncology*. vol. 22, no. 12, pp. 2779-2788. ISSN. 1099-1611.

BALÁŽOVÁ, P. (2019). *Vzťah medzi zvládacími stratégiami, religiozitou a vnímaním významu onkologického ochorenia* (bakalárska práca). Trnava: Katedra psychológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. 50 s.

BRANDENBARG, D. – MAASS, S.W.M.C. – GEERSE, O.P. – STEGMANN, M.E. – HANDBERG, CH. – SCHROEVERS, M.J. – DUIJTS, S.F.A. (2019). A Systematic Review on the Prevalence of Symptoms of Depression, Anxiety and Distress in Long-Term Cancer Survivors: Implications for Primary Care. *European Journal of Cancer Care*. vol. 28, no. 3, (e13086). ISSN 1365-2354.

BUNEVICIUS, A. – KATKUTE, A. – BUNEVICIUS, R. (2008). Symptoms of Anxiety and Depression in Medical Students and in Humanities Students: Relationship with Big-Five Personality Dimensions and Vulnerability to Stress. *International Journal of Social Psychiatry*. vol. 54, no. 6, pp. 494-501. ISSN 1741-2854.

BURGESS, C. – CORNELIUS, V. – LOVE, S. – GRAHAM, J. – RICHARDS, M. – RAMIREZ, A. (2005). Depression and Anxiety in Women with Early Breast Cancer: Five Year Observational Cohort Study. *British Medical Journal*. vol. 330, no. 7493, pp. 702-705. ISSN 1756-1833.

CARDOSO, G. – GRACA, J. – KLUT, C. – TRANCAS, B. – PAPOILA, A. (2015). Depression and Anxiety Symptoms Following Cancer Diagnosis: A Cross-Sectional Study. *Psychology, Health & Medicine*. vol. 21, no. 5, pp. 562-570. ISSN 1465-3966.

DOBSON, K.S. (1985). The Relationship between Anxiety and Depression. *Clinical Psychology Review*. vol. 5, no. 4, pp. 307-324. ISSN 0272-7358.

GÖTZE, H. – FRIEDRICH, M. – TAUBENHEIM, S. – DIETZ, A. – LORDICK, F. – MEHNERT, A. (2019). Depression and Anxiety in Long-Term Survivors 5 and 10 Years after Cancer Diagnosis. *Supportive Care in Cancer*. vol. 28, no. 1, pp. 211-220. ISSN 0941-4355.

GREGUREK, R. – BRAŠ, M. – ĐORĐEVIĆ, V. – RATKOVIĆ, A-S. – BRAJKOVIĆ, L. (2010). Psychological Problems of Patients with Cancer. *Psychiatria Danubina*. vol. 22, no. 2, pp. 227-230. ISSN 1849-0867.

GULÁŠOVÁ, I. (2009). Telesné, psychické, sociálne a duchovné aspekty onkologických ochorení. Martin: Osveta, 100 s. ISBN 978-80-8063-305-9.

HINZ, A. – KRAUSS, O. – HAUSS, J.P. – HÖCKEL, M. – KORTMANN, R.D. – STOLZENBURG, J.U. – SCHWARZ, R. (2010). Anxiety and Depression in Cancer Patients Compared with the General Population. *European Journal of Cancer Care*. vol. 19, no. 4, pp. 522-526. ISSN 1365-2354.

HOLLAND, J.C. – WIESEL, T.W. (2017). Principles of Psycho-Oncology. In R.C. Bast Jr. – C.M. Croce – W.N. Hait – W.K. Hong – D.W. Kufe – M. Piccart-Gebhart – R.E. Pollock – R.R. Weichselbaum – H. Wang – J.F. Holland (Eds.) *Holland-Frei Cancer Medicine* (pp 531-537). 9th ed. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2008 pp. ISBN 978-1-119-00083-9.

HOLZNER, B. – KEMMLER, G. – KOPP, M. – MOSCHEN, R. – SCHWEIGKOFER, H. – DÜNSER, M. – MARGREITER, R. – FLEISCHHACKER, W.W. – SPERNER-UNTERWEGER, B. (2001). Quality of Life in Breast Cancer Patients – Not Enough Attention for Long-Term Survivors?. *Psychosomatics*. vol. 42, no. 2, pp. 117-123. ISSN 1545-7206.

JEFFORD, M. – WARD, A.C. – LISY, K. – LACEY, K. – EMERY, J.D. – GLASER, A.W. – CROSS, H. – KRISHNASAMY, M. – MCLACHLAN, S.-A. – BISHOM, J. (2017). Patient-Reported Outcomes in Cancer Survivors: A Population-Wide Cross-Sectional Study. *Supportive Care in Cancer*. vol. 25, no. 10, pp. 3171-3179. ISSN 0941-4355.

LAMPIC, C. – THURFJELL, E. – BERGH, J. – SJÖDÉN, P.-O. (2001). Short- and Long-Term Anxiety and Depression in Woman Recalled

after Breast Cancer Screening. *European Journal of Cancer*. vol. 37, no. 4, pp. 463-469. ISSN 0959-8049.

LINDEN, W. – VODERMAIER, A. – MACKENZIE, R. – GREIG, D. (2012). Anxiety and Depression after Cancer Diagnosis: Prevalence Rates by Cancer Type, Gender, and Age. *Journal of Affective Disorders*. vol. 141, no. 2-3, pp. 343-351. ISSN 2666-9153.

MAAS, S.W.M.C. – BERENDSEN, A.J. – VERHAAK, P.F.M. – BOCK, G.H. (2015). The Prevalence of Long-Term Symptoms of Depression and Anxiety After Breast Cancer Treatment: A Systematic Review. *Maturitas*. vol. 82, no. 1, pp. 100-108. ISSN 1873-4111.

MALONEY, M. – KRANZOVÁ, R. (1996). *O úzkosti a depresi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 142 s. ISBN 80-7106-170-0.

MARZORATI, C. – RIVA, S. – PRAVETTONI, G. (2016). Who Is a Cancer Survivor? A Systematic Review of Publisher Definitions. *Journal of Cancer Education*. vol. 32, no. 2, pp. 228-237. ISSN 1543-0154.

National Coalition for Cancer Survivorship. (2014). *Defining Cancer Survivorship*. [online], [citované 21.4. 2020]. Dostupné na internete: <https://www.canceradvocacy.org/news/defining-cancer-survivorship/>

PANDEY, M. – SARITA, G.P. – DEVI, N. – THOMAS, B.C. – HUSSAIN, B.M. – KRISHNAN, R. (2006). Distress, Anxiety, and Depression in Cancer Patients Undergoing Chemotherapy. *World Journal of Surgical Oncology*. vol. 26, no. 4, pp. 68-72. ISSN 1477-7819.

SCHOU-BREDAL, I. – FAYE-SCHJØLL, H.H. (2019). Pessimism Predicts Anxiety and Depression in Breast Cancer Survivors. A Five-Year Follow-Up Study. *Psycho-Oncology*. vol. 28, no. 6, pp. 1314-1320. ISSN 1099-1611.

VAVRUŠOVÁ, L. (2019). *Depresia: Ako sa prejavuje? Čo sa dá s ňou robiť?*. 1. vyd. Bratislava: Lundbeck Slovensko, 31 s.

ZIGMOND, A.S. – SNAITH, R.P. (1983). The Hospital Anxiety and Depression Scale. *Acta Psychiatrica Scandinavica*. vol. 67, no. 6, pp. 361-370. ISSN 1600-0447.

UČITEĽ A ŽIAK AKO VÝZNAMNÍ ČINITELIA KLÍMY TRIEDY V ŠKOLSKOM PROSTREDÍ

TEACHER AND STUDENT AS IMPORTANT FACTORS OF THE CLASSROOM CLIMATE IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Kristína DĚDOVÁ

Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

kristinadedova.dedova@gmail.com

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá klímou triedy, ktorá je tvorená niekoľkými činiteľmi a to učiteľom, žiakom a zložením triedy. Poukazuje na najvýznamnejšieho činiteľa, ktorým je učiteľ, pričom opisuje základné vlastnosti učiteľa empatia, srdečnosť, autentickosť, bezprostrednosť, otvorenosť. Zdôrazňuje dôležitú úlohu interakcie učiteľ- žiak. Príspevok poukazuje na vzťahy medzi spolužiakmi v triede, ktoré ovplyvňuje vek, pohlavie, systém hodnôt. a zároveň nazerá na žiakov ako osoby, ktoré sa podieľajú na vytváraní klímy v triede.

Kľúčové slová: klíma triedy, učiteľ, žiak, školské prostredie

Úvod

Školská trieda reprezentuje spoločenskú skupinu, vo vnútri ktorej existuje zložitá spleť sociálnych interakcií, vzťahov a postojov, ktoré formujú jej žiakov ale i triedu ako celok (Koštrnová, 2014). Nemožno uprieť, že trieda má výrazný vplyv na prosociálne správanie detí. Pozitívne vzťahy v triede medzi rovesníkmi posilňujú prosociálne správanie, a tým zlepšujú celkovú klímu triedy, kde prevláda otvorenosť, srdečnosť a pocit bezpečia. I zloženie triedneho kolektívu vplýva na celkovú klímu triedy.

1. Špecifiká klímy triedy v školskom prostredí

Klímu triedy je chápaná ako skupinový jav, ktorý je vytváraný žiakmi a zároveň na žiakov pôsobí (Lašek, 2007). Klíma triedy

sa pojmovo odlišuje od učebného prostredia a atmosféry triedy. Učebné prostredie je pojem, ktorý presahuje sociálno-psychologický aspekt a týka sa aj fyzického prostredia a atmosféra triedy je chápaná ako momentálna, krátkodobá situácia v triede, ktorá sa často mení. Klímu triedy tvorí viacero činiteľov, medzi ktoré patrí učiteľ, žiak a zloženie triedy. Významným činiteľom je aj interakcia učiteľ – žiak a to nakoľko ich vzájomný vzťah možno považovať za harmonický. Podľa Petláka (2006) utváranie pozitívnej klímy v triede sa uskutočňuje cez viaceré faktory: komunikačné postupy, vyučovacie postupy, počet žiakov v triede, akceptácia.

Podľa Spilkovej (2013) negatívna klíma v triede je spätá so smútkom, strachom, nervozitou, zlosťou, agresiou, napätím, súťaživosťou, žalovaním, zosmiešňovaním, posmievaním, ponižovaním, chaosom, pasivitou, nudou, lenivosťou.

Klíma v triede je vyhodnocovaná na základe 5 charakteristík (Lašek, 2007):

- (a) spokojnosť v triede
- (b) nedorozumenia v triede
- (c) súťaživosť v triede
- (d) obtiažnosť učenia
- (e) súdržnosť triedy

Osobitnú úlohu pri tvorby klímy v triede má triedny učiteľ. Úloha triedneho učiteľa je náročná, pretože napomáha vyriešiť konfliktné situácie v triede, snaží sa viaceré aktivity aj po vyučovaní, rieši problémy žiakov a hľadá príčinu neúspechov u žiakov (Hájíčková, 2013). Triedny učiteľ sa podieľa na utváraní klímy v triede. Najviac úsilia triedny učiteľ preukazuje vo svojej triede tým, že poznáva žiakov, komunikuje s nimi, rieši konflikty, napomáha rozvíjať ich schopnosti. Triedny učiteľ pôsobí ako vzor, je významnou osobou v živote mladých ľudí. Vo svojej triede by mal triedny učiteľ učiť dostatočné množstvo vyučovacích hodín, aby žiakov poznával a mal významný vplyv na ich život v školskom prostredí (Čapek, 2010).

Vo výchovno - vzdelávacej praxi dochádza medzi učiteľom a žiakom k vzájomným vzťahovým reakciám a túto interakciu je možné charakterizovať ako interakčný štýl učiteľa (Petlák, Fenvesiová, 2009). Štúdia z Univerzity v Cambridge, ktorá po dobu siedmych rokov sledovala 4300 adolescentov z Anglicka, sa zameriavala na znevýhodnené deti a veľkosť vplyvu zo strany učiteľa na ich budúci akademický úspech. Výsledky výskumu poukázali, že úloha učiteľa by nemala byť redukovaná len na odovzdávanie vedomostí. Povzbudenie a podpora od učiteľa mal veľký vplyv na budúci akademický úspech znevýhodnených detí.

2. Učiteľ ako významný činiteľ tvorby klímy v triede

Najdôležitejším tvorcom klímy v triede je učiteľ. V rámci triedy je učiteľ dôležitým vzorom správania. Miňová, Gmitrová, Mochnáčová (2002) uvádzajú základnú taktiku správania učiteľa a vlastnosti podľa Rogersovej humanistickej výchovy. K základným vlastnostiam učiteľa patrí *empatia*, učiteľ sa dokáže pozrieť na svet očami žiakov, rozumie im; *srdечnosť* zahŕňa prejavy priateľstva, rešpektu voči žiakom, akceptácia názoru žiakov; *autentickosť*, *bezprostrednosť*, *otvorenosť*, čo znamená úprimnosť v správaní, komunikácii, byť sám sebou vo vzťahu k žiakom; *konkrétnosť*, učiteľ hovorí priamo, konkrétne, nepoužíva hmlisté alebo mnohoznačné charakteristiky; *iniciatívnosť*, učiteľ hľadá a iniciuje riešenia, aktívne pomáha žiakom nájsť riešenia; *akceptácia citu*, učiteľ sa nebojí bezprostredného kontaktu s citmi detí, nevnucuje im svoje city; *konfrontácia* - učiteľ sa dokáže postaviť tvárou v tvár druhým, pri rozdielnosti názorov znesie stretnutie s druhými v nádeji, že dosiahnú porozumenie a akceptáciu, pričom sa nevyhráža deťom, nezdôrazňuje svoju autoritu; *sebaopoznanie* – skúma svoje správanie a životný štýl, uplatňuje sebareflexiu, prijíma názory druhých a dokáže sa nad nimi zamyslieť. Učiteľ by mal byť otvorený k žiakom i novým vedomostiam, pracovitý, náročný na seba i žiakov, rozhodný vo vystupovaní, optimistický, spravodlivý, mal by byť schopný zachovať si svoju autoritu, no zároveň byť prívetivý a schopný vytvárať pokojnú, radostnú atmosféru v triede (Valihorová, Szalaiová, 2011).

Pozitívne vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi sú príznačné tým, že sú podporujúce emocionálne vyjadrenie, budujú istotu a dôveru vo vzťahu (Maulana a kol., 2014). Pozitívne vzťahy medzi učiteľom a žiakom sú nevyhnutné pre zdravý vzdelávací, sociálny a emocionálny rozvoj žiakov. Pozitívne vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi sú spojené s väčšou akceptáciou rovesníkov (De Laet et al., 2014). Ak majú mladí ľudia pozitívne vzťahy so svojimi učiteľmi, s oveľa väčšou pravdepodobnosťou si rozvinú aj pozitívne rovesnícke vzťahy (Bouchard, Smith, 2017). Demokratický prístup zo strany rodičov spolu s pozitívnym vzťahom medzi žiakom a učiteľom súvisí s vyššou mierou vzdelávacej angažovanosti a zapájania sa do vzdelávacích aktivít a s nižším počtom ťažkostí v oblasti duševného zdravia. Dobrý vzťah medzi učiteľom a žiakom vedie k väčšej ochote ku komunikácii, ako i kladeniu otázok a tým je možné zamedzovať problémom v učení (Yiju et al., 2021).

K podstatným schopnostiam, ktoré učiteľ potrebuje ku spoluvytváraniu pozitívnej triednej klímy určujú tri základné kategórie (Střelec, 2004):

- (a) sociálne schopnosti- nabádať žiakov ku vzájomnej spolupráci, vytvárať pozitívnu atmosféru v triede, rozvíjať u žiakov toleranciu, podporovať samostatnosť;
- (b) komunikačné schopnosti – prispôbiť komunikáciu vývinovej úrovni žiaka, jeho aktuálnemu prežívaniu, aplikovať primerané verbálne a neverbálne reakcie;
- (c) organizačné schopnosti – ide o schopnosť dodržať pravidlá, záväzky, stanovenie zrozumiteľných pravidiel správania v triede, inštrukcie pre žiakov;

Učiteľ je profesionál, ktorý sa podstatne podieľa na vývine žiakov. Vedie žiakov k osvojovaniu si vedomostí, riadi proces utvárania vedomostí, rozvíja ich schopnosti, potreby, záujmy. Učiteľ by mal poznať kognitívny vývin žiakov a viesť žiakov s osobnostnému rozvoju (Scholzová, 2012). Niektoré výskumy dospeli k záveru, že školy s mladšími učiteľmi majú menej priaznivú klímu v porovnaní so školami, na ktorých vyučujú starší učitelia (Horvátová, 2005).

Učiteľ významne vytvára klímu školy aj na základe spolupráce s ostatnými učiteľmi a zamestnancami školy (Spilková, 2013).

Na klímu školy z pohľadu učiteľov majú vplyv predovšetkým problémy s kolegami (protikladné názory), organizačné problémy (mnoho úloh, rutina) a celková atmosféra (radosť a pocit uspokojenia z práce) a ochota kolegov ku spolupráci (vytváranie plánu práce, rozvrh). Na vzťah učiteľ – vedenie školy má vplyv miera odstupe učiteľov od vedenia školy, vnímanie osobných schopností učiteľov vedením školy, pozornosť a taktnosť riaditeľa a predovšetkým rešpektovanie riaditeľa ako autority (Grecmanová, 2008). Klíma školy má významný vplyv na motiváciu učiteľov a žiakov. Z pohľadu učiteľov ovplyvňuje klíma školy ich motiváciu k práci a cieľom učiteľa je zas motivovať žiakov k ďalšiemu štúdiu a pripraviť ich na budúcu profesiu (Čapek, 2008).

3. Žiak ako spolutvorca klímy v triede

Rovnako ako učitelia aj žiaci vytvárajú klímu v triede. Práve skupina vrstovníkov dáva mladému človekovi možnosť získať skúsenosti v interakcii s osobami, ktoré nie voči nemu v nadriadenom postavení. Vo vzťahu medzi spolužiakmi sa prejavujú rôzne postoje, emócie, súťaživosť, či kooperácia (Čapek, 2010).

Vzťahy medzi spolužiakmi v triede ovplyvňujú mnohé faktory ako pohlavie, vek, systém hodnôt každého zo žiakov. Vo vnútri triedy existuje zložitý systém sociálnych vzťahov a postojov. V rámci školskej triedy môže existovať väčšie množstvo podskupín. Žiaci, ktorí sú viac kooperatívni, posudzujú vzájomné vzťahy skôr pozitívne, žiaci, ktorí sú zameraní, posudzujú vzájomné vzťahy skôr negatívne (Grecmanová, 2008).

Rôzne výskumy realizované na základných školách zamerané na sociálnu klímu v školskej triede poukázali (Hlásna, 2011), že dievčatá vnímajú klímu viac pozitívne v porovnaní s chlapcami. Žiaci, ktorí bývajú v menších mestách, hodnotili klímu triedy pozitívnejšie v porovnaní so žiakmi bývajúcimi vo väčších mestách. Mladší žiaci vnímajú klímu pozitívnejšie v porovnaní

so staršími žiakmi. V triedach, kde je menší počet žiakov vnímajú žiaci klímu pozitívnejšie. Podľa výskumu Svetlíkovej a Fulupovej (2014) chlapci otvorenejšie vyjadrovali svoj názor spolužiakom a majú mierne vyššie porozumenie, dievčatá dokážu skôr oceniť a akceptovať iných. V adolescentom veku u chlapcov prevažuje istá rivalita, dievčatá sú menej súťaživé a nepotrebujú si dokazovať svoje postavenie v skupine. Vyššie oceňujú hodnoty akceptácie a ocenenia. Autorky konštatujú, že v školách existuje priestor pre formovanie klímy školskej triedy zámernými zásahmi, aby žiaci nadobudli lepšie vzájomné vzťahy a intenzívnejší pocit príslušnosti v triede.

Zoznam použitej literatúry

BOUCHARD, K. L., SMITH, J. D. 2017. Teacher-student relationship quality and children's bullying experiences with peers: Reflecting on the mesosystem. *The Educational Forum*, 81, 1, 108–125. <https://doi.org/10.1080/00131725.2016.1243182>.

ČAPEK, R. 2008. Odměny a tresty ve školní praxi. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-1718-0.

ČAPEK, R. 2010. *Třídní klíma a školní klíma*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2742-4.

DELAET, S., DOUMEN, S., VERVOORT, E., COLPIN, H., LEEUWEN, K. V., GOOSSENS, L. 2014. Transactional links between teacher-child relationship quality and perceived sociometric popularity: A three-way longitudinal study. *Child Development*, 85, 1647–1662. <https://doi.org/10.1111/cdev.12216>.

GRECMANOVÁ, H. 2008. *Klíma školy*. Olomouc: Nakladatelství Hanex. ISBN 978-80-7409-010-3.

HÁJÍČKOVÁ, I. 2013. Úloha triedneho učiteľa v podmienkach strednej odbornej školy. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum.

HORVÁTOVÁ, K. 2005. Klíma školy. *Pedagogická orientace*, 1, 37-45.

HLÁSNA, S. 2011. *Sociálna klíma triedy a kvalita života žiaka v triede*. Bratislava: Z-F Lingua, 146 s. ISBN 978-80-89328-60-4.

KOŠTRNOVÁ, D. 2014. *Tvorba a rozvoj pozitívnej klímy*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. ISBN 978-80-565-0382-9

LAŠEK, J. 2007. *Sociálně psychologické klima školních tříd a školy*. 2. vydání. Hradec Králové : Gaudeamus, 161 s. ISBN 978-80-7041-980-9.

MAULANA, R., OPDENAKKER, M., BOSKER, R. 2014. Teacherstudent interpersonal relationships do change and affect academic motivation: A multilevel growth curve modelling. *The British Journal of Educational Psychology*, 84, 3, 459– 482.

MIŇOVÁ, M., GMTROVÁ, V., MOCHNÁČOVÁ, H. 2002. *Prosociálna výchova v materskej škole*. Prešov: Metodické centrum, 66 s. ISBN 8080414270

PETLÁK, E. 2006. *Klíma školy a klíma triedy*. Bratislava: Iris. 119 s. ISBN 80-89018-97-1.

PETLÁK, E. - FENVESIOVÁ, L. 2009. *Interakcia vo vyučovaní*. Bratislava: Iris. ISBN 978-80-89256-31-0

SCHOLZOVÁ, C. 2012. *Význam spolupráce rodiny a školy. Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum.

SPIPKOVÁ, V. 2013. Klíma školy je zásadným aspektom pro utváření osobnosti dítěte. *Moderní vyučování*, 19, 3-4, s. 5. ISSN 1211-6858.

STŘELEČEK, S. 2004. *Studie z teorie a metodiky výchovy*. Brno: MSD.

SVETLÍKOVÁ, J., FULOPOVÁ, E. 2014. Rozvojom spolupatričnosti a spolupráce k zlepšeniu sociálnych vzťahov v triede. Marta Horňáková, Pavol Janoško (Eds.). *Proinkluzívna klíma školy*. Ružomberok: Verbum. 213 s. ISBN 978-80-561-0175-9.

VALIHOROVÁ, M – SZALAIHOVÁ, G. 2011. *Prosociálnosť a osobnosť žiaka strednej školy*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 152 s. ISBN 9788055701400

YIJUN, Y., CIXIN, W., QIANYU, Z., MINXUAN, H., MAZNEEN, H. XUEFENG, B. TIAN, W. 2022. Parenting and Teacher–Student Relationship as Protective Factors for Chinese Adolescent Adjustment During COVID-19. *School Psychology Review*, 51, 2, 187-205.

ŽELEZNIČNÁ STANICA AKO MIESTO SPOLOČENSKÝCH DIFERENCIÍ.

RAILWAY STATION AS THE PLACE OF SOCIAL DIFFERENCES

Radovan FRIDMANSKÝ, Alexander TOMÍK

Katedra sociológie, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave

Abstrakt: Cieľom práce je zistiť aké spoločenské rozdielnosti sa nachádzajú na železničnej stanici v Trnave. Pre našu prácu sme sa rozhodli využiť kvalitatívnu metodológiu, do ktorej sme začlenili zúčastnené pozorovanie, vizuálnu sociológiu a sociologickú imagináciu. Našu pozornosť sme venovali hlavne sociálnym javom, akými sú spoločenská stratifikácia, bezdomovecstvo a habitus.

Kľúčové slova: spoločenská stratifikácia, habitus, tekutý dohľad, nepriateľská architektúra

Úvod

V tejto práci sme sa zamerali na prítomnosť spoločenskej stratifikácie v priestoroch železničnej stanice. Našou hlavnou metodológiou bolo zúčastnené pozorovanie, vizuálna sociológia predovšetkým fotografovanie v interiéroch železničnej stanice. Mimo týchto metód sme použili aj sociologickú imagináciu, kedy sme na problémy aktérov, ktorých sa najviac týkala spoločenská stratifikácia nazerali ako na komplexný spoločenský problém.

1. Spoločenská stratifikácia

Pod pojmom spoločenskej stratifikácie rozumieme predovšetkým, spoločenské delenie ľudí do rôznych sociálnych tried na základe ich socio-ekonomického statusu, s tým sú spojené nerovnosti, s ktorými sa jednotliví členovia danej

sociálnej triedy v spoločenskom prostredí stretávajú (Sopóci 2000). V prostredí železničnej stanice sa vyskytuje prítomnosť rôznych spoločenských vrstiev, nachádzajú sa tu vrstvy, ktoré sú zastúpené od nižších až po vyššie. Tí, ktorí sa nachádzajú vo vyššej socio-ekonomickej vrstve, majú lepšie a aj pestrejšie možnosti využívania služieb, ktoré sa v priestoroch železničnej stanice nachádzajú. Pri našom pozorovaní sme zaznamenali, že sociálna stratifikácia, nie je prítomná len v interiéri železničnej stanice, ale odzrkadľuje sa aj priamo v doprave. To znamená, že spoločnosť sa ďalej rozdeľuje aj podľa toho, aký typ kvality si daný jedinec zakúpi, možnosti zakúpenia sa delia na 1. a 2. triedu. Tieto triedy - kvality služby; sú od seba odlišné najmä komfortom, ktorý ponúkajú, dalo by sa poznamenať, že sa môže jednať aj o okázalú spotrebu, a teda odlišenie jednej spoločenskej vrstvy od druhej.

2. Bezdomovectvo

Bezdomovectvo predstavuje radikálne spoločenské vylúčenie, kedy sa jedinec alebo kolektív ocitá na okraji väčšinovej spoločnosti. Dôvody takéhoto vylúčenia sa líšia: Môže ísť o osobné zlyhanie jednotlivca – problémy v detstve, zneužívanie, neriešené psychické problémy; prípadne o neschopnosť sa adaptovať na požiadavky väčšinovej spoločnosti. Ľudia, ktorí sú označovaní statusom „bezdomovec“, nemajú stály domov a ich dočasným domovom sa stávajú spoločenské priestory, nákupné centrá, opustené budovy, a tak ďalej. Predovšetkým sú to objekty, ktoré spĺňajú najpodstatnejšie podmienky pre prežitie. Pojem bezdomovectvo, nepredstavuje len fyzickú stratu domova, ale taktiež aj stratu sociálnu, kultúrnu, pracovnú a zdravotnú – do úvahy sa berie fyzické i psychické zdravie. (Draganová 2006) Táto problematika predstavuje sociálno-patologický fenomén a jeho riešenia si vyžadujú komplexný prístup ako zo strany kvalifikovaných odborníkov a pomocníkov, tak zo strany štátu. Keďže sa jedná aj o patologický fenomén, takíto jedinci sa stávajú obeťami závistlivosti latkových i nelátkových. Pod látkovou závistlivosťou si môžeme predstaviť závislosť na alkohole,

tabaku, drogách v jednoduchosti to, čo im umožňuje „unikat“ z reality a navodiť iný pocit. Pod nelátkovou závislosťou si môžeme predstaviť závislosť na tipovaní, stieracích žreboch, návštevy záložní, kde je možné vymeniť tovar za peniaze a pod.

3. Habitus

Pojmu Habitus (Bourdieu 1998) rozumieme ako súboru vlastností, ktoré má každý jedinec a na základe nich reaguje na okolitú realitu. Najlepšie viditeľným spôsobom reakcie na sociálne javy môže byť typ reakcie, ktorá vyplýva z pohľadu väčšinovej spoločnosti. Môže sa jednať o behaviorálne prejavy, ako napríklad prítomnosť vulgárnych prejavov vo verejnom prostredí, ktoré pre väčšinu jedincov predstavujú nevhodný typ správania. Na železničnej stanici v Trnave je možné sledovať, že miesta na sedenie sa stali osobným priestorom miestnych bezdomovcov, ktoré si v niektorých prípadoch strážia. Na základe nášho výskumu sme v praxi mohli pozorovať nasledovné spôsoby správania:

- Ak aktéri začnú prejavovať náznaky vulgárneho správania. Niektorí ľudia sa v záujme o bezpečie a komfort vzdialia.
- Väčšina ľudí si na miestach, ktoré sú obývané aktérmi udržuje odstup. Teda odmietajú si tam sadnúť z hygienických dôvodov, z možného zápachu a z rizika zdravotného ohrozenia → Covid-19, žltáčka a iné... V niektorých prípadoch môžeme konštatovať, že sa môže jednať aj o predsudky voči marginalizovaným skupinám.

4. Zmena verejných priestoroch

Priestory stanice už neslúžia len na cestovanie a nevyhnutné náležitosti spojené s cestovaním, ale aj na konzum. Habermas (2000) písal o tom, že dochádza k uspokojovaniu individuálnych potrieb v spoločenských priestoroch, a teda možnosť prenájmu daného objektu umožňuje jeho vlastníkovi definovať, to, čo bude daná služba ponúkať bez ohľadu na to, kde sa nachádza, kým tam bude dostatok návštevníkov – konzumentov. V našej výskumnej

lokácií sme mohli zaregistrovať potvrdenie tejto teórie, pretože stanica disponuje rôznymi obchodmi a službami - fast copy, lekáreň, kaderníctvo, fast foody, potraviny s vyššou sumou a iné; v ktorých je možné si sprostredkovať rozličný sortiment. Takéto konzumné správanie, teda zapríčiňuje, že v danej lokalite sa nachádza veľká vzorka populácie bez vehementného záujmu o jej primárne funkcie.

5. Dozerať a trestať

Foucault (2000) písal o tom, ako pôsobí prostredie na jedinca či svojou architektúrou, ale taktiež aj farbou a materiálom, z ktorého je postavené. V našom výskume išlo predovšetkým o dozerať na dodržiavanie poriadku a spoločenských noriem:

- a. Pomocou štátneho aparátu – policajti, SBS, zamestnanci stanice
- b. Alebo techniky – kamerový systém, v niektorých prípadoch zvukový záznam.

Technika má za úlohu monitorovať diania na stanici, tým vyvolať dojem bezpečia vďaka monitorovaniu prostredia, ktoré má viesť k odrádzaniu a zamedzeniu nežiadúcej forme správania. To sa dá chápať ako niečo, čo nazýval Bauman (2013) „tekutý dohľad.“ Ak by sa naskytlo nežiaduce správanie technika by mala byť schopná poskytnúť kamerový záznam a dopomôcť vypátrať a usvedčiť páchatela. Prítomnosť techniky ostáva stále, pokiaľ nedôjde k technickému zlyhaniu alebo skratu. Aparát nie je prítomný neustále, jeho prítomnosť a typ sa mení podľa toho aká je situácia na stanici a taktiež aj mimo stanice. V našom prípade to je najmä situácia spojená s futbalovými zápasmi, kedy je na stanici vytvorený policajný koridor, ktorý má za úlohu zamedziť futbalovým fanúšikom vo voľnom pohybe po stanici a po meste. Iným typom situácie bolo obdobie Covid-19, kedy aparát kontroloval priestory stanice, predovšetkým dodržiavanie pandemických opatrení. Taktiež išlo o to, aby sa na stanici nachádzali len tí jednotlivci ktorí sa tam nachádzať musia.

6. Nepriateľská architektúra

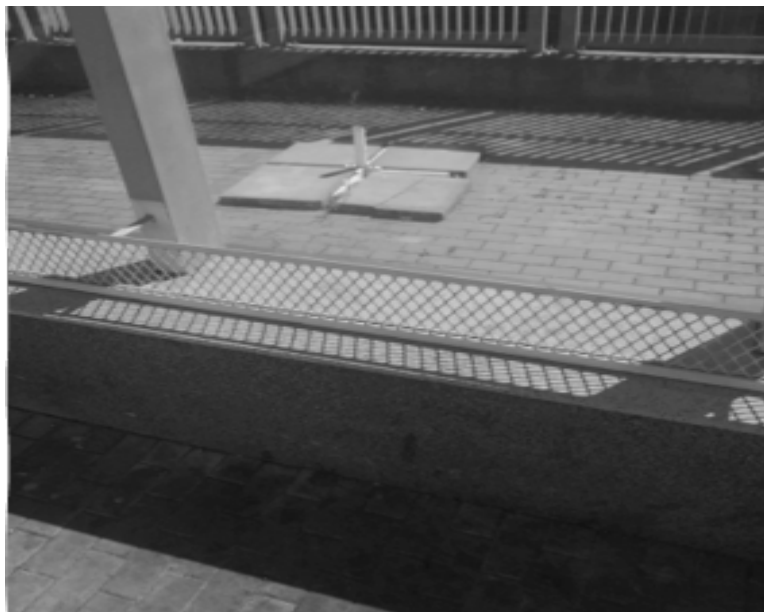
Nepriateľskú architektúru je vo všeobecnosti možné zadefinovať nasledovne: Je to spôsob, ktorý má zaopatriť ochranu verejných priestorov pred ich nežiadúcim využívaním. Nežiadúcim využívaním je najmä myslené prespávanie ľudí bez domova na lavičkách rôznych verejných priestorov a iné. Náš výskum odhalil niekoľko typov nepriateľskej architektúry na mestskej železničnej stanici v Trnave. Ako dôkaz predkladáme našu vlastnú fotodokumentáciu.

Ako už uvádzame, nepriateľská architektúra sa vyznačuje najmä spôsobmi, ktoré majú za úlohu obmedziť človeka v jej neadekvátnom využívaní. Môže sa jednať o rôzne typy dizajnových návrhov a úprav. Na stanici v Trnave sme zaznamenali takúto typ úpravy na jeden z lavičiek na hornom poschodí stanice. Ako zobrazuje nižšie uvedená fotografia. Lavička, ktorá je navrhnutá tak, aby sa na ňu zmestili štyria ľudia, je doplnená operadlami na ruky. Hlavnou úlohou operadiel je zamedziť ľuďom bez domova, aby na nej prespávali.

Obrázok 1: Názov: Modifikovaná lavička, Miesto: ŽS Trnava

Jedným z ďalších preventívnych opatrení, ktoré stanica zaviedla, bolo namontovanie kovového obrubníka na mieste pri schodoch, ktoré sa počas pracovných dní vyznačujú signifikantnou frekventovanosťou ľudí z rôznych spoločenských vrstiev. Týmto spôsobom sa stanica pokúsila z daného miesta taktiež vyhnúť bezdomovkyňu, ktorá tu prespávala.

Obrázok 2: Názov: Naváraný kovový obrubník, Miesto: ŽS Trnava

Nepriateľská architektúra sa nevyznačuje len pridávaním prvkov, ale aj ich uberaním. Môže sa jednať o rôzne odstraňovanie predmetov, ktoré zapríčiňujú výskyt „nežiadúcich“ osôb v danej lokalite.

Obrázok 3: Odstránený radiátor a lavička, Miesto: Interiér ŽS Trnava

Na obrázku je možné vidieť, že na danom mieste sa kedysi vyskytoval radiátor. Ten slúžil pre ľudí bez domova ako miesto, kde sa najmä v zimných mesiacoch chránili pred mrazom a zimou. Vyššie sme sa už odvolávali, že človek vníma behaviorálne prejavy, na základe ktorých, potom reaguje na realitu, to isté platí aj pri zmyslových stimuloch. Lavička a radiátor boli prevažne kvôli problémom so zápachom odstránené, ale vôbec to nevyriešilo prezenciu ľudí bez domova v priestoroch stanice. Tí práve naopak sa premiestnili do horných častí, kde síce na lavičkách neležia, ale za to ležia pod nimi. Radiátory na tomto mieste však nemôžu byť odstránené, pretože v zimných mesiacoch by chlad pociťovali všetci ľudia, nezáležiac na spoločenskej vrstve. Problém s bezdomovectvom, je na našom území už dlho prítomný a v súčasnosti by sa dalo povedať, že stagnuje. V oblastiach kde zlyhávajú sociálne štátne inštitúcie sa problémy snažia riešiť neziskové organizácie, tie bohužiaľ ale nemajú dostatočné prostriedky na to, aby mohli pokryť globálny problém krajiny. Na druhej strane zase spoločnosti, ktoré majú na starosti verejné

priestory, tak riešia problém nepriateľskou architektúrou, ktorá ale ako sa ukazuje je v niektorých prípadoch neefektívna a problém skôr prehľbuje, ako rieši. Vzniká tu už tak silná stigmatizácia marginalizovaných skupín z nižších vrstiev spoločnosti.

Záver

Náš výskum poukázal na tematiku problematiky nepriateľskej architektúry, ktorá sa objavuje na železničnej stanici mesta Trnava. Nakoľko nejde o systémové riešenie problematiky týkajúcej sa bezdomovectva, ale prevažne o zamedzenie alebo vytlačenie bezdomovcov a im podobných z areálu stanice. Uvedomujeme si limity nášho výskumu, ktorý je len lokačný a priznávame, že situácia nemusí byť rovnaká na všetkých železničných staniach. Nakoľko každá stanica je niečím špecifická, a tak, ako sa líši situácia na stanici, tak sa líši aj situácia mimo nej.

Zoznam použitej literatúry

BAUMAN, Z. - LYON, D. (2013). *Tekutý dohľad*. Praha: Broken Books. 160 s. ISBN 978-80-905309-1-1

BOURDIEU, P. (1998). *Teorie jednání*. Praha: Karolinum. 179 s. ISBN 80-7184-518-3

DRAGANOVÁ, H. (2006). *Sociálna starostlivosť*. Martin: Osveta. 195 s. ISBN 978-80-8063-240-3

FOUCALT, M. (2000). *Dozerať a trestať : zrod väzenia*. Bratislava: Kalligram. 310 s. ISBN 80-7149-329-5

HABERMAS, J. (2000). *Strukturální přeměna veřejnosti* Praha: Filosofia. 418 s. ISBN 80-7007-134-6

SOPÓCI, J. (2000). *Sociológia a spoločenská zmena*. Bratislava: Stimul. 269 s. ISBN 80-88982-23-5

POPULIZMUS NA SLOVENSKU

POPULISM IN SLOVAKIA

Martin HLAVÁCS

Katedra politológie, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave
martinhlavacs@gmail.com

Abstrakt: Populizmus predstavuje veľmi často skloňovaný pojem, jak na akademickej pôde, tak na politickej scéne, v médiách a aj medzi laickou verejnosťou. Faktom je, že hoci tento pojem používa skoro každý, len málokto vie, čo vlastne znamená. V tejto práci sa budem zaoberať problematikou populizmu v kontexte slovenskej politiky. Cieľom práce bude zistiť, či je na slovenskej politickej scéne populizmus prítomný, odkedy a do akej miery. Práca bude v prvej časti obsahovať jednotlivé teoretické prístupy k populizmu, ako aj zložitosť tohto fenoménu a zložitosť samotnej definície. V druhej časti zhrniem, ktoré politické strany a hnutia sa dajú označiť za populistické a prečo.

Kľúčové slová: Populizmus; Politika; Volby; Slovensko; Strana; História

Úvod

Takmer všetci ho používame, no málokto tuší, čo vlastne znamená. Reč je o slove populizmus. Termín pochádza z latinského slova *populus* a mohli by sme ho preložiť ako *ľud*. Interpretovať by sa však dal aj ako *apel na city ľudí*, ktoré súvisia s ich sociálnym, ekonomickým, alebo náboženským postavením v spoločnosti. Populizmus patrí k najčastejšie skloňovaným pojmom skúmaným politológmi, používaným novinármi, zneužívaným politikmi a prijímaným či zatracovaným voličmi (Mudde, Kaltwasser, 2017, str. 1). Široké používanie tohoto pojmu však prináša aj istú dávku zmätenia a frustrácie v spoločnosti, nakoľko vzniká chaos v jeho samotnom význame. Na Slovensku je tento termín spájaný hlavne s odmietaním politických elít a inštitúcií, korupciou, národnou identitou a ekonomickou nerovnosťou. Kritici populizmu tvrdia, že populistickí lídri a strany môžu podkopávať demokratické normy a

inštitúcie podporovaním rozdeľujúcej rétoriky a spochybňovaním nezávislosti súdnictva a iných kľúčových inštitúcií dôležitých pre chod samotného štátu. Považujem preto za nevyhnutné, nielen v rámci všeobecného rozhľadu, ale aj vzhľadom na blížiaci sa parlamentné voľby kedy mnohé strany volia čoraz ostrejší populistický slovník a prichádzajú s čoraz viac populistickjšími návrhmi zákonov, si tento pojem bližšie priblížiť. Som presvedčený, že každý volič by mal mať povedomie o tom, ktoré politické strany a hnutia na Slovensku sa dajú označiť za populistické a prečo. Čo termín populizmus znamená, ako ho môžeme definovať, aká je história populizmu na Slovensku, ako aj ktoré strany môžeme označiť za populistické, bude hlavnou úlohou tejto krátkej práce.

Rozmanitý pojem

Dodnes neexistuje konsenzus nad tým, čo termín populizmus znamená, ako by mal byť popisovaný, čo všetko patrí medzi jeho nástroje a čo je typické pre populistické strany (Houwen, 2011, str. 4-7). Jeho definícia závisí vo veľkej miere od jednotlivých autorov. Väčšina z nich nazýva populizmus tzv. *fuzzy konceptom*, teda nejednoznačným či rozmanitým konceptom. V prípade Európy sa napríklad populizmus často odkazuje najmä na antimigračný diškurz a xenofóbiu, pričom v kontexte Latinskej Ameriky sa najčastejšie odvoláva na klientelizmus a zlé ekonomické hospodárenie (Mudde, Kaltwasser, 2017, str. 2). Zložitosť tohto pojmu najlepšie vystihuje veta Margaret Canovan „...*given the range of material interpreted as populism, nothing short of an encyclopedia could hope to cover it all...*“ (Canovan, 1981), ktorá by sa dala preložiť ako *...vzhľadom na rozsah materiálu interpretovaného ako populizmus ho môže pokryť iba encyklopédia...*

Už v roku 1969 vyčlenil Peter Wiles 24 charakteristických populistických znakov, s prvým ucelenejším konceptom však prišla až M. Canovan v roku 1981. S problémom definície sa vyrovnala tak, že rozdelila populistické apely medzi agrárny a politický populizmus, pričom vyčlenila ďalších sedem podtypov, ktoré boli možné vo svetovej politike po druhej svetovej vojne

vysledovať. Vznik a vývoj tohto fenoménu podľa M. Canovan nespočíval iba v socioekonomických motívoch, aj keď sa od nich úplne nedištancoval, ale hlavne v motívoch politických, ktoré zahŕňajú hlavne masovú mobilizáciu spoločnosti, idealizujú názor obyčajného človeka a snažia sa o apolitizovanie politik, pričom sú tieto druhy politického populizmu často sprievodným znakom obdobia zvyšovania sa napätia medzi elitou a radovými občanmi. Práve takýto politický populizmus sa usídlil v krajinách strednej a východnej Európy, hlavne v postkomunistických krajinách. M. Canovan odmieta tvrdenie, že by mal byť populizmus v moderných demokraciách vnímaný iba ako *apel na ľud*, proti ktorému stoja elity. Populizmus podľa Canovan nie je zameraný iba na politickú a ekonomickú elitu, ale aj na aktérov ako univerzity a médiá, teda tých, ktorí vytvárajú verejnú mienku. Vo svojej knihe *Populism* upozorňuje, že nástroje typické pre populizmus môžu byť využívané akoukoľvek ideológiou, čo demonštrovala na príklade Spojených štátov amerických, kde sa populizmus presúval z ľavej časti politického spektra na pravú (Canovan, 1981). Kľúčovými zložkami populizmu sú podľa nej rozdelenie spoločnosti na: my a tí druhí, snaha o navrátenie politickej suverenity ľuďom a boj proti elitám, ktorý vyplýva z ich protikladného postavenia. Elity sú preto v očiach ľudu často vykresľované ako skorumpovaná skupina s prístupom k moci. (Taggart, 2000, str. 94).

Na antielitizmus a antipluralistickú náтуру populizmu, kedy populisti spochybňujú legitimitu všetkých ostatných politických aktérov a prezentujú sa ako jediní skutoční zástupcovia morálne čistého ľudu, odkazuje Jan-Werner Müller. Podľa J. W. Müllera populisti spochybňujú aj tých, ktorí ich nepodporujú. V tomto sa zhoduje s názorom Casa Muddeho, ktorý považuje elitizmus a pluralizmus za opozitá populizmu (Mudde, Kaltwasser, 2017, str. 6-8). C. Mudde rovnako ako M. Canovan vníma populizmus ako ideológiu, ktorá rozdeľuje populáciu do dvoch homogénnych, ale nezlučiteľných skupín a to *čistý ľud a skorumpovanú elitu*, pričom za najdôležitejší prvok populizmu považuje práve ľud. Ten môžeme definovať aj ako časť obyvateľstva, ktorá nepatrí k privilegovanej, vládnucej, alebo bohatej vrstve. Jak C. Mudde, tak Paul Taggart,

ďalší autor zaoberajúci sa touto tematikou, však vidia v definícii čo je ľud problém, pretože im toto označenie príde vágne a nejasné (Mudde, Kaltwasser, 2017, str. 9). Iní autori zas za touto vágnosťou vidia výhodu, nakoľko si každý môže tento pojem vysvetliť po svojom, čo dovoľuje rôznym skupinám spoločnosti zjednotiť sa pod týmto označením aj napriek odlišnostiam (Reinemann, Aalberg, Esser, Stromäck, deVreese, 2017, str. 16). Ľud oddeľuje od elity práve to, že je často chápaný ako suverén s určitými požiadavkami, hlavne socioekonomickými, prístupu k moci, ku vzdelaniu a pod., ktoré ale elita ignoruje. Elita sa preto v očiach ľudu javí ako značne zvýhodnená skupina, čo jej uľahčuje dosiahnutie moci. Populisti kvôli tomu kritizujú nespravodlivosti, ktoré podľa nich znevýhodňujú obyčajných ľudí a stavajú do pozície jediných reprezentantov ľudu (Taggart, 2000, str. 93-94). Koncentrácia na ľud je hlavným znakom populizmu aj podľa Matthijisa Rooduijna. Populisti podľa neho uctievať ľud, aby zvýraznili základnú úlohu ľudí v politickom systéme, teda úlohu voličov. Fakt, že ľud je veľmi široký pojem riešia populisti podľa situácie, ktorá im momentálne vyhovuje. Niekedy hovoria o elektoráte, inokedy o národe alebo o určitej sociálnej skupine. Ľud tak má docieľať dojem, že sa o neho populisti skutočne zaujímajú. Napríklad Hugo Chávez mal slogan „S Chávezom vládne ľud“, čím chcel zdôrazniť dôležitosť ľudu v politickom systéme (Rooduijn, 2014, str. 584).

Populistické strany

Populistické strany nie sú antisystémové, to znamená, že bojujú len proti súčasnému establišmentu a nie proti systému samotnému. Vymedzujú sa jak proti súčasnej koalícii, tak proti opozícií, pretože ich obe považujú za skazené elity a jedinou skutočnou opozíciou sa nazývajú oni sami (Havlík, Pinková, 2012, str. 22-24). Pre populistické strany je typická prítomnosť charizmatického lídra, ktorý sa prezentuje ako jediný reprezentant záujmov ľudu a stelesňuje všetky dôležité ľudské vlastnosti (Mudde, 2004, str. 543-544). Chyriatický líder sa stotožňuje s ľuďom buď skrz symboly ktoré používa, alebo skrz svoj životný príbeh. Prostriedky, ktoré k tomu využíva, sú

prispôsobené ľudu tak, aby v nich vzbudil vidinu lepšej budúcnosti (Panizza, 2005, str. 19-21). Používa jednoduchý štýl komunikácie, najmä priamy kontakt, čím nahrádza zložité stranícke organizácie, ktoré by mali takúto komunikáciu medzi ľuďom a hnutím či stranou za normálnych okolností sprostredkovať. F. Panizza či C. Mudde však charizmu označujú za spornú črtu, nakoľko nie všetci lídri ňou vždy disponovali a preto je jej definovanie nejasné. P. Taggart k tomu dodáva, že personalizované líderstvo spočíva najmä v odmietaní inštitucionalizácie politiky a je veľmi náročné ho posúvať na nových lídrov, keďže väčšinou zaniká s jednotlivcom, ktorý ho zosobňuje (Taggart, 2000, str. 102-103). Ako jednu z hlavných charakteristík takéhoto líderstva uvádza Taggart negatívny vzťah populistov voči zastupiteľskej politike. Podľa neho považujú populisty zastupiteľskú politiku za chaotickú, rozptýlenú a zbytočne komplikovanú, pričom sa snažia vyhnúť obvyklému politickému zapojeniu sa (Taggart, 2000, str. 1-5). Dôležitou súčasťou Taggartovho teoretického vymedzenia populizmu je koncept tzv. *heartlandu*, teda idealizovaného miesta, kde žije cnostný a jednotný ľud, ktorý populisty reprezentujú (Taggart, 2000, str. 95). Zsolt Boda k uvedeným charakteristikám doplní, že populisty často kritizujú EÚ, razia politiku obhajoby národného štátu a reštriktívnu imigračnú politiku, vyjadrujú odpor voči nepopulárnym menšinám ako sú Rómovia alebo homosexuáli a odmietajú multikulturalizmus a globalizáciu (Boda, 2020, str. 72-74). Aj C. Mudde potvrdzuje, že populisty používajú xenofóbnu rétoriku, kedy sa snažia presvedčiť svojich voličov, že elity podporujú záujmy imigrantov, čím v podstate škodia záujmom pôvodných obyvateľov (Mudde, Kaltwasser, 2017, str. 11-14). Veľmi podobne sa vyjadrujú aj ďalší autori ktorí tvrdia, že populisty sa vymedzujú voči minoritným právam a pluralizmu. (Albertazzi, McDonnell, 2008, str. 79-80). Radoslav Štefančík dodáva, že populistom vadí prenikanie nových kultúrnych vzorcov a neochota moslimských prisťahovalcov rešpektovať právne, kultúrne a politické tradície. (Štefančík, 2011). Podľa Isaiaha Berlina ide populistom najmä o vznik prirodzeného stavu integrovanej spoločnosti bez politiky, teda stavu, v ktorom bola spoločnosť pred zavedením politických systémov. (Berlin, 1968, str. 173-178).

Populizmus v podmienkach Slovenska

Populizmus sa na Slovensku po prvý krát objavil po páde totalitného režimu v roku 1989, kedy došlo k obnoveniu pluralizmu a vznikajúce populistické strany vykazovali vysokú efektivitu v mobilizácii veľkej časti obyvateľstva. Tieto strany naberali na sile najmä kvôli etnicko-nacionalistickej tematike a postupne sa stali neoddeliteľnou súčasťou slovenského straníckeho systému. Apely na jazyk, pôvod, či kultúru mali obrovský vplyv na spoločenskú atmosféru a do značnej miery ovplyvnili dialóg medzi rôznymi skupinami obyvateľov, predovšetkým medzi jazykovými či etnickými skupinami, pričom tento spôsob komunikácie prinášal populistickým stranám bohaté mocensko-politické zisky (Mesežnikov, 2008, str. 5-9). Národný populizmus ale nebol jediným *raison d'être*, teda zmyslom populistických strán, hoci bol jedným z najvyužívanejších nástrojov populistickej mobilizácie (Mesežnikov, 2009, str. 41). Populistické strany vo všetkých postkomunistických krajinách boli charakteristické aj silným antielitárskym prejavom a dokázali vo veľkej miere spájať svoje postoje nielen s nacionalizmom, ale aj s kritikou korupcie (Deegan-Krause, 2007, str. 4). Vysoká miera skepticizmu v kombinácii s polarizovaným straníckym systémom vyústila až v dichotómiu politickej scény. Spolu s politickou kultúrou, ktorá utvárala variabilné formy populistickej mobilizácie, geografickými podmienkami, teda vzdialenosťou od západnej Európy a významnou úlohou straníckeho lídra, sa na Slovensku vytvorili pohostinné podmienky pre vznik populistických strán. (Spáč, 2012, str. 227-256). Tieto strany pravidelne získavali vysokú podporu obyvateľstva už od prvých volieb v roku 1990, pričom v prípade vzniku priaznivej povolebnej konfigurácie vytvárali aj koaličné vlády opierajúce sa o parlamentné väčšiny (Mesežnikov, 2009, str. 42-43).

Tvrďý vs. Mäkký populizmus

Slovenský politológ a politický analytik Grigorij Mesežnikov použil ako základné rozlišovacie kritérium pre slovenské

populistické strany a hnutia ich *prístup k výkonu moci*. Na tomto základe vyčlenil na slovenskej politickej scéne tzv. *tvrdý (autoritársky) populizmus*, medzi ktorého predstaviteľov zaradil hlavne HZDS a SNS a *mäkký (prevažne neautoritársky) populizmus*, ktorý podľa neho vznikol v dobe ukončenia vlády Vladimíra Mečiara a za ktorého reprezentanta považuje stranu SMER-SD (Mesežnikov, 2009, str. 43). Je však otázne, či toto zaradenie strany SMER medzi „mäkkých populistov“ ešte stále platí aj dnes. Po vražde novinára Jána Kuciaka a jeho snúbenky začiatkom roku 2018 a následnom páde vlády Robert Fico svoj populistický slovník (najmä ohľadom svojich budúcich krokov v prípade opätovného vládnutia) do značnej miery pritvrdil. Aj miera a intenzita útokov nielen na súčasnú vládu, prezidentku, médiá, ale aj na všetkých, ktorí sním nesúhlasia, sa dnes vyrovná (ak nie prekoná) aj Vladimírovi Mečiarovi v „najlepších“ rokoch. Som preto presvedčený, že pokiaľ ide o prístup k výkonu moci, patrí dnes strana Smer-SSD jednoznačne medzi „tvrdých populistov“. Ďalším hnutím reprezentujúcim *mäkký populizmus* je hnutie OĽaNO Igora Matoviča.

SNS

Medzi klasického aktéra *tvrdého populizmu* na slovenskej politickej scéne zaradil Mesežnikov Slovenskú národnú stranu (SNS). Strana bola založená v roku 1871 a momentálne je najstaršou existujúcou stranou na slovenskej politickej scéne. Základom jej ideológie je pronárodná konzervatívna politika a preto sa profiluje ako radikálna nacionalistická strana (Gyarfášová, 2010, str. 67,70). Mesežnikov však preferuje jej zaradenie medzi národno-populistické subjekty (Mesežnikov, 2009, str. 43-44), Mudde dokonca radí túto stranu medzi strany populistickej radikálnej pravice (Mudde, 2007, str. 1-137). SNS zdôrazňuje výlučnosť väzby Slovákov na cyrilo-metodskú tradíciu, ktorá je podľa nej najstaršia a najpevnejšia súčasť identity Slovákov. Fakt, že cyrilo-metodská tradícia je silnejšia než maďarský šovinizmus, pražský čechoslovakizmus či režim komunistickej diktatúry dokazuje podľa

SNS už samotná existencia Slovenskej republiky (Mesežnikov, 2009, str. 54). Podľa SNS práve toto poslanstvo stmelilo v Slovákoch východné a západné hodnoty európskeho myslenia a preto majú výhodu pred ostatnými európskymi národmi. Predstavitelia SNS používajú konfrontačnú rétoriku, agresívny tón a často urážajú politických zástupcov národnostných menšín. Strana oslovuje až ¾ voličov s nacionalistickými názormi a autoritárskymi predstavami o politickom usporiadaní krajiny (Mesežnikov, 2009, str. 44). Svoj populistický apel zakladá na vyvolávaní pocitu ohrozenia vlastnej domoviny, hlavne na južnom Slovensku, čím sa v jej stratégii prepája nacionalizmus s populizmom.

HZDS

Po rozpade Verejnosti proti násiliu (VPN) sa podľa Mesežnikova zrodil ďalší reprezentant *tvrdého populizmu*, Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS). Od začiatku svojho pôsobenia sa hnutie spoliehalo na populistickú rétoriku založenú na kritike elít. (Spáč, 2012, str. 227-258). Politickú podporu vyjadrovali hnutiu najmä obyvatelia, ktorí nesúhlasili s procesom transformácie po roku 1989. Po víťazných voľbách v roku 1992 sa hnutie profilovalo ako zástanca národných aspirácií Slovákov, čo po rozdelení ČSFR v roku 1993 prerástlo v sebareprezentáciu hnutia ako architekta slovenskej štátnosti (Mesežnikov, 2009, str. 44). Táto rétorika pomohla hnutiu stavať sa do role outsidera politického systému a vyústila vo víťazstvo v parlamentných voľbách v roku 1994 zo ziskom necelých 35% hlasov. Už od svojich začiatkov sa HZDS zároveň prezentovalo aj ako proslovenské národneorientované hnutie. Táto nacionalistická politika bola spojená hlavne s antimadžarskou rétorikou, kedy hnutie obviňovalo maďarskú menšinu za „všetky zlé veci“, ktoré sa v tom čase na Slovensku stali (Stanley, 2011, str. 259). Túto národnú orientáciu v najostrejšej podobe reprezentovala v HZDS skupina politikov názory ktorých sa na problematiku interetnických vzťahov, historickú minulosť a charakter štátu, len málo čím odlišovali od názorov lídrov SNS (Mesežnikov, 2009, str. 44). Do roku 1994 sa hnutie odmietalo ideologicky profilovať

čo býva pre populistické strany typické, neskôr sa prehlásilo za stredopravé politické hnutie (Spáč, 2012, str. 227-258).

LSNS

Po voľbách v roku 2016 sa do parlamentu dostal aj nový politický subjekt, krajne pravicová strana - Ľudová strana Naše Slovensko (LSNS) v čele s predsedom Mariánom Kotlebom. Na základe kritéria vytvoreného Mesežnikovom, teda kritéria prístupu k moci, považujem za nutné túto stranu zaradiť do kategórie „tvrdých populistov“. Strana využíva vo svojej komunikácii populistické apely, kedy ostro kritizuje aktuálny establišment za neschopnosť chrániť obyčajných ľudí. Zároveň kritizuje médiá a vládne organizácie, ktoré označuje za manipulatívne. Výraznú časť rétoriky predstaviteľov LSNS predstavujú negatívne vyjadrenia na adresu rómskych menšín, kedy ich sám predseda LSNS nazval parazitmi, dokonca aj vo svojej diplomovej práci. Podobnú rétoriku používa vedenie strany aj na adresu imigrantov, ktorí podľa LSNS predstavujú bezpečnostnú hrozbu, ničia slovenskú kultúru a zaberajú pracovné miesta Slovákom (Grančayová, 2020).

Deegan-Krause s Haugthonom zaradili medzi populistické strany predtransformačného slovenského obdobia aj Združenie robotníkov Slovenska (ZRS). Autori došli k takémuto konsenzu vďaka výraznej kritike strany smerom k establišmentu a taktiež jej kritike zneužívania napätia medzi elitami a spoločnosťou (Deegan-Krause, Haugthon, 2009, str. 821-841). Strana označovala elity za morálne skazených aktérov, na druhú stranu ľud a samú seba označovala za morálne čistých a dobrých. Politiku sprostredkovala ako súboj medzi „nimi a nami“ a odmietala spoluprácu s kýmkoľvek, kto bol reprezentantom elity. Schopnosť prezentovať sa ako outsider sa vytratila v roku 1994, podobne ako u HZDS, keď sa stala vládnu stranou (Deegan-Krause, Haugthon, 2009, str. 829).

Mäkký populizmus a paradox menom SMER-SD

Medzi predstaviteľov tzv. *mäkkého populizmu*, ktorý sa na slovenskej politickej scéne objavili po skončení Mečiarovej

vlády, zaradil v roku 2009 Mesežnikov aj dnešnú stranu SMER-SD. Už od svojho založenia sa táto strana odmietala ideologicky profilovať, kritizovala celý establišment a vystupovala veľmi antagonisticky voči mainstreamu, kvôli čomu bola radená medzi strany centristického populizmu (Učeň, 2009, str. 24). Pred voľbami v roku 2002, kedy vznikla, sľubovala zásadné zmeny v prípade, ak sa dostane k moci. Spôsob komunikácie s voličmi, dikcia kritiky činnosti vlády z pozície opozičnej sily, ako aj formulovanie návrhov na riešenie problémov, nieslo zjavné známky populizmu. Nakoniec sa po voľbách 2002 stala parlamentnou stranou a postupne dochádzalo k umierneniu populistických postojov strany najmä čo sa kritiky establišmentu týkalo. V roku 2006 sa dokonca stala víťazom parlamentných volieb. Vládnu koalíciu vytvorila spolu so SNS a LS-HZDS, čím došlo podľa Mesežnikova v tejto strane k opätovnému posilneniu protimaďarskej populistckej rétoriky (Mesežnikov, 2009, str. 46). Politické iniciatívy, ktoré sa strana snažila presadzovať, pôsobili nepriaznivo najmä na záujmy menšín. Išlo o zavádzanie povinných etnických volebných kvót v oblastiach, kde boli občania slovenskej národnosti v menšine (Stanley, 2011, str. 259-260). Dnes je strana nositeľom silne národno-populistickej politiky (čo potvrdila aj zmenou názvu na SMER-Slovenská sociálna demokracia) a predstavuje tak zástancu „tvrdého populizmu“. Rétorika celého vedenia strany sa zostrihla najmä po páde vlády Roberta Fica v roku 2018 a následných prehratých parlamentných voľbách v roku 2020. V prípade strany SMER-SD je potreba zmieniť aj stranu HLAS-SD Petra Pellegriniho, bývalého blízkeho spolupracovníka Roberta Fica a niekdajšieho premiéra, ktorá vznikla oddelením časti poslancov strany SMER v roku 2020/21 a ktorá taktiež volí vo svojich vyjadreniach silnú kritiku celého establišmentu, čím spadá do definície populistckej strany. Nie je však možné ju stále považovať za relevantnú parlamentnú stranu, nakoľko doposiaľ neprešla parlamentnými voľbami.

OLaNO

Ďalším reprezentantom *mäkkého populizmu* je podľa Mesežnikova hnutie OLaNO Igora Matoviča. Za populistcké je považované

už od svojich začiatkov, kedy poukazovalo na rozdiely medzi obyčajnými ľuďmi a elitami (Spáč, 2012, str. 227-258). Hnutie vzniklo v roku 2011 po tom, čo bol jeho zakladateľ Igor Matovič vylúčený z klubu SaS (Strana Sloboda a Solidarita) kvôli nedodržaniu dohody v rámci vtedajšej koalície. Od svojho vzniku sa odmietalo ideologicky profilovať, podobne ako strana SMER-SD. Hnutie je dnes vnímané ako protestné, kedy jeho líder Igor Matovič často využíva neštandardné až nekorektné formy komunikácie, hlavne pri obviňovaní svojich politických konkurentov (Hynčica, Šárovec, 2018, str. 17-20). OĽaNO býva niektorými odborníkmi dokonca radené medzi tzv. antistrany. Dominantnou témou celého hnutia je boj proti korupcii a kritika establišmentu, hlavne strany SMER-SD. Táto kritika zostala v rétorike hnutia aj po tom, čo sa hnutie samo stalo členom vlády. Sám líder hnutia Igor Matovič sa často dostával do sporov s predstaviteľmi strany SMER-SD, kedy neváhal použiť do dnešnej doby v slovenskej politike nevídané praktiky. Príkladom môže byť jeho vystúpenie v NRSR v tričku s nápisom *Fico chráni zlodějov*, alebo vyvesenie plagátu v pléne NRSR s názvom *Slušní ľudia platia dane, zloději si žijú za ne* (Mikušovič, 2016). Tento dlhodobý imidž kritika establišmentu, vyzdvihovanie korupčných káuz vlády strany SMER-SD, ale aj efektívne využívanie sociálnych sietí, prinieslo Igorovi Matovičovi a celému hnutiu víťazstvo vo voľbách v roku 2020.

K menším centristickým populistickým stranám môžeme zaradiť aj Stranu občianskeho porozumenia (SOP) a Alianciu nového občana (ANO). SOP svoje fungovanie od začiatku postavila na kritike celej politickej scény a establišmentu. Kritizovala vtedajšie politické podmienky a volala po obmene politickej scény a zjednotení. Podobne na tom bola aj strana ANO, ktorá vznikla v roku 2001. Ani jedna z týchto strán však už dnes neexistuje.

Záver

Na začiatku tejto práce som položil otázku, či je vôbec v slovenskej politike populizmus prítomný a od kedy. Po preskúmaní daných prameňov som presvedčený, že je nevyhnutné na túto otázku

odpovedať kladne, teda že populizmu je priam prepojený so slovenskou politikou už od jej samého počiatku. Po prvý krát sa tento fenomén objavil po páde totalitného režimu a dostal dostatočne dlhý čas na to sa aklimatizovať. Populistické strany, ktoré v minulosti uspeli v parlamentných voľbách, vládli do dnešnej doby najdlhšie zo všetkých vlád, aj keď pod vidinou zmeny ktorej výsledkom je v zásade úspešný priebeh transformácie krajiny na demokratický režim sa tieto strany podpísali najmenej a uskutočňovanie tejto transformácie skôr sťažovali. Toto téma sa však objavuje vo verejnej debatae pri každých parlamentných voľbách dodnes a zrejme sa bude objavovať aj do budúca.

Z výsledkov skúmania vyplynulo, že prvým najvýznamnejším reprezentantom populizmu je najstaršia stále fungujúca slovenská politická strana, teda Slovenská národná strana (SNS). V závese za ňou je Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS), ktoré pod vedením Vladimíra Mečiara vyhralo prvé parlamentné voľby Slovenskej republiky. Následná Mečiarova vláda bola známa svojimi autoritárskymi tendenciami a protizápadnou rétorikou, čo viedlo k vylúčeniu Slovenskej republiky z prístupových rozhovorov z NATO a EÚ koncom 90. rokov. Začiatkom 21. storočia sa na Slovensku stala hlavnou politickou silou populistická strana Smer-SSD pod vedením Roberta Fica, ktorá sľubovala boj proti korupcii a presadzovanie sociálnej politiky. Jeho vládam je však dodnes vyčítané, že obmedzovala slobodu tlače a podkopávala nezávislosť súdnictva.

Populistickí politici na Slovensku často používali a dodnes používajú antiestablišmentovú rétoriku a apelovali na sťažnosti bežných občanov, aby získali podporu. V posledných rokoch však naberá populizmus na Slovensku čím viac ďalej aj nacionalistický a antiimigrantský tón a strany ako Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS), alebo Republika, získavajú čoraz viac nerozhodnutých voličov, čo môže do budúca zaradiť Slovenskú republiku medzi krajiny ako Poľsko či Maďarsko, ktoré nielen podľa môjho názoru nastolili „ústavnú spiatočku“.

Zoznam použitej literatúry

ALBERTAZZI, D., MCDONNELL, D. (2008). *Twenty - first century populism: The Spectre of Western European Democracy*. Mcmillan: Palgrave. ISBN 9780230013490.

Berlin, I., Hofstadter, R., Macrae, D., Schapiro, L., Seton-Watson, H., Touraine, A. (1968). *To define populism. Government and Opposition*, Oxford university press.

BODA, Z. (2020). *When Populist Leaders Govern: Conceptualising Populism in Policy Making*. Dostupné z: [http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/5814/1/PaG_8%283%29 - When Populist Leaders Govern_Conceptualising Populism in Policy Making.pdf](http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/5814/1/PaG_8%283%29_-_When_Populist_Leaders_Govern_Conceptualising_Populism_in_Policy_Making.pdf)

CANOVAN, M. (1981). *Populism*, New York, Harcourt Brace Jovanovich.

DEEGAN-KRAUSE, K. (2007). *Populism and the Logic of Party Rotation in Postcommunist Europe*. Visegrad Elections: Domestic Impact and European Consequences.

DEEGAN-KRAUSE, K. (2007). *Populism and the Logic of Party Rotation in Postcommunist Europe*. Visegrad Elections: Domestic Impact and European Consequences.

DEEGAN- KRAUSE, K., HAUGHTON, T. (2009). *Towards a More Useful Conceptualization of Populism: types and Degrees of Populist Appeals in the Case of Slovakia*. Politics & Policy, Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-1346.2009.00200.x>

GRANČAYOVÁ, M. (2020). *Islamofóbia naša každodenná, alebo ako niektoré politické strany vo volebnej kampani zneužívajú moslimskú otázku* [blog post]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/blog/1762078/islamofobia-nasa-kazdodenna-alebo-ako-niektore-politicke-strany-vo-volebnej-kampani-zneuzivaju-moslimsku-otazku/>

GYARFÁŠOVÁ, O. (2010). *Slovenské parlamentné voľby 2010: nacionálna agenda na ústupe? Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity: Středoevropské politické studie*. 2010. ISSN 1212-7817.

HOUWEN, T. (2011). *The non-European roots of the concept of populism*. Dostupné z: <<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-120.pdf&site=266>>

HYNČICA, P., ŠÁROVEC, D. (2018). *Slovenské politické strany optikou konceptu novosti*. Acta FF: ZČU

HAVLÍK, V., PINKOVÁ, A. (2012). *Populist political parties in east-central Europe*. 1th ed. [sic]. Brno: Masaryk university, Faculty of social studies, International institute of political science, ISBN: 978-80-210-6105-7

MESEŽNIKOV, G. (2008). Národný populizmus na Slovensku: aktéri, témy, stratégie. In G. Mesežnikov & O. Gyrafášová (Eds.). *Národný populizmus na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky

MESEŽNIKOV, G. (2009). *Národný populizmus na Slovensku a slovensko-maďarské vzťahy 2006-2009*. Kálmán Petocz (ed). Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín. ISBN 978-80-89249-38-1.

MIKUŠOVIČ, D. (2016). *Odvolávanie Kaliňáka prerušili pre transparent: Horšie ako za Mečiara, tvrdí opozícia*. Dennikn.sk. Dostupné z: <https://dennikn.sk/502058/odvolavanie-kalinaka-prerusili-transparent-horsie-za-meciara-tvrdi-opozicia/>

MUDDE, C. (2004). *The populist zeitgeist*. Blackwell Publishing. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/government-and-opposition/article/populist-zeitgeist/2CD34F8B25C4FFF4F322316833DB94B7>

MUDDE, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge. University Press. ISBN-13 978-0-521-85081-0.

MUDDE, C., KALTWASSER, C. R. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

PANIZZA, F. (2005). *Introduction: Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.

REINEMANN, C., AALBERG, T., ESSER, F., STRÖMBÄCK, J., & DE VREESE, CLAESH, H. (2017). *Populist Political Communication: Toward a Model of Its Causes, Forms, and Effects*. In T. Aalberg, F.

Esser, C. Reinemann, J. Stromäck & C. H. Vreese (Eds.), *Populist Political Communication in Europe* (12-28). New York: Routledge.

ROODUIJN, M. (2014). *The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator*. In: *Government and Opposition*. Dostupné z: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=9345557&fullTextType=RA&fileId=S0017257X13000304>

ŠTEFANČÍK R. (2011). *Islamofóbny populizmus v straníckej politike*. Dostupné z: <http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/islamofobny-populizmus-v-stranickej-politike.pdf>

SPÁČ, P. (2012). *The Politics of Populism in Slovakia*. In: V. Havlík, et al.: *Populist Political Parties in East-Central Europe*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6105-7.

SPÁČ, P. (2012). *Slovakia*. In V. Havlík, & A. Pinková (Eds.), *Populist Political Parties in East-Central Europe*. Brno: MuniPress.

STANLEY, B. (2011). *Populism, nationalism, or national populism? An analysis of Slovak voting behaviour at the 2010 parliamentary election*. *Communist and Post-Communist Studies*. Dostupné z: doi.org/10.1016/j.postcomstud.2011.

TAGGART, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.

UČEŇ, P. (2009). *Ako pristupovať k národnému populizmu*. In K Petőcz (Ed.), *Národný populizmus na Slovensku a slovensko-maďarské vzťahy 2006-2009*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín.

„STRING OF PEARLS“ A „NECKLACE OF DIAMONDS“: GEOPOLITICKÁ KONFRONTÁCIA ČÍNY A INDIE

«STRING OF PEARLS» AND «NECKLACE OF DIAMONDS»: GEOPOLITICAL CONFRONTATION OF CHINA AND INDIA

Rostyslav KARAKASH

Katedra politológie, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave

Abstrakt. Táto práca si kladie za cieľ priblížiť, pochopiť a analyzovať súčasnú situáciu, ktorá sa vyvinula v regióne Afriky, Ázie, Indického a Tichého oceánu. V rámci analyzuje aj dve stratégie „String of Pearls“ a „Necklace of Diamonds“ Číny a Indie, pokrok v konfrontácii medzi týmito hráčmi a úlohu iných krajín v regióne v tomto konflikte. Na tento účel sa využívajú rôzne historické zdroje, články, knihy atď. Na základe získaných údajov vidíme aspekty súčasnej situácie a jej možné výsledky v budúcnosti.

Kľúčové slová: Čína, India, Ázia, Afrika, geopolitika

Úvod

Hoci z histórie nevieme veľa o vážnych vojnách medzi Čínou a Indiou (dôvodom je prírodná prekážka – Himaláje), nebráni to tomu, aby medzi nimi boli nedobré, dokonca až nepriateľské vzťahy. Viest' vojnu cez hory je vždy náročná úloha. V dnešnom svete, ktorý sa veľmi rýchlo rozvíja, však technológie umožňujú prekonať väčšinu prekážok týkajúcich sa obchodu aj vojny. Prvé závažnejšie ozbrojené incidenty sa začali v druhej polovici 20. storočia (čínsko-indická hraničná vojna v roku 1962, čínsko-indická hraničná vojna v roku 1967, konflikt v údolí Sumdoron Chu v roku 1987), pričom pohraničné konflikty trvajú dodnes. A to aj napriek tomu, že od konca 80. rokov 20. storočia obe krajiny úspešne obnovili diplomatické a hospodárske vzťahy. Od roku 2013 sa do popredia vzájomných vzťahov oboch krajín opäť dostali hraničné spory. Začiatkom roka 2018 sa obe armády dostali do patovej situácie na náhornej plošine Doklam na spornej bhutánsko-čínskej hranici.

Priamy vojenský konflikt vo väčšom meradle je pre obe mocnosti nielen náročný, ale nepochybne by mal aj obrovský negatívny vplyv na svetové hospodárstvo. Preto sa snažia navzájom prekonávať v nepriamej konfrontácii, neustále posilňujú vojenskú infraštruktúru pozdĺž svojich pohraničných oblastí, vymýšľajú a používajú rôzne stratégie, využívajú rôzne úskoky a diplomaciu. Ich stratégie sú predmetom tohto článku. Ide o čínsku stratégiu „String of Pearls“ a indickú protistratégiu „Necklace of Diamonds“. Pozrieme sa ako sa vyvíjali, čo predstavujú a aké sú perspektívy tejto konfrontácie.

1. Čína

Názov uvedenej čínskej stratégie pochádza z USA. V roku 2004 prišla americká konzultačná spoločnosť Booz Allen Hamilton s hypotézou „string of pearls“, podľa ktorej sa Čína bude snažiť rozšíriť svoju námornú prítomnosť budovaním civilnej námornej infraštruktúry na periférii Indického oceánu (Marantidou, 2014). Táto geopolitická stratégia bola prijatá Čínou v situácii, keď sa zahraničná ropa stala ťažiskom kritickým pre energetické potreby Číny (Dhruv Katoch, 2009). Táto politika sa na prvý pohľad javí ako snaha Číny získať lepší prístup k rôznym prístavom a letiskám v regióne južnej Ázie a zároveň rozvíjať osobitné diplomatické vzťahy s týmito krajinami. Tento pojem označuje sieť čínskych vojenských a obchodných zariadení a vzťahov pozdĺž námorných komunikačných línií, ktoré sa tiahnu od čínskej pevniny až po prístav Sudán v Africkom rohu. Námorné linky vedú cez niekoľko hlavných námorných priechodov, ako je Mandebský prieliv, Malacký prieliv, Hormuzský prieliv a Lombokský prieliv, ako aj cez ďalšie strategické námorné centrá v Pakistane, na Srí Lanke, v Bangladéši, na Maldivách a v Somálsku.

Rýchly hospodársky rozvoj Číny v priebehu posledného štvrtstoročia bol do značnej miery závislý od zahraničných zdrojov energie a je pravdepodobné, že zahraničné zdroje energie budú pre ďalší rast čínskeho hospodárstva ešte dôležitejšie. Námorné komunikačné línie, ktoré spájajú čínsku pevninu s prístavmi na Blízkom východe a pobrežiami Afriky, sa stali hlavným zdrojom

konfliktov v súvislosti s energetickou bezpečnosťou Číny (Obe, 2012). Čína je najväčším spotrebiteľom ropy na svete a najväčším dovozcom ropy. Ropa dovážaná zo štátov Perzského zálivu a Afriky predstavuje 70 % celkového dovozu ropy do Číny a okrem domáceho spaľovania uhlia a jadrovej energie zostáva pre Čínu najdôležitejším zdrojom energie. S cieľom uspokojiť budúci dopyt podpísala Čína niekoľko dlhodobých zmlúv na rozvoj iránskych ropných polí a na výstavbu ropovodu, rafinérie a prístavu v Sudáne na vývoz ropy (Obe, 2012). Zámorská preprava ropy z existujúcich ťažobných oblastí zostane v dohľadnej budúcnosti hlavným spôsobom dovozu energie. Na tento účel Čína buduje infraštruktúru a utužuje väzby aj so stredoázijskými krajinami. V skutočnosti je to jeden z cieľov iniciatívy „One Belt, One road“ (tiež nazývanej „Belt and Road“). Je zrejmé, že v Indii sú všetky tieto „perly“ spolu s čínskymi infraštruktúrnymi projektmi vnímané ako hrozba pre indickú národnú bezpečnosť.

Súčasná situácia je pokračovaním zahraničnej politiky prezidenta Si Ťin-pchinga, vrátane iniciatívy „One Belt, One Road“. Nie je žiadnym tajomstvom, že súčasná politika Číny je do značnej miery agresívna. Nedávno dokonca vznikol pre ňu termín – Wolf Warrior diplomacy (战狼外交 - diplomacia vlčieho bojovníka). Tento prístup je v protiklade s predchádzajúcou čínskou diplomatickou praxou Deng Xiaopinga a Hu Jintaa, ktorá zdôrazňovala používanie kooperatívnej rétoriky a vyhýbanie sa kontroverziám. Si údajne zaujal tvrdú líniu v bezpečnostných otázkach, ako aj v zahraničných záležitostiach a na svetovej scéne prezentuje nacionalistickejšiu a asertívnejšiu Čínu. Jeho politický program vyzýva na vytvorenie jednotnejšej Číny, ktorá si bude istejšia vlastným hodnotovým systémom a politickou štruktúrou. Si predstavil doktrínu sebaistoty – vyzýva členov Čínskej komunistickej strany, vládných predstaviteľov a čínsky ľud, aby boli „presvedčení o našej zvolenej ceste (道路自信), presvedčení o našich hlavných teóriách (理论自信), presvedčení o našom politickom systéme (制度自信) a presvedčení o našej kultúre (文化自信)“. Oficiálne sa toto učenie nazýva „Štyri záležitosti istoty“ (四个自信), (Meng, 2014).

Prostredníctvom iniciatívy „Pásmo a cesta“ Čína realizuje rôzne infraštruktúrne projekty, ako je výstavba prístavov, diaľnic atď. Táto stratégia však môže byť zameraná na budovanie sinocentrického medzinárodného obchodného systému. Okrem toho, realizáciou projektov v chudobných krajinách Čína v skutočnosti spôsobuje, že tieto krajiny sa dostávajú do dlhovej jamy alebo dlhovej pasce. To sa stalo napríklad na Srí Lanke. Ostrovná krajina čelila ďalšiemu nárastu dlhu a znižovaniu zahraničných rezerv, keďže projekty financované z čínskych úverov nepriniesli dostatok peňazí na udržanie hospodárstva a fiškálneho deficitu. V dôsledku toho Čína získala lankánsky prístav Hambantota do prenájmu na 99 rokov. A keďže je to teraz čínsky prístav, môže si s ním robiť, čo chce. A to vrátane jeho využívania ako námornej základne.¹ Zbližovanie Číny s Pakistanom, ktorý je dávnym nepriateľom Indie, ju nemôže neznepokojovať. V rokoch 2015 až 2022 si Čína prenajala vlastníctvo týchto prístavov: Gwadar, Pakistan: 40 rokov; Kyaukpyu, Mjanmarsko: 50 rokov; Kuantan, Malajzia: 60 rokov; Obock, Džibutsko: 10 rokov; Malacký prieliv: 99 rokov; Hambantota, Srí Lanka: 99 rokov; Muara, Brunej: 60 rokov; Feydhoo Finolhu, Maldivy: 50 rokov; Port Darwin, Austrália: 99 rokov; Prístav Newcastle, Austrália: 98 rokov.² Ako vidno, Čína zvyšuje svoju politickú, hospodársku a vojenskú prítomnosť v okolí Indie. Každá z čínskych „perál“ pomáha Číne chrániť svoje záujmy a zároveň lepšie monitorovať činnosť indického námorníctva. Nie je prekvapujúce, že India to vníma ako hrozbu pre svoju národnú bezpečnosť, a preto prišla s vlastnou stratégiou.

India

India používa viacnásobnú stratégiu na boj proti čínskej stratégii „String of Pearls“. Táto stratégia zahŕňa budovanie prístavov, rozsiahlych radarových systémov pobrežného dozoru na sledovanie čínskych vojnových lodí a ponoriek, prehlbovanie

¹ Dostupné na: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/chinese-military-survey-ship-docks-sri-lanka-port-2022-08-16/> [29.04.2022]

² Dostupné na: <https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-09/the-21st-century-maritime-silk-road.pdf> [29.04.2022]

obranných väzieb, rozširovanie bilaterálnych vzťahov s krajinami južnej Ázie, ostrovnými štátmi v oblasti Indického oceánu, štátmi juhovýchodnej Ázie a pravidelné vojenské cvičenia s námornými silami USA, Japonska a Austrálie. Pojem „Necklace of Diamonds“ prvýkrát použil bývalý indický minister zahraničných vecí Lalit Mansingh v auguste 2011. Tvrdil, že „India robí všetko, čo má, pokiaľ ide o ochranu svojich záujmov. K doktríne „String of Pearls má India svoju vlastnú doktrínu, „Necklace of Diamonds“. Tak ako Číňania budujú prístavné zariadenia, my nadväzujeme námornú spoluprácu s takmer všetkými hlavnými mocnosťami v oblasti Indického oceánu.“³

„Náhrdelník“ zahŕňa také „diamanty“ ako námornú základňu Changi v Singapure, prístav Chabahar v Iráne, Assumption Islands na Seychelách, prístav Sabang v Indonézii a prístav Duqm v Ománe - toto zariadenie sa nachádza v blízkosti Hormuzského prielivu, cez ktorý prechádza viac ako 30 % vývozu ropy. Premiér Módí podpísal v roku 2018 dvojstrannú dohodu medzi Indiou a Singapurom o námornej spolupráci, ktorá umožňuje logistickú podporu lodí indického námorníctva vrátane dopĺňovania paliva na singapurskej námornej základni Changi (Sumanta Bhattacharya, 2021). Prístav Čabahár v Iráne umožní Indii vyrovnať prítomnosť Číny v pakistanskom prístave Gwadar a tiež jej umožní kontrolovať dôležitú obchodnú cestu. Čabahár poskytuje Indii strategickú pozíciu, pretože má výhľad na Ománsky záliv, ktorý je veľmi strategickou cestou pre dodávky ropy. S cieľom modernizovať a vycvičiť svoje námorníctvo nadviazala India strategický námorný vzťah s Mjanmarskom, ktorý jej poskytuje väčšie možnosti pôsobenia v tejto oblasti. Navyše India vytvára silné námorné väzby s Vietnamom, Japonskom, Francúzskom, Austráliou a Spojenými štátmi – India uzavrela dohody o vojenskej spolupráci v regióne s Japonskom, Austráliou a USA. Tieto štyri krajiny uskutočňujú v regióne spoločné vojenské cvičenia a sú známe ako „Quad“.

Ďalšia stratégia, ktorú India prijala na boj proti „String of Pearls“ (hoci túto stratégiu možno považovať za súčasť Necklace of Diamonds), sa nazýva „Double Fish Hook“. Očakáva sa, že táto

³ Dostupné na: <https://idsa.in/askanexpert/why-has-india-necklace-diamonds-strategy-indian-ocean-region> [29.04.2022]

indická stratégia „rybieho háku“ doplní podobnú stratégiu, ktorú uplatňujú USA spolu so svojimi spojencami v Tichom oceáne. India začala spolupracovať so svojimi východnými susedmi v Indickom oceáne, najmä s Indonéziou, Austráliou a ostrovnými štátmi v južnej časti Indického oceánu, ako sú Maurícius, Seychely, Madagaskar a francúzske teritória rozprestierajúce sa v Indickom oceáne. Vstup Indie do Komisie pre Indický oceán (medzivládna skupina ostrovných štátov - Madagaskar, Maurícius, Komory, ostrovy Réunion a Seychely, ktorá sa zaoberá správou námorných záležitostí) ako pozorovateľa umožnilo Francúzsko. India a Francúzsko začali vykonávať pravidelný námorný dozor z ostrovov Réunion. To svedčí o tom, že India má záujem rozvíjať strategické a obranné vzťahy s Francúzskom v oblasti Indického oceánu.⁴

„Double fish hook“ zahŕňa celý rad prístavných projektov a aliancií, do ktorých India vstúpila. Východný „háčik“ zahŕňa východnú časť Indického oceánu a začína sa na Andamanských a Nikobarských ostrovoch a končí na vojenskej základni USA (Diego Garcia) na súostroví Čagos. Andamanské a Nikobarské ostrovy predstavujú koncový bod stratégie USA „rybieho háku“. Západný „rybí hák“ sa začína v prístave Duqm prostredníctvom dohody o námornej doprave Indie s Ománom a prechádza cez Maurícius, Seychely a Madagaskar. Táto stratégia by vo veľkej miere závisela od rozvoja zariadení na Andamanských a Nikobarských ostrovoch, čo zahŕňa rozvoj letísk v severnej časti tejto ostrovnej skupiny, zvýšenie námornej dopravy, ako aj rozvoj prístavných zariadení pre vojenské lode. Bude to spoločné veliteľstvo troch zložiek a tiež miesto stretnutia pre členov Quad. V jednej zo štúdií RAND s názvom „Overseas Basing of US Military Forces“ sa uvádza, že Andamanské a Nikobarské ostrovy môžu byť veľmi dobrou operačnou základňou pre americké bezpilotné lietadlá, pretože by poskytli výhodu v prípade operácií proti Číne. Rozvoj tejto stratégie double fish hook by narušil String of Pearls a poskytol by Indii výhodu v prípade napätia medzi oboma krajinami v námornej oblasti. V každom prípade to

⁴ Dostupné na: <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=https%3A%2F%2Fwww.commissionoceanindien.org%2F34-conseil-des-ministres-coi%2F#federation=archive.wikiwix.com&tab=url> [29.04.2023]

bude znamenať, že čínske prenikanie do Indického oceánu si indické námorníctvo s krajinami „Quad“ všimne a bude mu čeliť skôr, ako sa zmení konfigurácia námorných síl v oblasti Indického oceánu (Pankaj Jha, 2020).

Záver

Situácia je dosť nejednoznačná. Hoci India úzko spolupracuje s mnohými krajinami v regióne a tiež s USA, táto konfrontácia má aj druhú stranu. Čína je prinajmenšom bohatšia ako India, a preto môže mobilizovať viac prostriedkov a peňazí. Investície Číny do jej „String of Pearls“ prevyšujú investície Indie do jej „Necklace of Diamonds“. Preto budú spojenci Číny pravdepodobne silnejší ako spojenci Indie. Čína v rámci svojej stratégie String of Pearls investovala len v Afrike 60 miliárd USD⁵, zatiaľ čo najväčšia investícia Indie v rámci jej Necklace of Diamonds predstavuje 8 miliárd USD do prístavu Čabahár. Cieľom čínskych kontaktov s Afrikou je vybudovať obchodné, investičné a politické väzby s kontinentom, ktorý USA a iné západné krajiny často prehliadajú. To poskytuje lukratívne príležitosti pre čínske podniky, zatiaľ čo africké krajiny často s radosťou prijímajú ponuky Číny, ktoré prichádzajú bez požiadaviek na záruky proti korupcii, porušovaniu ľudských práv a poškodzovaniu životného prostredia. Africkí a ďalší ázijskí lídri privítali projekt „Belt and Road“, ale niektoré projekty vyvolali sťažnosti na dlhy a iné problémy. Iniciatíva zahŕňa stovky projektov, z ktorých väčšinu stavajú čínski dodávatelia a financujú ich pôžičky od čínskych štátnych bánk, v oblúku 65 krajín od južného Pacifiku cez Áziu až po Afriku a Blízky východ.

Jediná pozoruhodná investícia Indie, ktorá významne ovplyvňuje Čínu, sa uskutočnila v indonézskej Sabangu, ktorý sa nachádza v blízkosti Malackého prielivu. Cez tento prieliv prechádza približne 80% čínskeho dovozu ropy, a preto prítomnosť Indie v tomto regióne vyvoláva obavy Číny.

⁵ <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/09/03/china-invest-60-billion-across-continent-raising-fears-new-colonialism/> [29.04.2023]

Indická Necklace of Diamonds tiež nie je tak silná a účinná ako String of Pearls v súvislosti s problematikou indicko-čínskych hraníc. Napätie na hraniciach v údolí Galwan sa nepodarilo vyriešiť. Čína rokuje z pozície vojenskej aj hospodárskej sily. Čínsky prudký vzostup moci, ktorý dosiahla získaním rôznych dôležitých trhov vo viacerých krajinách sveta, spôsobil, že ekonomiky sú od nej závislé. Spojenci Indie sa možno nebudú môcť zbaviť vzájomnej závislosti s Čínou. Preto sa môže stať, že nebudú schopní poskytnúť Indii účinnú podporu. Indicko-čínske pohraničné vzťahy preto nie sú len o zbraniach, ale aj o rastúcej hospodárskej sile Číny a o vytvorení dominantného postavenia a závislosti na cieľových trhoch. Vlastné záujmy spojencov Indie môžu prevážiť nad ich túžbou podporiť Naí Dillí uprostred napätia s Čínou. Preto, hoci je otázka hraníc hlavne o moci zahŕňajúcej zbrane a diplomaciu, v širšom obraze globálnej politiky sa nevyhnutne mení na rozhovor o ekonomike a lacnom dovoze z Číny.

Čína už nejaký čas pri svojich územných výbojoch postupuje spôsobom, ktorý sa nazýva stratégia «salámových rezov». Ide o strategické uskutočňovanie menších akcií, pri ktorých sa bez vyvolania reakcie ostatných časom dosiahne významná územná realita. Toto umenie získavania využíva Komunistická strana Číny na to, aby vtiahla susedov Indie do rieky dlhov, čím si zabezpečuje stálu nadvládu nad ich územiami. Srí Lanka, Bangladéš, Nepál a Pakistan boli hlavnými pešiakmi v tejto mocenskej hre zameranej na izoláciu Indie. Čína v týchto krajinách investovala veľké prostriedky a poskytla im nespočetné množstvo pôžičiek v čase núdze. Ich podpora rozšírená smerom k Indii by mohla vyústiť do odvetvy Číny vytvorenej silou dlhu. Preto si Peking zabezpečil diplomatickú moc v regióne tým, že zadlžil susedné krajiny Indie voči Číne, čím z nich urobil svojich spojencov.

Prostredníctvom hospodárskych iniciatív, ako je Belt and Road Initiative, si Čína vytvorila silných spojencov medzi susedmi Indie. Čína využíva hospodárske stratégie na budovanie diplomatických vzťahov s Pakistanom, Nepálom a ďalšími ázijskými krajinami, zatiaľ čo India potrebuje obnoviť silné diplomatické vzťahy so svojimi vlastnými susedmi.

Najlepším spôsobom, ako vyrovnať tento stav, je umne vedená diplomacia. Čína si doteraz dávala načas a mierne sa rozvíjala. S podielom 17 % na svetovom vývoznom trhu sa stala významným hráčom v oblasti obchodu.⁶ India sa už nachádza v nízkej fáze rozvojovej trajektórie, pokiaľ ide o hospodársky rast. India si teraz nemôže dovoliť vojnu, keď je jej vojenská štruktúra zastaraná. Okrem toho indický rozpočet na obranu predstavuje len 1,5 % hrubého domáceho produktu vo výške 67 miliárd USD. Čínska ekonomika je trikrát väčšia ako indická a dosahuje približne 230 miliárd dolárov a jej rozpočet na obranu predstavuje 2% z tohto objemu. Čínsky rozpočet na obranu je teda výrazne vyšší ako indický. India je zároveň druhým najväčším dovozcom zbraní.⁷ Situácia je pre Indiu o to citlivejšia, že za jej obranné vybavenie zodpovedá iný štát, a nie domáci. Stratégia, ktorá ekonomicky zasiahne Čínu, je rozumnejšia ako stratégia, ktorá je priama a eskaluje napätie na hraniciach, na čo India v súčasnosti nie je dostatočne pripravená.

Na záver možno povedať, že indická stratégia „Necklace of Diamonds“ nestačí na boj proti čínskej „String of Pearls“ v súčasnej situácii na hraniciach. Dokonca ani „Five Eyes“ nevyjadriло ochotu poskytnúť Indii alebo Číne akúkoľvek podporu počas napätia na hraniciach. Je to najmä preto, že by si chceli udržať priateľské hospodárske vzťahy s Indiou aj Čínou. Preto hoci sa problémy, ktoré sa dejú vo svete, týkajú globálnej politiky, ich vplyv bude mať prednosť pred globálnou ekonomikou.

Zoznam použitej literatúry

Prof. Pankaj Jha (2020). *Countering Chinese String of Pearls, India's 'Double Fish Hook' Strategy*. Dostupné na: <https://modern diplomacy.eu/2020/08/08/countering-chinese-string-of-pearls-indias-double-fish-hook-strategy/>

⁶ [https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20170824-1?inheritRedirect=true#:~:text=In%202016%2C%20the%20EU%2C%20the,the%20United%20States%20\(14%20%25\)](https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20170824-1?inheritRedirect=true#:~:text=In%202016%2C%20the%20EU%2C%20the,the%20United%20States%20(14%20%25).). [29.04.2023]

⁷ <https://www.sipri.org/media/press-release/2020/usa-and-france-dramatically-increase-major-arms-exports-saudi-arabia-largest-arms-importer-says> [29.04.2023]

<https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=https%3A%2F%2Fwww.commissionoceanindien.org%2F34-conseil-des-ministres-coi%2F#federation=archive.wikiwix.com&tab=url>

[https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20170824-1?inheritRedirect=true#:~:text=In%202016%2C%20the%20EU%2C%20the,the%20United%20States%20\(14%20%25\).](https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20170824-1?inheritRedirect=true#:~:text=In%202016%2C%20the%20EU%2C%20the,the%20United%20States%20(14%20%25).)

<https://idsa.in/askanexpert/why-has-india-necklace-diamonds-strategy-indian-ocean-region>

<https://www.reuters.com/world/asia-pacific/chinese-military-survey-ship-docks-sri-lanka-port-2022-08-16/>

<https://www.sipri.org/media/press-release/2020/usa-and-france-dramatically-increase-major-arms-exports-saudi-arabia-largest-arms-importer-says>

<https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-09/the-21st-century-maritime-silk-road.pdf>

<https://www.telegraph.co.uk/news/2018/09/03/china-invest-60-billion-across-continent-raising-fears-new-colonialism/>

Major General (Retd) Dhruv Katoch (2009). *Rising China: Implications for India*, SM, VSM, USI journal July – September.

Marantidou, V. (2014). *Revisiting China's 'String of Pearls' Strategy: Places 'with Chinese Characteristics' and their Security Implications*, Issues & Insights, Vol. 14-No. 7.

Meng, A. (6.09.2014). „Xi Jinping rules out Western-style political reform for China“. South China Morning Post.

Obe, A. V. (03.02.2012). „Piracy, not China, is the real issue in the Indian Ocean“. Chatham House.

Sumanta Bhattacharya (2021). *Can India's Necklace of Diamonds Strategy Defeat the China's String of Pearls*. International Journal of Recent Advances in Multidisciplinary Topics Volume 2, Issue 11.

VNÍMÁNIE SEBAÚČINNOSTI U PACIENTOV S DERMATOLOGICKÝM OCHORENÍM PSORIÁZY

PERCEPTIONS OF SELF-EFFICACY IN PATIENTS WITH THE DERMATOLOGICAL DISEASE OF PSORIASIS

Ľubomíra MELIŠOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita
v Trnave

lubkamelisova17@gmail.com

Abstrakt: Cieľom príspevku je sprostredkovať a poukázať na problematiku schopnosti sebaúčinnosti u ľudí s dermatologickým ochorením psoriázy v porovnaní s ľuďmi bez kožného ochorenia. Vychádzajúc z predchádzajúcich štúdií sme sa rozhodli hlbšie preskúmať a objasniť schopnosť sebaúčinnosti. Naša práca mala kvantitatívny charakter. Na zber údajov bol použitý Dermatologický index kvality života od Finlay a Khan (1994), Nemocničná škála úzkosti a depresie, ktorej autormi sú Zigmond a Snaith (1995), Všeobecná škála sebaúčinnosti od autorov Křivohlavý, Schwarzer a Jerusalem (1993), Vitiligo špecifický nástroj kvality života súvisiaci so zdravím od Lilli, Lu, Borovicka, Victorson, Kwasny, West, Roopal (2013). Výskumnú vzorku tvorí 302 respondentov, z čoho 127 respondentov bolo s kožným ochorením psoriázy a 175 respondentov bolo bez kožného ochorenia. Výsledky naznačujú, že rozdiel medzi ľuďmi s kožným ochorením psoriázy a ľuďmi bez kožného ochorenia neexistuje.

Kľúčové slová: Sebaúčinnosť; Kožné ochorenie; Psoriáza

Úvod

V predkladanom príspevku sa budeme venovať konštruktu sebaúčinnosti ako jedným z významných schopností človeka, obzvlášť pri dermatologickom ochorení psoriázy. Prostredníctvom teórie Alberta Banduru priblížime sebaúčinnosť a taktiež poukážeme aj na rôzne zdroje sebaúčinnosti človeka. Jadrom našej práce je zmapovať, priblížiť a objasniť schopnosť sebaúčinnosti v porovnaní ľudí bez kožného a u ľudí s kožným ochorením psoriázy. V druhej

kapitole nášho príspevku sa budeme venovať špecifikám kožného ochorenia psoriázy.

1 Schopnosť sebaúčinnosti ako významný faktor

Každý zdravý človek by mal disponovať určitými vlastnosťami a schopnosťami, aby dokázal odhadnúť svoje schopnosti, možnosti, a aby mal silu korigovať svoje myslenie, správanie a svoj život. Priekopníkom tohto konštruktu je Albert Bandura, ktorý v roku 1977 predstavil svetu koncept sebaúčinnosti (angl. Self-efficacy). Sebaúčinnosť predstavuje pevné presvedčenie jednotlivca o jeho kompetenciách, ktoré pramení zo subjektívneho hodnotenia rôznych zdrojov informácií o jeho schopnostiach. Avšak významný je fakt, že je z polovice nezávislá od reálnych schopností jednotlivca. Teda ak človek, napriek všetkým okolnostiam má dostatočné kompetencie dosiahnuť vytýčený cieľ, ale dostatočne neverí vo svoje schopnosti ho dosiahnuť je nízka pravdepodobnosť, že cieľ dosiahne (Bandura in Murris, 2002).

Gallagher (2012) vysvetľuje, že nie je podstatný fakt, či človek realizuje danú aktivitu alebo naliehavo dosiahne určený cieľ. Dôležité je v tomto prípade hodnotenie a zhodnotenie človeka, či dokáže zvládnuť splniť daný cieľ, či disponuje dostatočnou kapacitou v kontexte danej problematiky. Neobľomnosť pri ťažkých situáciách a pevné presvedčenie o vlastných schopnostiach dosiahnuť cieľ pramení zo sebaúčinnosti. Okrem iného, má sebaúčinnosť dopad aj na kognitívny aspekt, teda ovplyvňuje myslenie, správanie, emocionálne reakcie ale aj koriguje úsilie, ktoré by malo byť potencionálne venované pri konfrontáciách s možnými ťažkosťami (Ronconi et al., 2018).

Za výstižné konštatovanie považujeme tvrdenie Maddux, Stanley (1986) podľa ktorých, Bandura svojím konceptom sebaúčinnosti „rozvíril vody“ vo vedeckej psychológii. Postupne sa týmto konceptom začali zaoberať viacerí psychológovia vo svojich výskumoch, ktorí prišli na zaujímavé zistenia. Z komplexného hľadiska by sme mohli rozdeliť sebaúčinnosť na pozitívny aspekt a negatívny aspekt. Van Zyl, Dhurup (2018) poukazujú na pozitívny

faktor v podobe vysokej sebaúčinnosti, ktorá je následkom psychickej pohody a životnej spokojnosti. S podobným zistením prišli aj Yu, Lou (2018) ktorí poukazujú na pozitívne súvislosti medzi sebaúčinnosťou, pohodou a dispozičným optimizmom navzájom.

Naopak, negatívnych aspektov sebaúčinnosti je v omnoho viacej. Viacerí autori (Ronconi et al., 2018; Murris, 2002; Torrisi et al. 2018; Tahmassian, Moghadam, 2011) poukazujú na negatívny aspekt nízkej sebaúčinnosti, ktorá môže spôsobovať stres, pocity úzkosti, beznádeje, skl'účenosti a depresie. Isaac et al. (2018) sumarizuje, že nižšie úrovne sebaúčinnosti môžu spôsobovať zvýšené riziko suicidálnych myšlienok alebo pokusov o suiciídium nezávisle od fyzického či duševného zdravia.

Ronconi et al. (2018) identifikovali medzipohlavné rozdiely, ktoré naznačujú, že ženy majú nižšiu sebaúčinnosť a prežívajú viac psychického utrpenia ako muži. Nízka sociálna sebaúčinnosť môže zabraňovať vytváraniu sociálnych vzťahov, ktoré prinášajú uspokojenie do života človeka a umožňujú zvládať stresujúce zážitky, a tým môžu naopak podporovať depresívne pocity. Taktiež môže nedostatok sociálnej sebaúčinnosti spôsobovať u človeka vieru, že nedokáže splniť očakávané štandardy iných, a to môže taktiež zvyšovať úzkosť v sociálnych situáciách (Murris, 2002). S týmto tvrdením sa stotožňuje aj Soliemanifar et al. (2015), kedy negatívne seba vyjadrenia významne negatívne korelovali s presvedčeniami o vlastnej účinnosti a sociálnou úzkosťou.

Sebaúčinnosť sa radí medzi dôležité faktory akceptovania choroby a ochorenia (Zalewska, 2005). Pacienti, ktorí disponujú väčšou úrovňou sebaúčinnosti lepšie čelia ochoreniu a dosahujú rýchlejšie a pozoruhodnejšie zlepšenia (Torrisi et al., 2018). K tomuto tvrdeniu sa prikláňa aj Zelewska et al. (2005) podľa ktorej, je sebaúčinnosť prospešným faktorom pri akceptovaní a vyrovnávaní sa s ochorením. Sebaúčinnosť bola identifikovaná ako významný faktor vysvetľujúci zlepšenie liečby. Zdravá sebaúčinnosť naznačuje zlepšenú schopnosť čeliť nepriaznivým situáciám a vyrovnávať sa s nimi (Isaac et al., 2018). Linde et al. (2004) skúmali sebaúčinnosť v kontexte redukcie telesnej váhy a zistili, že

muži vykazovali výrazne vyššiu sebaúčinnosť pri kontrole telesnej hmotnosti ako ženy. Karabay et al. (2020) poukazujú na fakt, že psoriatickí pacienti môžu byť vystavení poruchám psychických funkcií, čo môže spôsobiť okrem iného poruchu sebaúčinnosti. Na základe svojho výskumu zistili, že vnímaná sebaúčinnosť bola významne vyššia u psoriatickov ako u zdravej populácie. Vyššia kvalita života u pacientov s kožným ochorením, súvisí aj s väčšou mierou sebaúčinnosti (Livea et al., 2015).

Torrisi et al. (2018) poukazuje na fakt, že častokrát majú pacienti nerealistické očakávania tykajúce sa uzdravenia a práve zameranie sa na sebaúčinnosť a jej zosilnenie môže predstavovať pozitívny predpoklad na dosiahnutie cieľa a udržanie si zdravého životného štýlu. Zvýšená sebaregulácia, pozitívna spätná väzba a splnomocnenie môže zvýšiť sebaúčinnosť pri realizovaní zmien životného štýlu (Isaac et al., 2018). Práve spoločné rozhodovanie je potrebné posilniť v kontexte lekárov a pacientov so psoriázou, nakoľko nedostatok vedomostí o vzájomných kompetenciách a nedostatok vlastnej účinnosti spochybňuje princípy spoločného rozhodovania (Larsen et al., 2018).

2. Kožné ochorenie Psoriáza

V predošlej kapitole sme definovali konštrukt sebaúčinnosti ako významnej ľudskej črty, ktorá zohráva významnú úlohu pri liečebnom procese. Naša práca je zameraná na konkrétne dermatovenerologické ochorenie psoriázy. Psoriáza je chronické, multisystémové, zápalové ochorenie s postihnutím kože a kĺbov a s genetickým podkladom (Kim et al., 2017; Gudjonsson, Elder, 2007; Weigle, McBane, 2013). Radí sa medzi nepľuzgierové autoimunitné ochorenia kože. Špecifickosť tohto kožného ochorenia je v tvorbe svrbivých ložísk na povrchu kože, ktoré sú jasne vymedzené. Na povrchu ložísk sa tvoria šupiny. Priemer ložísk býva väčší ako 10 mm, i keď môže byť aj niekoľko násobne väčší. Ložiská sú rozmiestnené po celej koži človeka a medzi nimi je zdravá koža. Vo výnimočných prípadoch môžu ložiská súvisle pokrývať aj kompletnú časť tela človeka (Buc, 2016; Buchvald et al., 1993; Rendon, Schäkel, 2019).

Choroba sa môže prejavíť v ktoromkoľvek veku, najčastejšie medzi 20. – 30. rokom života a trvá po celý život (Buchvald et al., 1993). Naopak, Gelfand (in Gudjonsson, Elder, 2007) poukazuje na možnosť prejavu psoriázy medzi 15. – 30. rokom života. Vyvolávacie faktory choroby sú stresové situácie, gravidita a šestonedelie, nadmerné požívanie alkoholu, operačné úkony, akútne horúčkovité infekcie, užívanie niektorých liečiv a fyzikálne poškodenia (Buchvald et al., 1993).

Nastavenie pacienta so psoriázou na liečbu si vyžaduje náročnú vzájomnú spoluprácu medzi lekárom a pacientom. Liečba je nastavená a subjektívne posudzovaná podľa formy a štádia psoriázy (Kampe, 2014). Gkalpaktiotis et al. (2020) a popisujú rôzne varianty liečby psoriatických pacientov. Konkrétne poukazujú na tri formy, a to: a) lokálna liečba, b) systémová nebiologická terapia psoriázy, c) biologická liečba psoriázy.

Konkrétne pacienti u ktorých bolo diagnostikované ochorenie Psoriasis Vulgaris majú väčšiu tendenciu k agresívnym reakciám, vykazujú vyššiu úroveň depresie a úzkosti, vyznačujú sa vyššou mierou závislosti od alkoholu, trpia problémami po sexuálnej stránke, sú viacej vzťahovační, majú paranoidné a obsedantné sklony a ich dispozícia na riešenie krízových situácií býva nižšia ako u ľudí bez kožného ochorenia (Březáková in Raudenská, Javůrková, 2011), ďalej majú zníženú sebahodnotu, pocit viny, často krát je prítomné sklamanie, absencia očného a slovného kontaktu (Gkalpaktiotis et al., 2020). K tomuto tvrdeniu sa prikláňa aj Balkrishnan et al. (2012), ktorí tvrdí, že psoriáza drastickým spôsobom znižuje kvalitu života ľudí. Podstatným a negatívnym faktorom tohto ochorenia je porucha spánku, prioritne v dôsledku neustáleho svrbenia psoriatických ložísk. U psoriatických pacientov býva prítomný strach z každodenných aktivít, nakoľko sa boja negatívnej spätnej väzby od okolitej populácie. Ďalej uvádza, že až 80 % psoriatických pacientov pociťujú problémy pri nadväzovaní sociálnych vzťahov a často trpia depresiami. Životná spokojnosť a duševný stav pacienta s kožným ochorením vo veľkej miere ovplyvňuje stav kože.

Jedným z negatívnych faktorov tohto ochorenia je stigmatizácia. Stigmatizácia je spoločenský problém, ktorý postihuje ľudstvo už

niekoľko dekád. Bohužiaľ, tento sociálny fenomén stále pretrváva v populácií a musia mu čeliť ľudia aj so Psoriázou. Chen et al. (2018) a Dimitrov, Szepietowski (2017) tvrdia, že stigmatizácia je u ľudí so psoriázou bežne vyskytujúci sa jav. Tak isto poukazujú, že psoriatickí pacienti sú viac stigmatizujúci ako iní pacienti trpiaci viditeľnými kožnými ochoreniami. Takáto stigmatizácia by podľa neho mohla viesť ku kumulatívne poškodeniu počas života Chen et al. (2018). Podľa Dimitrov, Szepietowski (2017) je viditeľnosť kožných lézií a kultúrne faktory hlavnými prispievateľmi k stigmatizácii ľudí so psoriázou.

Významným faktorom spätým s týmto ochorením je stres. Gkalpaktonis et al. (2020) upresňuje, že mesiac pred zhoršením psoriázy, až 72% pacientov bolo vystavených zvýšeným stresovým udalostiam. Psychický stres môže ovplyvniť obnovu kožnej bariéry a oddialiť hojenie rán tvrdia viacerí autori (Gang et al. in Torales et al., 2020; Basavaraj et al., 2011). Podľa Seville (in Basavaraj et al., 2011) rôzne štúdie uvádzajú koreláciu medzi stresom a psoriázou, pričom obzvlášť sa jedná o stresujúce situácie v podobe interpersonálneho stresu v rodine, úmrtie, hospitalizáciu blízkeho, nehodu, sexuálne napadnutie etc.

Napriek tomu, že psoriáza je zápalové ochorenie, ktoré zaťažuje telo z vnútornej strany a aj z vonkajšej, nemusí byť toto ochorenie jediné pre človeka. Sanz (in Machado-Pinto et al., 2016, Lin et al., 2011) tvrdí, že takmer 73 % psoriatických pacientov majú okrem psoriázy, iné komorbidné ochorenia. Mnohí autori poukazujú na typické ochorenia, ktoré postihujú pacientov so psoriázou ako sú kardiovaskulárne ochorenia, obezita, hypertenzia, metabolický syndróm, psoriatická artritída, zápalové ochorenia čriev, stukovatenie pečene, chronické ochorenie obličiek, rakoviny, psychiatrické poruchy (Abramczyk et al., 2020; Machando-Pinto et al., 2020).

3. Výskumné zameranie štúdie

Vzhľadom vyššie uvedeným negatívnym skutočnostiam, ktoré sa môžu vyskytovať u ľudí so psoriázou, sme sa rozhodli v našej práci venovať sebaúčinnosti. Práve sebaúčinnosť má za následok lepšie

vysporiadanie sa s ochorením a rýchlejšie zlepšenie ochorenia (Torrise et al., 2018; Isaac et al., 2018). Cieľom pripravovanej práce je zmapovanie schopnosti sebaúčinnosti prostredníctvom vyhodnotenia a spracovania údajov z administrovaných dotazníkov. Taktiež sa budeme venovať zisťovaniu vzájomných komparácií u ľudí s kožným ochorením a u ľudí bez neho a aj budeme sa aj zameriavať na interpohlavné rozdiely.

Na základe výskumných zistení ktoré sme uviedli v predchádzajúcich kapitolách predpokladáme že:

H1: Predpokladáme, že ľudia s kožným ochorením psoriázy budú disponovať signifikantne vyššou mierou sebaúčinnosti ako ľudia bez kožného ochorenia.

VO1: Existuje signifikantný rozdiel medzi psoriatickými mužmi a psoriatickými ženami v miere sebaúčinnosti?

4. Výskumný súbor a zber dát

Do nášho výskumného súboru sa zapojilo 382 účastníkov, avšak nakoľko niektorí účastníci nespĺnili minimálnu vekovú kategóriu, neodpovedali na všetky položky dotazníka alebo uviedli ochorenie ktoré nezodpovedalo oblasti ktorej sa naša práce venujem, museli sme ich z nášho výskumu vyradiť. Celkový počet vyradených respondentov ktorí sa zapojili do nášho výskumu ale boli vyradení bolo 80 respondentov. Finálnu verziu nášho výskumného súboru tvorilo 302 respondentov, z čoho 175 bolo bez kožného ochorenia a 127 bolo s kožným ochorením psoriázou. Vek účastníkov sa pohyboval v rozmedzí od 18 do 87 rokov, pričom priemerný vek bol $M = 41,16$ rokov ($SD = 17,95$). Najvyššie dosiahnuté vzdelanie uviedli stredoškolské bez maturity 55 (18 %), stredoškolské s maturitou 144 (48 %), vysokoškolské I. Stupňa 29 (10 %), vysokoškolské II. Stupňa 74 (25 %). Sociálny status študenta uviedlo 53 (18 %) respondentov, zamestnaných bolo 170 (56 %) respondentov, na materskej dovolenke, invalidnom dôchodku alebo práce neschopnosti bolo 12 (4%), nezamestnaných bolo 9 (3 %), dôchodcov bolo 46 (15 %) a podnikateľov bolo 12 (4 %).

Zber dát prebiehal v mesiacoch Január až Marec 2023 na území Slovenskej republiky. Pri zostavovaní výskumného súboru respondentov bez kožného ochorenia bol použitý náhodný výber, pričom zámerný výber bol použitý pri vyhľadani ľudí s kožným ochorením psoriáza. Dotazník bol anonymný a dobrovoľný. Dáta boli zbierané dvomi spôsobmi. Jeden zo spôsobov bolo zostavenie elektronického formulára, ktorý bol distribuovaný prostredníctvom sociálnych sietí, na rôznych internetových diskusných fórach venovaných skúmanej problematike. Nakoľko sme chceli zabezpečiť dostatok respondentov so Psoriázou, rozhodli sme sa distribuovať dotazníky aj v tlačenej verzii, teda sme použili metódu „papier – pero“. Dotazníky v tlačenej forme boli distribuované do dermatovenerologických ambulancií a do liečebných kúpeľov. Oslovených bolo sedem dermatovenerologických ambulancií s možnosťou zapojenia sa do výskumu, pričom s finálnou účasťou súhlasilo päť dermatovenerologických ambulancií. Do výskumu boli oslovené aj liečebné kúpele v Trenčianskych Tepliciach, ktoré sa okrem iného zameriavajú na liečbu psoriázy a s účasťou vo výskume súhlasili. Dotazníky boli nechané na vyššie uvedených miestach po dôkladnom objasnení a inštruovaní priebehu administrácie dotazníka s kontaktom na nás.

Výskum prebiehal v časovom rozmedzí od Januára do Apríla 2023. Vyplnenie dotazníka trvalo približne 10 – 15 minút a obe formy dotazníka boli anonymné. Súčasťou dotazníka bol aj informovaný súhlas, pričom do výskumu sa mohli zapojiť len osoby staršie ako 18 rokov. Bez potvrdenia informovaného súhlasu alebo nesplnenia vekového hľadiska, neboli jednotlivé dotazníky zaradené do výskumného súboru. V závere dotazníka bola respondentom poskytnutá možnosť v prípade otázok alebo nezrovnalostí, kontaktovať autorku diplomovej práce prostredníctvom emailu.

Pre účely práce bola vytvorená jedna forma dotazníka. Získavanie dát bolo realizované prostredníctvom elektronického dotazníka a dotazníka v tlačenej podobe. Oba tieto dotazníky boli obsahovo totožné. Dotazník pozostával z piatich častí. V úvode dotazníka boli uvedené základné informácie o výskume, následne bol administrovaný informovaný súhlas so spracovaním údajov

a sociodemografické otázky pre špecifikáciu respondenta (pohlavie, vek, najvyššie dosiahnuté vzdelanie a sociálny status) a výskumná škála zameraná na skúmanie sebaúčinnosti. Konkrétne bola aplikovaná Všeobecná škála sebaúčinnosti (General self-efficacy scale – GSE) zisťuje mieru sebaúčinnosti. Pozostáva z 10 položiek typu „Vďaka svojim skúsenostiam a možnostiam viem, ako zvládať neočakávané situácie“. Respondent má možnosť označiť výrok ktorý ho najviac vystihuje ako *veľmi pravdivý*, *stredne pravdivý*, *sotva pravdivý* alebo *vôbec nie pravdivý*. Autormi tejto škály sú Schwarzer, Jerusalem, preklad do češtiny realizoval Křivohlavý (Křivohlavý, Schwarzer, Jerusalem, 1993). Skóre je možné realizovať dvomi spôsobmi a to a) vypočítať celkové skóre od 10 do 40 alebo b) vypočítať priemerné skóre od 1 do 4. Vyššie skóre indikuje vyššiu mieru sebaúčinnosti a nižšie skóre indikuje nižšiu mieru sebaúčinnosti (Chen, Gully, Eden, 2001). Autori dotazníku Schwarzer, Jerusalem (1995) uvádzajú vnútornú konzistenciu škály (hodnoty Cronbachovo α od 0,76 do 0,91). Reliabilita testu v našom výskume je $\alpha = 0,88$.

5. Výsledky

V nižšie uvedenej tabuľke uvádzame výsledky deskriptívnej štatistiky.

Tab. 1: Deskriptívna analýza výsledkov Všeobecnej škály sebaúčinnosti

	N	M	Mdn	Sd	Min.	Max.	Šik.	Str.
S ochorením psoriázy	127	31,17	32,00	4,68	19,00	40,00	1,16	0,81
Bez kožného ochorenia	175	30,34	30,00	5,54	13,00	40,00	4,19	24,07
Celý súbor	302	30,69	31,00	5,21	13,00	40,00	2,05	4,45

Poznámka. N - počet respondentov; M - priemer; Mdn - medián; Sd - štandardná odchýlky; Min. – minimálna hodnota; Max. – maximálna hodnota; Šik. – šikmosť; Str. – strmosť

V našej práci sme sa zamerali na rozdiely medzi skúmanými skupinami v tejto práci. Na základe výskumných zistení a syntézy teoretických poznatkov, sme skonštruovali nižšie uvedené

hypotézy, ktorých pravdivosť sme overovali prostredníctvom T-testov.

H1: Predpokladáme, že ľudia s kožným ochorením psoriázy budú disponovať signifikantne vyššou mierou sebaúčinnosti ako ľudia bez kožného ochorenia.

Tab. 2: Rozdiel v miere sebaúčinnosti v závislosti od kožného ochorenia

	N	M	Mdn	SD
S kožným ochorením psoriázy	127	31,17	32,00	4,68
GSE				
Bez kožného ochorenia	175	30,34	30,00	5,54

Poznámka. GSE – Všeobecná škála sebaúčinnosti; N – počet; M – priemer; Mdn – medián; SD – štandardná odchýlka

Na zistenie rozdielu medzi ľuďmi so psoriázou a ľuďmi bez kožného ochorenia sme použili Mann-Whitneyho U-test, nakoľko podmienka normálnej distribúcie dát nebola v porovnávaných skupinách naplnená. Hypotéza H3 nebola potvrdená. Zistili sme, že ľudia s kožným ochorením psoriáza (N = 127; Mdn = 30,00; IQR = 6,00) nedisponujú vyššou mierou sebaúčinnosti (U = 10217; $p = 0,231$) ako ľudia bez kožného ochorenia (N = 175, Mdn = 30,00, IQR = 7,00). Nezistili sme štatisticky významný rozdiel ($r = 0,08$).

VO1: Existuje signifikantný rozdiel medzi psoriatickými mužmi a psoriatickými ženami v miere sebaúčinnosti?

Tab. 3: Rozdiel v miere sebaúčinnosti v závislosti od interpohlavných rozdielov

	N	M	Mdn	SD
Ženy so psoriázou	68	30,74	31,00	4,97
GSE				
Muži so psoriázou	59	31,66	32,00	4,31

Poznámka. GSE – Všeobecná škála sebaúčinnosti; N – počet; M – priemer; Mdn – medián; SD – štandardná odchýlka

Nakoľko podmienka normálnej distribúcie testovanej premennej nebola v porovnávaných skupinách naplnená, dôsledku čoho sme pre overenie hypotézy použili Mann-Whitneyho U-test. Pri výskumnej otázke č. 4 neexistuje rozdiel. Zistili sme, že muži s kožným ochorením psoriázy ($N = 59$, $Mdn = 32,00$, $IQR = 4,00$) nemajú signifikantne vyššiu mieru sebaúčinnosti ($U = 1780,50$; $p = 0,275$; $r = 0,11$) v porovnaní so ženami s kožným ochorením psoriázy ($N = 68$, $Mdn = 31,00$, $IQR = 7,00$).

6. Diskusia

Predmetom realizovaného výskumu bolo priblíženie a analyzovanie kožného ochorenia psoriázy na Slovensku v kontexte schopnosti sebaúčinnosti. Hypotéza zameraná na preukázanie prítomnosti vyššej miery sebaúčinnosti u ľudí s kožným ochorením v komparácií s ľuďmi bez kožného ochorenia sa nepotvrdila. Naše zistenie nie je v súlade s vedeckými závermi autorov AktaÅ et al. (2020) a Livea et al. (2015) ktorí zistili, že ľudia s kožným ochorením disponujú vyššou mierou sebaúčinnosti, ako ľudia bez kožného ochorenia. Van Zill, Manilall (2018) v tejto súvislosti hovoria o vysokej sebaúčinnosti ako výsledku psychickej pohody a životnej spokojnosti. Práve psychická pohoda, dispozičný optimizmus sú identifikovateľné faktory prítomnosti vysokej sebaúčinnosti (Yu, Lou, 2018). Pri komplexnom rozbere dôvodu nepotvrdenia hypotézy sa domnievame, že výskumný súbor pozostávajúci z ľudí s kožným ochorením psoriázy nebol dostatočne zastúpený v porovnaní s ľuďmi bez kožného ochorenia. Avšak, nakoľko sa jedná o úzko orientovanú kontrolnú vzorku, je možné že kožné ochorenie psoriázy nemusí priamo súvisieť so psoriázou, čo by vysvetľovalo aj skutočnosť, že doposiaľ len jedna vedecká štúdia sa zaoberala explicitne sebaúčinnosťou a psoriázou. Okrem iného, môže aj v tomto prípade zohrávať dôležitú úlohu charakter väčšiny nášho výskumného súboru, kedy v dobe vyplňania dotazníka bola na zdravotnom pobyte pri ktorom práve psychická pohoda, optimizmus a vtedajšia prítomnosť životnej spokojnosti mohli prispieť k tomu, že respondenti disponovali takmer identickou mierou sebaúčinnosti ako ľudia bez kožného ochorenia.

Ďalej sme sa v našej práci sústredili na zistenie rozdielu v sebaúčinnosti pri ženách so psoriázou a mužov so psoriázou. Toto zistenie sa nepotvrdilo ani v tomto prípade. Dôvodom nepotvrdenia rozdielu miery sebaúčinnosti u mužov a žien s kožným ochorením psoriázy je zrejme skutočnosť, že napriek tomu že sa jedna o úzko špecifickú výskumnú skupinu, v tomto prípade by na dôkladné objasnenie prítomnosti tohto rozdielu bol potrebný vyšší počet účastníkov výskumu s týmto kožným ochorením. Na záver sme overovali rozdiel v miere sebaúčinnosti v závislosti od najvyššie dosiahnutého vzdelania nášho výskumného súboru. Výskumná otázka ani v tomto prípade nebola potvrdená. Dôvodom nepotvrdenia sebaúčinnosti, môže byť skutočnosť že nebolo rovnomerné zastúpenie najvyššie dosiahnutého vzdelania v každej kategórii.

Záver

Koža je najväčším orgánom na ľudskom tele, ktorý chráni náš organizmus pred vonkajšími vplyvmi. Ochorenie kože predstavuje významný zásah do nášho fungovania. V našej práci sme sa venovali kožnému ochoreniu psoriáze a skúmali schopnosť sebaúčinnosti u ľudí s kožným ochorením psoriázy a u ľudí bez kožného ochorenia. Prostredníctvom tejto práce sme snažili poskytnúť ucelený pohľad na túto problematiku, ktorej musia ľudia so psoriázou čeliť každý deň. Napriek tomu, že sa nám naša hypotéza a výskumná otázka nepotvrdila veríme, že vďaka tomuto článku zvýšime povedomie o tomto ochorení a povzbudíme vedecký svet o vyšší záujem tejto problematike.

Zoznam použitej literatúry

BALKRISHNAN, R. - FELDMAN, S. - TAN, X. (2012). Quality of life issues and measurement in patients with psoriasis. *Psoriasis: Targets and Therapy*, vol. 2, pp. 13- 23. ISSN 2230-326X

BASAVARAJ, K. H. - NAVYA, M. A. - RASHMI, R. (2011). Stress and quality of life in psoriasis: an update. *International Journal of Dermatology*, vol. 50, no. 7, pp. 783 – 792. ISSN 0011-9059

BUC, M. (2016). *Autoimunita a autoimunitné choroby*. 2. vyd. Bratislava: VEDA, 667 s. ISBN 978-80-224-1511-8

BUCHVALD, J. – SINKA, L. – PÉČ, J. (1993). *Dermatovenerológia*. 1 vyd. Martin: TeLem, 275 s. ISBN 80-217-0498-5

DIMITROV, D. - SZEPIETOWSKI, J.C. (2017). Stigmatization in dermatology with a special focus on psoriatic patients. *Postepy Hig Med Dosw*, vol. 71, pp. 1115-112. ISSN 1732-2693

GALLAGHER, M. W. (2012). Self-Efficacy. In: V. S. Ramachandran. *Encyclopedia of Human Behavior*, 2nd ed. (pp. 314-320). ISBN 978-0122269202

GKALPAKTONIS, S. - CETKOVSKÁ, P. - KOJANOVÁ, M. - ARENBERGER, P. (2020). *Psoriáza*. Praha: Mladá Fronta, 208 s. ISBN 978-80-2045-5741

GUDJONSSON, J. E. - ELDER, J. T. (2007). Psoriasis: Epidemiology. *Clinics in Dermatology*, vol. 25, pp. 535 – 546. ISSN 0738-081X

CHEN, A. - BECK, K. M. - TAN, E. - KOO, J. (2018). Stigmatization in Psoriasis. *Journal of Psoriasis and Psoriatic Arthritis*, vol. 3, no. 3, pp. 100-106. ISSN 2475-5311

CHEN, G. - GULLY, S. M. - EDEN, D. (2001). Validation of a new general self-efficacy scale. *Organizational Research Methods*, vol. 4, no. 1, pp. 62-83. ISSN 1552-7425

ISAAC, V. - WU, CH. - McLACHLAN, C. S. - LEE, M-B. (2018). Associations between health-related self-efficacy and suicidality. *BMC Psychiatry*, vol. 40, no. 2, pp. 1-8. ISSN 1471-244X

KAMPE, T. (2014). Cílená liečba psoriázy. *MediNews*. . [online], [citované 12.02.2023]. Dostupné na internete: < <https://www.edukafarm.sk/data/soubory/casopisy/mediNEWS/03-2014/05..pdf> >

KARABAY, E. A. - IZCI, N. F. - AKSOY, B. (2020). Psoriasis affects self-perception of stress negatively: A prospective, case-control study. *Dermatology Therapy*, vol. 33, no. 6, pp. 1-20. ISSN 2378-8771

KIM, W. B. - JEROME, D. - YEUNG, J. (2017). Diagnosis and management of psoriasis. *Canadian Family physician*, vol. 63, pp. 278 – 285. ISSN 1715-5258

LARSEN, M.H. - HAGEN, K. B. - KROGSTAD, A. L. - WAHL, A. K. (2018). Shared decision making in Psoriasis: A systematic review of quantitative and qualitative studies. *Journal of Clinical Dermatology*, vol. 20, no. 1, pp. 13-29. ISSN 1000-4963

LIN, T-Y. - SEE, L-CH. - SHEN, Y-M. - LIANG, CH-Y. - CHANG, H-N. - LIN, Y-K. (2011). Quality of life in patients with psoriasis in Northern Taiwan. *Chang Gung Medicine Journal*, vol. 34, no. 2, pp.186-196. ISSN 2072-0939

LINDE, J.A. - JEFFERY, R. W. - LEVY, R. L. - SHERWOOD, N. E. - UTTER, J. - PRONK, N. P. - BOYLE, R. G. (2004) Binge eating disorder, weight control self-efficacy, and depression in overweight men and women. *International Journal of Obesity*, vol. 28, pp.418-425. ISSN 1476-5497

LIVEA, L. - ANTO, M. M. - SHOJAN, A. - CRITON, S. (2015). Self-efficacy, perceived social support and quality of life of females with acne and eczema. *Research journal of pharmaceutical, biological and chemical sciences*, vol. 6, no. 1, pp. 1328-1331. ISSN 0975-8585

MADDUX, J. E. - STANLEY, M. A. (1986). Self-efficacy Theory in Contemporary Psychology: an Overview. *Journal of Social and Clinical Psychology*, vol. 4, no. 3, pp. 249-255. ISSN 7367236

MACHADO-PINTO, J. - DINIZ, M., BAVOSO, N. C. (2016). Psoriasis: new comorbidities. *Anais Brasileiros de dermatologia*, vol. 91, no. 1, pp. 8-14. ISSN 0365- 0596

MURRIS, P. (2002). Relationship between self-efficacy and symptoms of anxiety disorders and depression in a normal adolescent sample. *Personality and Individual Differences*, vol. 32, pp. 337-348. ISSN 1918-869

RAUDENSKÁ, J. – JAVŮRKOVÁ, A. (2011). *Lékařská psychologie ve zdravotnictví*. 1. vyd. Pardubice: Grada Publishing, 304 s. ISBN 978-80-247-2223-8

RENDON, A. -SCHÄKEL, K. (2019). Psoriasis pathogenesis and treatment. *International journal of Molecular Sciences*, vol. 20, pp. 1-28. ISSN 1422-0067

RONCONI, L. - GIANNERINI, N. - TESTONI, I. - ZULIAN, M. - GUGLIELMIN, M. S. (2018). A structural model of well-being,

spontaneity and self-efficacy: Italian validation between adolescents and young adults. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy*, vol. 40, no. 2, pp. 136-143. ISSN 2238-0019

SOLIEMANIFAR, O. - REZAEI, Z. - SHAABANI, F. - RASOULI, M. - RASOULI, A. A. (2015). The mediating role of self-efficacy beliefs (general and social) on the relationship between negative self-statements and social anxiety. *Journal of Behavioral Sciences*, vol. 9, no. 1, pp. 85-94. ISSN 1906-4675

TAHMASSIAN, K. - MOGHADAM, N. J. (2011). Relationship between self-efficacy and symptoms of anxiety, depression, worry and social avoidance in a normal sample of students. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, vol. 5, no. 2, pp. 91-98. ISSN 1735-9287

TORALES, J. - ECHEVERRÍA, C. - BARRIOS, I. - GARCÍA, O. - O'HIGGINS, M. - CASTALDELLI-MAIA, J. M. - VENTRIGLIO, A. - JAFFERANY, M. (2020). Psychodermatological Mechanisms of Psoriasis. *Dermatol Ther*, vol. 33, no. 6, pp. ISSN 1529-8019

TORRISI, M. - DE COLA, M. C. - BUDA, A. - CARIOTI, L. - SCALTRITO, M. V. - BRAMANTI, P. - MANULI, A. - DE LUCA, R. - CALOBRO, R. S. (2018). Self- efficacy, Poststroke Depression, and rehabilitation outcomes: Is there a correlation? *Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases*, vol. 27, no. 11, pp. 1-4. ISSN 1532- 8511

VAN ZYL, Y. - DHURUP, M. (2018). Self-efficacy and its relationship with satisfaction with life and happiness among university students. *Journal of Psychology in Africa*, vol. 28, no. 5, pp. 389-393. ISBN 1815-5626

WEIGLE, N. - McBANE, S. (2013). Psoriasis. *American Academy of Family Physicians*, vol. 87, no. 9, pp. 626-633. ISSN 1532-0650

ZELEWSKA, A. - MINISZEWSKA, J. - CHODKIEWICZ, J. - NARBUTT, J. (2005). Acceptance of chronic illness in psoriasis vulgaris patients. *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology*, vol. 21, no. 2 pp. 235-242. ISSN 1468-3083

TELO A KRÁSA V SOCIOLOGICKOM VÝSKUME

BODY AND BEAUTY IN SOCIOLOGICAL RESEARCH

Michaela PÍLOVÁ

Katedra sociológie, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave

Abstrakt: Cieľom práce je skúmať aktívny prístup žien k starostlivosti o telo počas životného cyklu s dôrazom na motiváciu krásou. Na preskúmanie tejto témy sme zvolili kvalitatívny prístup s využitím polo-štruktúrovaných osobných rozhovorov. Metodologicky sme postupovali podľa pravidiel zakotvorenej teórie (grounded theory). Záverom našej práce je prezentácia nami zistených hlavných ukazovateľov vývoja starostlivosti o telo a výzor u žien. Tými sú vek, sociálny kontakt a vzťahy, politický režim.

Kľúčové slová: starostlivosť o telo; krása; zdravie; identita; aktívny životný štýl

Úvod

V predkladanej práci sa venujeme téme krásy ako vlastnosti viažucej sa k ženskému rodu, ktorá predstavuje motivujúci aspekt vedúci k starostlivosti o telo. Cieľom práce je sledovať ako prispieva motivácia krásou k aktívnemu životnému štýlu počas životného cyklu ženy. Aktuálnosť tejto témy vychádza zo stále zvyšujúceho sa veku odchodu do dôchodku, kedy sú kladené vyššie nároky na starostlivosť o funkčnosť tela v strednom a staršom veku. Ďalším bodom, v ktorom sa ukazuje aktuálnosť práce je skúsenosť sledovanej vzorky so životom v dvoch politických režimoch, ktoré sa líšili ako postojom k starostlivosti o telo, vekovými normami určujúcimi správanie tak i prístupom ku vnímaniu krásy. Dnešné správanie strednej a staršej vekovej skupiny by sme preto mohli opísať ako subjektívny výber toho najlepšieho z ich života v dvoch politických režimoch.

1. Krása, rod a starostlivosť o telo

Krása je vlastnosťou, ktorej prevedenie sa historicky mení, no stále zostáva dominantnou charakteristikou žien (Lipovetsky 2007). Odpoveď na to prečo je krása vlastnosťou spájanou najmä so ženami nám poskytuje Bourdieho teória rodového habitusu. Genderový habitus vzniká tak, že na základe biologických odlišností tela sa konštruuje sociálna definícia pohlavia. Spoločnosť teda na základe rozdielnych telesných znakov u pohlaví produkuje reakcie a zároveň vytvára priestor pre aktérov, aby sa učili tieto reakcie očakávať a prijímať za vlastné požiadavky na svoju osobu (Bourdieu 2000). Príkladom môže byť očakávanie o miere štíhlosti ženy, jej výšky alebo iných parametrov vzhľadu tela. Fyzický kapitál, ktorý sa ženy historicky naučili osvojiť a slúži im na dosahovanie cieľov má podobu príťažlivosti tela. Forma tohto kapitálu vychádza zo vzťahu žien a mužov a mohli by sme ju bližšie opísať aj ako „*postavenie pozerajúceho sa a videného*“ (Bourdieu 2000, s59), kedy sa žena dostáva do situácie osoby hodnotenej na základe vzhľadu. Inštitucionalizáciou tohto predpokladu sa formuje podstata bytia a seba-vnímania žien (Bourdieu 2000).

Za hlavné zdroje podieľajúce sa na spôsobe individuálnej realizácie v oblasti starostlivosti o telo a krásu sa považujú voľný čas a financie (v Shilling 2004). Dostupnosť týchto zdrojov umožňuje investovať do rozličných druhov aktivít. Výber konkrétnych aktivít nepovažujeme za náhodný, ale sociálne podmienený a to prostredníctvom habitusu ako ukazovateľa vkusu a preferencií jednotlivca, ktoré si osvojil zo svojho sociálneho zázemia. Inými slovami život v rôznom sociálnom, ekonomickom a kultúrnom prostredí navádza jednotlivca k špecifickej sebarealizácii (Bourdieu 1978).

Z hľadiska prostredia, v ktorom sa život žien žijúcich na Slovensku odohrával rozlišujeme obdobie socializmu a demokracie. Tie vnímame ako špecifické prostredia vedúce k rozvoju odlišného sociálne akceptovateľného správania. Z tohto dôvodu im venujeme bližšiu pozornosť. Príchod socializmu narušil rozvíjajúci sa nový spôsob vnímaniu tela v strednej Európe. Svojim ideologickým vplyvom socializmus zdôrazňoval významnosť opačnej myšlienky, a to kolektivismu.

Ideológia socializmu poskytovala odpoveď aj na spôsob akým by mala žena vo svojom voľnom čase riešiť otázku starostlivosti o vzhľad a telo. Preferovala sa striedmosť a praktickosť v oblasti odievania, ktorá nekladie na ženu príliš vysoké časové nároky a neodpútava pozornosť od jej povinností v pracovnom a domácom prostredí. Krása ženy v tomto období mala vychádzať z jej vlastností ducha, ktorú môže dávať najavo úsmevom alebo zdravým svojho tela (Nečasová 2018). Socialistickým krajinám sa vo výsledku podarilo oveľa rýchlejšie zapojiť ženy do oblasti platenej práce (Nečasová 2018). V zahraničí bol prechod žien k vykonávaniu oboch rolí súčasne spočiatku vnímaný skôr negatívne a to kvôli predstave o neadekvátnom a nebezpečnom zaťažení tela budúcej matky v pracovnom prostredí (Wharton 2005). Tento spoločenský pohľad na úlohu tela a jeho výzor postupom času slabol. Prispeli k tomu prichádzajúce obdobia hospodárskeho dostatku, ktoré Táboorský (2016, s153) datuje v Československu na začiatok 70. rokov. Rovnako k tomu prispelo aj uvoľnenie v normotvorných myšlienkach. To prinieslo pomalé otváranie krajiny západnému tovaru a spolu s ním aj hodnotám fyzickej krásy (Nečasová 2018).

Z pohľadu Naomi Wolf (v Long 1992) je oblasť médií dominantným nástrojom súčasnej kapitalistickej kultúry slúžiacim na posilňovanie dojmu o tom, že konzumnou spotrebou môže dôjsť k zvýšeniu individuálneho statusu. V takejto situácii aktívny prístup k telu môže zrkadliť potrebu sebauznania na základe dosahovania sociálne uznávaných štandardov výzoru. Ide o situáciu, kedy fyzický stav určuje emocionálny, teda starostlivosť o telo navodzuje dojem zisku krásy (Synnott 1989, s632).

2. Starostlivosť o telo v praxi

Pri opise starostlivosti o telo vychádzame zo štatistických údajov o Indexe telesnej hmotnosti (ďalej len BMI). Dostupné informácie upravujeme tak, že prítomné štyri kategórie telesnej hmotnosti zlučujeme do dvoch skupín: príklon k štíhlosti (podváha, normálna váha), príklon k plnosti (nadváha, obezita). Tieto tendencie sledujeme u oboch pohlaví v súvislosti s vekom (od

18 po 75 rokov). Výsledky komparácie týchto údajov poukazujú na rozdielny prístup k telu u oboch pohlaví. Z hľadiska veku sa ako významné ukazujú dve informácie. Prvou je zlomové obdobie medzi 55. až 64. rokom života. Pred týmto obdobím sa ukazujú rodové rozdiely v prístupe k telu s výraznou tendenciou žien k dosahovaniu štíhlosti, zatiaľ čo muži inklinujú k dosahovaniu plnosti už v mladom veku. Po 55. roku života sa rodové rozdiely znižujú a vo všeobecnosti môžeme túto etapu života nazvať obdobím prevládajúcej plnosti postáv u oboch pohlaví. Druhým dôležitým zistením je hodnotové nastavenie žien, ktoré v prvej polovici života uprednostňujú štíhlosť, zatiaľ čo v druhej polovici života majú skôr plnšie postavy a v určitých vekových kategóriách sú BMI výsledky žien zo zdravotného hľadiska horšie než u mužov.

Po zistení týchto trendov sme sa rozhodli hľadať možné vysvetlenia pre správanie žien. Ako prvé sme sa bližšie pozreli na možnosť vysvetlenia zlomu v ich správaní na základe veku, pretože to či je človek považovaný svojim okolím za mladého alebo starého ovplyvňuje jeho pohľad na seba samého a svoje psychické alebo telesné možnosti. Výskumníci sledovali názor obyvateľov Slovenska na pomyselnú hranicu, ktorá určuje rozdiel medzi stredným vekom a starobou. V priemere sa za medzník staroby u žien považuje vek 49 rokov (Bútorová a kol. 2008). Pomyselný vek začínajúcej staroby u žien daný spoločenskou mienkou korešponduje so zmenami v hodnotách BMI (tabuľka1). Môžeme si všimnúť, že vo vekovej kategórii 45-54 rokov, kedy ženy dosahujú a mierne prekračujú vnímanú hranicu staroby zároveň môžeme prvý raz sledovať pokles štíhlosti mierne pod 50%.

Tabuľka 1: Súvislosti medzi tendenciou k štíhlosti a vekom
(vlastná úprava z Bútorová a kolektív 2013, s78)

vek		18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	
štíhlosť	muži	73	52	33	30	23	28	35	
	ženy	90	79	68	49	30	24	30	
Verejná mienka	ženy	obdobie mladosti				obdobie staršieho veku			

Iným vysvetľujúcim faktorom pri zmene tendencií BMI u žien môžu byť biologické zmeny vo fungovaní tela počas života. Jednou z nich je menopauza, ktorá sa objavuje približne medzi 45. a 50. rokom života ženy a je asociovaná so zvyšovaním telesnej hmotnosti. Miera v akej sa tak stane je rôznorodá a závisí od životného štýlu osoby. V tomto prípade sa pri zmene hmotnosti tela považujú behaviorálne faktory za významnejšie než hormonálne (Simkin- Silverman a Wing 2000). Samotná miera starostlivosti o telo môže byť daná objektívnym alebo subjektívnym zhodnotením zdravotného stavu. Subjektívne hodnotenie môže poukázať na hodnotový prístup k aktívnemu životnému štýlu, kedy zhoršenie zdravotného stavu môže byť vnímané na jednej strane ako obmedzujúca či limitujúca okolnosť alebo na strane druhej ako motivácia k zlepšeniu funkcií tela. Za vek, kedy sa fyzické možnosti tela stávajú významne znižujúcimi považujeme vek 57 rokov. Ten je štatistickým míľnikom označujúcim predpokladané roky života v zdraví u žien (Eurostat 2020).

3. Ciele výskumu

Cieľom nášho výskumu je skúmať motiváciu žien k starostlivosti o telo počas životného cyklu pričom sa budeme zameriavať hlavne na to akú úlohu zastupuje motivácia krásou. Aby sme zistili potrebné informácie pre tvorbu záverov k našej téme, stanovujeme si čiastkové ciele. Tie sú nasledovné:

- Vymedzenie období v živote ženy, kedy prevláda aktívny prístup (realizuje sa starostlivosť o telo) a tých, kedy je prevláda neaktívny prístup k telu.
- Potreba zistiť zastúpenie a úlohu motivácie krásou v živote ženy, resp. úlohy motivácie zdravím.
- Pozorovať či zmena politického režimu v 1989 z pohľadu každodenného života zohráva dôležitú úlohu vo vnímaní motivácie krásou k starostlivosti o telo.

Na základe vymedzenia výskumného problému a postupu, ktorý by ho mal objasniť sme formulovali dve výskumné otázky. Prvou

z nich sledujeme význam krásy počas života žien. *Dochádza k zmene alebo stálosti významu sociálnych tlakov v oblasti starostlivosti o telo žien počas životného cyklu?* Prostredníctvom druhej otázky sa chceme sústrediť na pochopenie toho, v čom spočíva kvalitatívny rozmer hodnoty krásy pre ženy všeobecne. *Aký význam má motivácia krásou v živote žien?* Na zodpovedanie týchto otázok sme si zvolili kvalitatívny výskumný prístup.

4. Vzorka a metóda výberu

Pri výbere účastníkov výskume sme sa zamerali na hľadanie takej skupiny ľudí, ktorá bude vedieť odpovedať na naše otázky a bude informačným prínosom pre skúmanie zvolenej témy. Metodologicky sme teda zvolili postup teoretického vytvárania vzorky. Ten pracuje s predpokladom o výhodnosti zvolenej vzorky na základe odôvodneného výberu kritérií voľby účastníkov (Gerson a Damaske 2020 s46-47). Zameriavame sa na ženy ako skupinu, ktorá viac inklinuje k starostlivosti o telo z dôvodu motivácie krásou.

Ďalším kritériom je vek. Pracujeme s predpokladom, že by malo ísť o ženy so skúsenosťou života v socializme aj demokracii. Účastníčky by teda mali byť narodené pred rokom 1989, tj. ich súčasný vek by mal byť vyšší než 34 rokov (prepočet k roku 2023). Voľba jednotlivcov v strednom alebo staršom veku je pre nás významná aj z toho dôvodu, aby sme od nich vedeli získať informácie zahŕňajúce zmeny počas života. Nakoniec sme našu vzorku ohraničili na osoby v rozmedzí 45 až 60 rokov. Posledným kritériom bol výber žien, ktoré sú v aktívne v niektorej z oblastí starostlivosti o telo. Ukazovateľom približujúcim nás k skupine aktívnych žien je podľa nás vzdelanie. Ako sa ukazuje vo výskumoch, najvyššia aktívnosť je doménou vysokoškolsky vzdelaných žien (Special Eurobarometer 2018).

Za spôsob výberu respondentov sme si zvolili metódu výberu typov a následne rozširovali vzorku metódou snehovej gule. Táto metóda je založená na priamom výbere prvých participantiek podľa vybraných parametrov (pohlavie, vek, vzdelanie, aktivita). Zvyšný účastníci výskumu boli vybraní nepriamo, tj. prostredníctvom odporúčania účastníkov, s ktorými sme rozhovor už robili alebo

odporúčania tretej osoby. Metóda snehovej gule nám poskytla výhodu vo forme vytvárania dôvery v diskretnosť a ohľaduplný prístup výskumníka k účastníkovi. Inými slovami, participantky boli ochotné spolupracovať aj preto, že im skúsenosť s rozhovorom sprostredkovala osoba, ktorú poznajú a dôverujú jej. Veľkosť vzorky sme určili na základe odhadu dosiahnutého bodu saturácie. To, že sme dosiahli bod saturácie sme v praxi odhadovali na základe pocitu istoty, ktorý sme mali vo vzniknuté väzby medzi objavenými vzťahmi. Výskumu sa zúčastnilo spolu deväť žien.

5. Metóda zberu dát a vyhodnotenia výsledkov

Metóda skúmania, ktorú sme si zvolili na získanie informácií je hĺbkový polo-štruktúrovaný rozhovor. Tento typ rozhovoru je vedený vo formáte 1:1, teda na jednu osobu vedúcu rozhovor pripadá jeden participant. Takýto spôsob komunikácie umožňuje vytvorenie kladnej atmosféry a dôvery medzi účastníkmi rozhovoru založenej na pocite ochrany osobných a citlivých údajov pred hodnotovým súdom druhých (Gerson, Damaske 2020, s4-5). Aby sme zaistili, že rozhovor naozaj bude nadobúdať charakter hĺbkového interview, určili sme jeho dĺžku na jednu hodinu. Pri prevedení rozhovorov sme preferovali osobné stretnutie, ktoré považujeme za viac osobné s ľahším nadviazaním dôvery, ktoré vedie k poskytnutiu plných výpovedí.

Za metodologický postup vyhodnocovania výsledkov sme zvolili grounded theory. Podľa tohto prístupu výber vzorky, proces zberu dát a ich analýza by mali predstavovať prepojené celky (Kusá 2021, s30). Po začatí realizácie výskumnej časti, ktorú tvoria v našom prípade rozhovory, sme si ponechali možnosť upravovať teoretickú časť práce rovnako ako isté parametre metód týkajúce sa rozhovorov. Inými slovami sme uplatňovali cyklický postup opätovného návratu a reflexie nad predošlými postupmi.

Keďže má táto metóda za cieľ prekročiť deskriptívny opis výsledkov, zakladá si na určitom postupe vo vykonávaní analytických krokov. Ide o postup v triedení informácií smerom od najvoľnejšieho zaradovania výrokov smerom k špecifickým, obsiahlejším

a abstraktnejším kategóriám. Aby sme dosiahli túto úroveň rozhodli sme sa triediť získané informácie súvisiace so správaním na kódy opisujúce podmienky, konanie a dôsledky činnosti súvisiacej so sledovaným javom.

6. Výsledky

Praktická časť práce nás priviedla k nasledujúcim zisteniam. Životný cyklus zúčastnených žien podľa charakteru ich záujmu o starostlivosť o telo možno deliť na tri etapy: detstvo a mladosť, materstvo a výchova detí, stredný a starší vek. Motivácia krásou je prítomná v každom období života, no počas neho dochádza k zmene vnímania jej významu. V období detstva a mladosti je krása vnímaná ako snaha o jedinečnosť a vyniknutie v kolektíve. Počas socializmu existovali viaceré bariéry k popularizácii krásy. Môžeme spomenúť finančné možnosti, obmedzený prístup k informáciám alebo užšiu ponuku trhových možností. Napriek tomu sa participantky vo svojom voľnom čase v ich mladosti venovali práve šitiu a štrikovaniu oblečenia, ktorý nebol základným kúskom odevu, ale niečím navyše, čo pre nich znamenalo vytvorenie pocitu odlíšenia, vizuálneho vyniknutia a sociálneho uznania.

S narodením dieťaťa dochádza k sociálnej izolácii, kedy záujem o krásu a aj starostlivosť o telo ako takú celkovo klesá. S návratom do pracovného kolektívu sa záujem o úpravu výzoru stáva opäť dôležitým. Objavuje sa záujem o starostlivosť o krásu a telo, no tieto činnosti sú limitované spôsobom akým ženy vyjadrujú mieru samostatnosti dieťaťa od matky. Prvá skupina žien je toho názoru, že deti sú samostatné už okolo tretieho až štvrtého roku života. Druhá skupina posúva túto hranicu na do veku 12. až 15. roku života detí. Samostatnosť detí v mladšom veku je chápaná ako možnosť ponechať ich v starostlivosti inej osoby bez dohľadu matky. Pred dosiahnutím 40. roku života pozorujeme záujem o krásu vo forme dosahovania štíhlosti prostredníctvom úpravy stravovania alebo vykonávania kardio cvičení. Pri úprave stravy ide o všeobecne zaužívané správanie naprieč celou vzorkou, ktoré vedie k zdravšiemu životnému štýlu. V súčasnosti majú participantky zaužívaný pravidelný alebo

opakujúci sa systém zdravšieho stravovania. Oproti tomu, oblasti športu sa venuje v tomto čase len tretina vzorky. Za cieľ tohto správania považujeme snahu o kontrolu hmotnosti.

Stredný vek sa stáva obdobím najvyššej starostlivosti o telo či už po stránke jeho formovania alebo vonkajšej dekorácie ako spôsobu prekonania krízy krásy. Túto krízu opisujú ako proces, v ktorom sa žena hľadá po tom ako sa v jej živote vyskytne viac voľného času a slobody voľby voľnočasových aktivít. Nárast voľného času a zároveň aj finančných zdrojov sú vnímané ako dôsledok vyššej samostatnosti detí. Zároveň sa k tomu v tomto období začínajú pridružovať aj vnímané zmeny tela. Medzi nich patrí pokles v jeho výdrži a schopnostiach rovnako ako vizuálne aspekty procesu starnutia tela. Tými sú strata pružnosti a pevnosti kože. Odpoveďou na tieto problémy je zintenzívnenie starostlivosti o telo, ktorá sa zameriava na zlepšenie schopností tela, jeho štíhlosti a krásy. V aktivitách prevláda snaha o kontrolu váhy a posilňovanie svalstva.

Po 50. roku života je starostlivosť zameraná na zdravie, potrebu byť fit a vizuálne si predlžovať mladosť vhodných oblečením, účesom a udržiavaním tela v kondícii. Starostlivosť o telo je vnímaná v strednom a staršom veku ako veľmi dôležitá nie len pre uchovávanie mladistvého vzhľadu, ale aj pre dosiahnutie lepšej kvality života. Z tohto pohľadu považujeme starnutie za proces odvíjajúci sa od vzhľadu a kondície tela. Rozlišujeme tu dve etapy, a to prvé starnutie, kedy je častý progres v možnostiach tela a reálne starnutie typické snahou o udržiavanie kondície tela a spomaľovanie starnutia. Okrem motivácie krásou a zdravím sú počas života žien prítomné aj iné typy motivácií ako zábava, relax alebo socializácia.

Súčastou zistení je konštatovanie, že v našej vzorke prevláda spájanie ženskej identity s krásou. Tento prvok identity sa objavuje vo všetkých spomínaných etapách života a súvisí s faktormi, ktoré majú bio-psycho-sociálny rozmer. Týmito faktormi sú vzájomne sa prelínajúce: vzťahy s druhými, hodnoty a zmeny tela. Ukazuje sa, že krása je sociálne významnou charakteristikou žien, ktorá stráca svoj zmysel v období zníženého sociálneho kontaktu a naopak zvyšuje sa s prítomnosťou druhých. Ženy sa cítia byť pozorované ľuďmi vo svojom okolí, ktorí sú akýmsi publikom a zároveň vnímajú

hodnotenie svojho výzoru v porovnaní s inými ženami. Väčšina participantiek považuje starostlivosť o vizáž ako významnú, pretože vo svojom živote pozorujú nerovnosť prístupu k ženám, ktoré dbajú na vonkajšiu úpravu výzoru viac v porovnaní s tými, ktoré to robia v menšej miere. Takéto správanie opisujú v súvislosti s mužsko-ženskými vzťahmi. Odklon od záujmu o dosahovanie krásy sleduje snahu dosahovať korektné vzťahy s mužmi.

Významní druhí sú aj deti participantiek. Trávenie voľného času matiek s deťmi môže zahŕňať aj výkon športových aktivít, pri ktorých dochádza k starostlivosti o telo. U mladších detí sa v rozprávaní participantiek stretávame s tým, že športujú s deťmi z toho dôvodu, aby ich presvedčili k zaradeniu pohybu do svojho života ak má dieťa veľmi sedavý životný štýl napríklad tým, že trávi veľa času pri počítači. V staršom veku je tento vzťah vnímaný ako obrátený, kedy deti svojou aktivitou inšpirujú matky k začatiu rôznych aktivít. Spôsob akým deti motivovali matky k aktivite v našom prípade zohráva pohlavie. V prípade dievčat bola starostlivosť o telo dominantne zameraná na krásu. Matky svoje dcéry vnímali ako módné poradkyne pri výbere odevu, úprave vlasov a dekorácie tváre. Dôvera v schopnosti dcér bola postavená na tom, že pravidelne využívajú sociálne siete a internet k učeniu a zlepšovaniu sa. Synovia sa podľa slov participantiek zaujímajú o svoj výzor, ale väčší dôraz v budovaní vzťahu s matkou kladú na oblasť zdravia. Pri svojich športových aktivitách používajú rôzne technologické pomôcky, prostredníctvom ktorých merajú svoje výkony. Meranie výkonu medzi synmi vytvára prostredie súťaživosti a napredovania prostredníctvom porovnávania. Synovia do tohto procesu kvantifikácie výkonu včleňujú aj svoju matku čím ju motivujú k realizácii športových aktivít, dodržiavaniu lepšieho pitného či spánkového režimu.

V individualizovanej a viac psychologizovanej forme sa záujem o krásu objavuje aj prostredníctvom hodnoty sebalásky. Ide o jeden zo spôsobov akým žena môže pristupovať k sebe a svojmu telu. Ide o postoj, ktorým pre seba vyjadruje potrebu vážiť si seba ako ženu v zmysle vyjadrenia spokojnosti so sebou a svojim výzorom. Zisk sebalásky je individuálne načasovaným javom a zároveň ho vnímame

ako reakciu na náročnejšie životné obdobie. Tým je vo väčšine prípadov obdobie materstva a výchovy detí. Toto obdobie je typické presadzovaním hodnoty zodpovedného materstva, po ktorom sa objavuje potreba vykonávania aktivít z oblasti starostlivosti o telo a krásu spolu so vznikom sebalásky.

Posledným bodom sú zmeny tela, ktoré súvisia so starnutím. Spôsob akým na starnutie ženy reagujú je špecifický pre každý politický režim. Sledujeme tu pretrvávanie spojenia medzi sociálnym ocenením krásy žien a ziskom sebavedomia. Preto vnímame spojitost krásy so ženskou identitou ako stálu charakteristiku, ktorá pretrváva aj pri zmene politického režimu. Oblasť, v ktorej si všímame zmenu predstavujú spôsoby vyjadrenia a naplňania štandardov krásy. Je tu prítomný prechod od vekovo-stavových noriem v období socializmu smerom k snahe predlžovania mladosti prostredníctvom starostlivosti o telo a jeho výzor počas stredného a staršieho veku v demokracii.

7. Diskusia

Splnenie výskumného cieľa prezentujeme prostredníctvom poskytnutia odpovedí na výskumné otázky, ktoré sme si na začiatku položili:

Dochádza k zmene alebo stálosti významu sociálnych tlakov v oblasti starostlivosti o telo žien počas životného cyklu? Počas života žien sa objavuje viacero typov motivácií, v našom prípade sme selektívne zisťovali význam motivácie krásou, ktorý sa ukazuje byť v relevantný. Z tejto perspektívy je hodnota krásy stálym sociálnym tlakom, ktorý však mení svoj význam najmä podľa dosiahnutej vekovej kategórie.

Aký význam má motivácia krásou v živote žien? Touto otázkou sme sledovali snahu zistiť kvalitatívny prínos motivácie krásou. Ako hlavné zisky z naplňania tejto hodnoty vnímame zvýšenie sebavedomia a sociálneho uznania.

Záver

Prínos našej práce vnímame najmä v poskytnutí základného informačného podkladu o podobe motivácií a konania žien

stredného veku v oblasti starostlivosti o telo. Potenciál využitia výsledkov výskumu je podľa nás v možnosti získania prehľadu v oblasti tejto témy a následne v použití nahromadených informácií pre realizáciu ďalšieho výskumu. Tu odporúčame zamerať sa na výskum starostlivosti o telo v súvislosti s používaním technológií v rôznych vekových kategóriách.

Zoznam použitej literatúry

BOURDIEU, P. (1978). Sport and social class. *Social science information*. London: Sage, 17/6, 819-840s. DOI: [10.1177/053901847801700603](https://doi.org/10.1177/053901847801700603)

BOURDIEU, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 137s. ISBN 80-7184-775-5

BÚTOROVÁ, Z. A KOLEKTÍV. (2008). *Ona a on na Slovensku. Zaoštroené na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 368s. ISBN 978-80-89345-10-6

EUROSTAT (2020). *Healthy life years statistics*. [online z 22.10.2022] Dostupné online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Healthy_life_years_statistics

GERSON, K. DAMASKE, S. (2020). *The science and art of interviewing*. New York: Oxford University Press, 283s. ISBN 9780199324286

KUSÁ, Z. (2021). *Práca na podloženej teórii v kvalitatívnom výskume*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 131s. ISBN: 978-80-89897-29-2

LIPOVETSKY, G. (2007). *Tretí žena: Nemennosť a pomeny ženství*. (s.l.): Prostor, 329s, ISBN 978-80-7260-171-4

LONG K. M. (1992). Book review: *The beauty myth: How images of Beauty are used against woman*. *American Periodicals*, 2/1992, s151–53. Dostupné online: <http://www.jstor.org/stable/20771032>.

NEČASOVÁ, D. (2018). *Socialistický človek*, Brno: Host, 272s. ISBN 978-80-7577-185-8

SHILLING C. (2004). *Physical capital and situated action: A new direction for corporeal sociology*. *British Journal of Sociology of Edu-*

cation, roč. 25, č.4, Dostupné online: <http://dx.doi.org/10.1080/0142569042000236961>

SIMKIN-SILVERMAN LAUREY R., WING RENA R. (2000) Weight gain during menopause. *Postgraduate Medicine*, roč. 108, č.3, s47-56. DOI: [10.3810/pgm.2000.09.1.1204](https://doi.org/10.3810/pgm.2000.09.1.1204)

SPECIAL EUROBAROMETER 472: SPORT AND PHYSICAL ACTIVITY. (2018) European commission, 133s. ISBN 978-92-79-80242-3

SYNNOTT A. (1989). Truth and Goodness, Mirrors and Masks -- Part I: A Sociology of Beauty and the Face. *The British Journal of Sociology*, roč. 40, č. 4, s607-636. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/590891>

TÁBORSKÝ O. (2016). Spotřeba, životní styl a reklama v době státně socialistické diktatury jako identitotvorný prvek. *Historie–Otázky–Problémy 1/2016*, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, ISSN 2336-6672, s 147-158.

WHARTON, A.S. (2005). *The Sociology of Gender. An introduction to Theory and Research*. United Kingdom, Cornwall: Blackwall Publishing, 275s. ISBN 1-4051-0124-5

KOMUNIKAČNÉ STRATÉGIE O KLIMATICKEJ ZMENE

COMMUNICATION STRATEGIES ON CLIMATE CHANGE

Karin PÍSEČNÁ

Katedra sociológie, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave

Abstrakt: O klimatickej zmene sa v poslednom období v médiách píše čoraz častejšie a vďaka tomu sa dostala do povedomia širšej verejnosti. Ľudia začali čoraz viac dbať na životné prostredie. Médiá nám predkladajú rôzne katastrofické scenáre a mnohokrát vystrašia čitateľa, ktorý následne upadne to apatie až skepsy. Práve z toho dôvodu sme si zvolili tému komunikačnej stratégie klimatickej zmeny. Chceli by sme poukázať na jej komplexnosť abstraktnosť a náročnosť. V empirickej časti sme využili sekundárnu analýzu dát z výskumu CONCISE 2020 a pokúsili sme sa odpovedať sme na naše výskumné otázky, ktoré sme si stanovili.

Kľúčové slová: Klimatická zmena; vedecká komunikácia; komunikačná stratégia; digitálne médiá; tradičné médiá

Úvod

Sociológia a ekológia sú dva celkom odlišné pojmy, na prvé počutie nám asi nenapadne, ako by sme ich spojili. Avšak ak sa nad tým hlbšie zamyslíme, tak prepojenie určite nájdeme a to celkom pevné. Sociológia je vedná disciplína, ktorá sa zaoberá spoločnosťou, teda skúma spoločenské subjekty, procesy a taktiež vzťah medzi nimi. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že je to vedný odbor, ktorý skúma spoločnosť ako celok. Ekológia je vedný odbor, ktorý skúma vzťahy medzi organizmami a životným prostredím. Teda je to náuka o zvieratách, rastlinách alebo ľuďoch, ktorá skúma vzťah k ich prostrediu. Poskytuje teoretické ale aj praktické poznatky pre riešenie problémov spätých zo životným prostredím. Sociálna ekológia je kolektívna interakcia medzi človekom a jeho prostredím. Ekologické hľadisko v sociológii zdôrazňuje, že každý živý organizmus, teda aj človek, sa neustále musí prispôsobovať prostrediu a jeho podmienkam, v ktorom žije.

1. Teoretické vymedzenie

Keď v roku 1712 britský obchodník Thomas Newcomen vynášiel prvý široko používaný parný stroj, vďaka ktorému pripravil živnú pôdu pre priemyselnú revolúciu a nízke teploty, žetým odštartoval jeden z najväčších pokrokov ľudstva. O približne 150 rokov neskôr írsky fyzik John Tyndall ukázal, že vodná para a niektoré ďalšie plyny vytvárajú skleníkový efekt. Uvádza, že: „*Táto vodná para je pre rastlinný život v Anglicku prikrývkou potrebnejšou ako oblečenie pre človeka.*“ (Tyndall, 1861). Neskôr bola po ňom pomenovaná aj prominentná organizácia pre výskum klímy s názvom Tyndall Center. Avšak prvé prepojenie medzi spaľovaním uhlia a skleníkovým efektom predstavil v roku 1896 až švédsky chemik Svante Arrhenius. Dospel k záveru, že priemyselné spaľovanie uhlia posilňuje prirodzený skleníkový efekt. Toto spojenie považoval za pozitívne a prospešné pre nasledujúce generácie. Tvrdil, že vďaka otepľovaniu sa budú dať pestovať rôzne druhy plodín aj na miestach, oblastiach, na ktorých to predtým nebolo možné. Vďaka moderným technológiám, teda prvým počítačom, v roku 1955 americký výskumník Gilbert Plass podrobne analyzoval infračervenú absorpciu rôznych plynov. Prišiel k záveru, že vďaka skleníkovým plynom a koncentrácií CO² v atmosfére sa teplota planéty zvýšila o 3 až 4 °C. O 10 rokov neskôr panel poradného výboru prezidenta USA Dwighta D. Eisenhowera varoval, že skleníkové plyny vyvolávajú naozajstné obavy pre planétu. Až v roku 1989 britská premiérka Margaret Thatcherová, ktorá bola držiteľkou chemického diplomu, vo svojom prejave v OSN varovala, že „...*sme svedkami obrovského nárastu množstva oxidu uhličitého, ktorý sa dostáva do atmosféry... Výsledkom je, že zmena v budúcnosti je pravdepodobná byť zásadnejší a rozšírenejší než čokoľvek, čo sme doteraz poznali.*“ (Thatcher, 1989). Vyzývala na opatrenia, ktoré však budú účinné iba vtedy, ak ich aplikujú na medzinárodnej úrovni jednotne všetky krajiny. V nasledujúcich rokoch sa čoraz častejšie začalo hovoriť o potrebe riešenia klimatickej zmeny na celom svete. Podpísaním Parížskej dohody v roku 2015 sa krajiny Európskej únie zaviazali k zníženiu produkcie skleníkových plynov a k uhlíkovej neutralite do roku 2050. No aktuálna situácia vyzerá tak, že sa nie

úplne všetkým krajinám podarí tento cieľ splniť. „Národné plány síce ukazujú značné úsilie, ale vo viacerých oblastiach je priestor na zlepšenie, najmä v oblasti opatrení na dosiahnutie cieľov stanovených na rok 2030. Národné plány sú nedostatočné v oblasti obnoviteľných zdrojov energie, ako aj energetickej efektívnosti a dosiahnutie celkových cieľov EÚ v oblasti klímy a energetiky si bude vyžadovať kolektívne zvýšenie úsilia,“ (Európska komisia, 2019). Slovenská republika v roku 2022 prijala kľúčový zákon pre ochranu klímy. Je to prvý klimatický zákon, ktorý sa prijal na základe Parížskej dohody. O klimatickej zmene v médiách počúvame už dlhšiu dobu. Už sa nenazýva zmenou ale krízou a v niektorých prípadoch ju pomenovali ako klimatická núdza. V podcaste s názvom Žurcast docent Peter Mederly povedal, že slovo núdza je lepšie pomenovanie. Podľa neho je kríza slabé slovo, pretože krízy tu už boli a prečkali sa ale núdza vytvára dojem naliehavosti a hľadania účinného riešenia tohto problému. (Mederly, 2022, 40:26) Tému klimatickej zmeny sa postupne začali venovať viaceré overené slovenské ale aj svetové médiá. Pravidelne publikujú články, ktorými sa snažia informovať verejnosť o dianí v oblasti boja proti klimatickej kríze. Tento fakt potvrdil aj Medzivládny panel pre zmenu klímy, ktorý poznamenal, že globálne médiá publikujú články súvisiace so zmenou klímy častejšie. V štúdií, ktorá sledovala frekvenciu publikovania článkov o klimatickej zmene sa zúčastnilo 59 krajín sveta. V rokoch 2016 a 2017 bolo publikovaných 47 000 článkov, v rokoch 2020 a 2021 tento počet sa zvýšil na 87 000 článkov. (UN News, 2022) Radi by sme v tejto časti zhrnuli ako by mali médiá správne komunikovať klimatickú krízu verejnosti. Čerpali sme zo správ Spojených národov z roku 2022. Ako prvý bod by sme chceli spomenúť prílišnú dramatizáciu tejto témy. Novinári často kvôli čitateľnosti ich článkov podávajú dramatickejšie fakty ako by mali. Rozumieme, že chcú zaujať a trochu vyplašiť čitateľa aby si uvedomil vážnosť situácie. Avšak niekedy to neprinesie želaný výsledok ale presný opak. Podľa UNESCO a tiež štúdií, ktoré publikoval Inštitút Thomson Reuters, veľká dramatizácia klimatickej zmeny a príbehy o skaze, môžu niektorých ľudí vystrašiť natoľko, že sa prestanú o klímu zaujímať, pretože sa jednoducho zľaknú a stratia záujem sa ďalej venovať klimatickej kríze. (UN News, 2022)

„Dramatizácia vám prinesie kliknutia. Ale jedna vec, ktorú dnes často hovorím, je, že ak sú kliknutia metrikou úspechu v environmentálnej žurnalistike, potom sme tak trochu odsúdení na zánik, pretože to, čo naozaj chcete, je aby ste ako médium alebo ako novinári sa stali akýmsi dôveryhodným sprievodcom v takto dôležitej téme.“ (Revkin, 2022)

Podľa IPCC by novinári mali komunikovať lokálne zmeny, ktoré sa dejú v dôsledku klimatickej zmeny. Ak budú verejnosti ukazovať topiace sa ľadovce a vymierajúce ľadové medvede, ľudia to nezasiahne. Je potrebná analýza miestneho kontextu a aj sociálnych faktorov, jedine tak môžu novinári priniesť zaujímavé príbehy, ktoré sa dotknú ľudí. Tak ako ľadové medvede ani požiare v Austrálii či iných častiach sveta ďaleko od Slovenska, neprinúti ľudí aby sa začali aktívne venovať téme environmentálnej zmeny. (UN News, 2022) Pár desaťročí späť sa klimatická zmena komunikovala spájala so slovom stop, ktoré verejnosť hlásal. Napríklad stop znečisťovaniu ovzdušia alebo stop vypaľovania lesov. No dnes sa spája skôr so slovom štart. Spoločnosť, aktivisti a vedci apelujú na začiatok riešenia tejto krízy. Vďaka serióznemu spravodajstvu a primeranej komunikácii je veľká šanca, že sa verejnosť bude aktívne podieľať na záchrane planéty. (UN News, 2022)

Na záver by sme radi zhrnuli ako odborná literatúra odporúča komunikovať klimatickú zmenu verejnosti. Klimatická kríza je náročná téma, ktorú len málo ľudí vie pochopiť. Je to komplexná a ťažko riešiteľná problematika. Existuje veľa názorov, ktoré sa navzájom od seba odlišujú. Vďaka strašeniu a vyvolávaniu neistoty, niektorí ľudia sklzli do pesimizmu a skepsy. Scenáre, ktoré nám vedci hovoria sú tak nepredstaviteľné, že im prestali veriť, pretože to nedokážu spracovať. *„Ľudia rozumejú jednoduchšej kauzalite. Keď zoberiem do ruky hrnček a pustím ho, vedia, že spadne na zem, ale fakt, že jazdím autom, ktoré vypúšťa emisie skleníkových plynov, a to spôsobuje nielen roztápanie ľadovcov, ale aj záplavy, ktoré zničili moju dedinu, to je ťažko pochopiteľné“*. (Hojsík, 2020, cit. 19. 2. 2023)

Práve z toho dôvodu, by sme mali klimatickú krízu komunikovať bez prílišnej dramatizácie a v primeranom jazyku verejnosti. V opačnom prípade bude verejnosť skeptická a nedôverčivá k vedeckej komunite ako aj k problému samotnému. Verejnosť skôr zareaguje

na problémy, ktoré sú v jej blízkosti ako na tie, ktoré sú jej vzdialené. Preto ako neefektívne vidíme, keď sa píše o vzdialených udalostiach, spôsobených s environmentálnou zmenou. Efektívnejšie je spracovať tému zrozumiteľne bez odborného žargónu a komunikovať ako ju zvládať. Ľudský mozog je nastavený evolučne a nie je úplne schopný pochopiť takto závažný typ výzvy. (Denník N, 2022)

Ak chceme komunikovať environmentálnu krízu, musíme prispôbiť aj komunikačnú stratégiu. Na každú skupinu platí iná stratégia, napríklad na matky s deťmi bude platiť iná ako na staršiu generáciu či mladých ľudí. Avšak pri každej vekovej skupine sociológovia ale aj psychológovia odporúčajú komunikovať nádej a predkladať riešenia. Namiesto šírenia strachu a zľahčovania dôsledkov. (Denník N, 2022)

2. Metodológia

Cieľom našej práce je nájsť pomocou sekundárnej analýzy kvalitatívnych dát z výskumu CONCISE 2020, riešenia komunikácie environmentálnej zmeny. Zvolili sme si sekundárnu analýzu dát už publikovaného výskumu z roku 2020. Projekt CONCISE sa uskutočnil v priebehu septembra a novembra 2019 vo všetkých piatich európskych krajinách a následne zozbierané dáta boli analyzované počas roka 2020. V septembri sa realizovali public consultation v Taliansku a Poľsku, v októbri v Španielsku a v novembri na Slovensku a v Portugalsku. Metóda public consultation je kvalitatívnou výskumnou metódou v moderovanej skupinovej diskusii, využíva skupinovú interakciu, ktorá má za cieľ preskúmať postoje alebo názory zúčastnených jednotlivcov na vybrané témy. Diskusie v skupinách, ktoré realizovali autori projektu, poskytli prehľad znalostí, názorov a vnímanie vedeckých tém občanmi Európskej únie. Našou cieľovou skupinou je predovšetkým laická verejnosť, teda nie vedecká, odborná komunita. Vedľajšími skúmanými oblasťami budú návrhy komunikácie environmentálnej krízy neodbornou verejnosťou a informovanosť o klimatickej zmene v populácii. Parciálnymi cieľmi v našej práci je pomocou sekundárnej analýzy zistiť aké nástroje využívajú médiá

na komunikáciu klimatickej zmeny a aký typ komunikácie vnímajú respondenti ako najúčinnější pri komunikácií. Taktiež sa zameriame na to, z akých médií sa dozvedeli o klimatickej kríze. Či to bolo z tradičných médií ako sú napríklad tlačeneé noviny, časopisy alebo moderné digitálne médiá ako napríklad sociálne siete alebo internet.

Na základe vyššie spomínaného cieľa a našich čiastkových cieľov sme si v našej práci stanovili výskumné otázky, na ktoré sa pokúsime odpovedať v závere:

- Vnímajú ľudia, že je dostatočná informovať o klimatickej kríze?
- Z akých médií sa dozvedeli o klimatickej kríze? (tradičných, digitálnych)
- Aký typ komunikácie vnímajú ako najúčinnější?
- Preferuje mladá generácia vizuálnu komunikáciu v médiách?

Pri všetkých výskumných otázkach sme si zvolili rovnaké indikátory, a to vek respondentov, vzdelanie, typ média, ktoré preferujú a typ komunikácie.

Záver

Naším cieľom bolo zistiť či je dostatočná informovať o klimatickej zmene v populácií, teda či neodborná verejnosť ju vníma ako dostatočnú. Zistili sme, že ľudia túto tému dostatočne vnímajú a približne vedia o dopadoch environmentálnej zmeny. Sú si vedomí, že je to dôležitá a veľmi náročná téma, ktorú treba určite riešiť, nie len na lokálnej ale aj na medzinárodnej úrovni. Najviac nás zaujalo, že ľudia vnímajú túto tému aj prostredníctvom osobností ako sú napríklad politici či herci. Mladší respondenti uvádzali napríklad herca Leonarda DiCapria ako osobnosť, ktorá sa o klimatickú zmenu veľmi zaujíma a upozorňuje na neprimeraný konzum a drancovanie prírody. Taktiež spomínali aj slovenského moderátora a aktivistu Viktora Vince, ktorý tiež veľa publikuje na sociálnych sieťach rôzne príspevky spojené s klimatickou krízou. Taktiež je vo veľa kampaniach spojených s našou témou. Zaujímalo by nás ako by odpovedali mladší respondenti keby sa vo výskume CONCISE priamo moderátor pýtal na influencerov, ktorých sledujú na sociálnych sieťach. Či by to reálne ovplyvnilo výsledok výskumu

v tom odkiaľ čerpajú respondenti informácie. Alebo či im príde tento druh komunikácie ako efektívny a možno lepší ako čisto len v médiách či v novinách. Niektorí respondenti uviedli napríklad európskeho poslanca Michala Wiezika z politickej strany Progresívne Slovensko alebo Erika Baláža zo strany Modrá koalícia. Obaja sú veľmi známy tým, že sa zaoberajú environmentálnou krízou. Snažia sa upozorňovať verejnosť na dopady tejto zmeny a taktiež sa pokúšajú presadzovať rôzne návrhy zákonov aby posunuli Slovensko bližšie k dodržaniu Parížskej dohody. Obaja sú ekológovia a odborníci v téme ochrane klímy. Mnoho respondentov uviedlo, že pozná a vníma činnosť neziskovej organizácie Greenpeace Slovensko. Je vidno, že o Greenpeace širšia verejnosť vie a podporuje ich prácu. Bližšie sme sa ale nedozvedeli, či ich podporujú aj finančne alebo sa aktívne zapájajú do aktivít, ktoré Greenpeace organizuje. Nakoľko to nebola priama otázka vo výskume CONCICE a respondenti svoju odpoveď ďalej nerozširovali.

Veľmi zaujímavé nám prišlo, že o klimatickej zmene ľudia vedia a vnímajú, že je dostatočná informovanosť o tejto téme v médiách. Avšak nie všetci si klimatické zmeny spájali priamo z ľudskou činnosťou. Niektorí tvrdili, že je to prirodzený cyklus Zeme, a že sa planéta z toho sama dostane. Iní respondenti hovorili o tom, že za klimatické zmeny môže napríklad Amerika, India či Čína. Pretože produkujú mnoho odpadu a nemajú dostatočne vhodné prostriedky na to aby bojovali proti environmentálnej zmene. Európsku úniu žiaden respondent neuviedol ako producenta odpadov a emisií, ktoré prispievajú ku klimatickej zmene. Skôr uvádzali to, ako Európska únia sa snaží pozitívne transformovať na zelený kontinent. Taktiež respondenti uviedli, že klimatická zmena je spojená s produkciou fast fashion, teda v preklade s rýchlou módou, ktorá nie je podľa nich udržateľná. Ako sme vyššie spomínali pri tejto odpovedi priamo uviedli Čínu a Indiu ako hlavných producentov odpadu a znečisťovateľov životného prostredia.

Čo sa týka vyhľadávania informácií, respondenti často narazia na články na sociálnych sieťach a ďalej ich šíria so svojimi priateľmi, konkrétne na Facebooku. Mnoho respondentov uviedlo, že si vôbec neoverujú či je článok pravdivý, teda relevantný a akého má autora.

Stačí im, že si prečítajú buď len nadpis alebo rýchlo prebehnú očami celý článok. Ak narazia na takýto článok, ďalej si informácie nehľadajú. Dôverujú svojim názorovým vodcom ako napríklad politikom či známym osobnostiam. Následne ale tvrdia, že chcú čítať len overené články, no zároveň si sami neoverujú ich pravdivosť. Pri otázke vhodnej komunikácie environmentálnej zmeny, mnoho respondentov povedalo, že im príde vhodné komunikovať ju prostredníctvom silných fotografií. Napríklad zvierat alebo prostredia, ktoré je zasiahnuté touto krízou. Ak je klimatická zmena komunikovaná skrz obrázky tak ich to viac zasiahne. Čo nás privádza k zamysleniu, prečo ľudia potrebujú také silné podnety na to, aby si uvedomili vážnosť tejto témy. Na internete je dostatok informácií ale verejnosť potrebuje silné príbehy. Preto si dovoľíme položiť otázku, či je až taká veľká otupenosť ľudí, že im nestačí si to len prečítať ale potrebujú silné vizuálne podnety aby začali o tejto téme viac uvažovať. Možno je to spôsobené presýtenosťou obsahu na sociálnych sieťach. Každý deň na ľudí „vyskočí“ veľmi veľa obsahu a možno práve pre to podvedome selektujú určité témy.

Do limitou našej práce by sme radi zaradili aj náročnosť tejto témy a jej komplexnosť. Nie je v našich silách úplne obsiahnuť celú problematiku, keďže je veľmi široká a komplikovaná. Radi by sme sa zamerali viac na odborníkov v tejto téme ako napríklad environmentalistov, ekologov alebo vo všeobecnosti vedcov. Taktiež by sme sa nabudúce pri písaní práce viac oboznámili s výskumom CONCISE aby sa nestalo, že si stanovíme otázku, ktorá nie je úplne explicitne zodpovedaná vo výskume, z ktorého sme čerpali dáta. Taktiež sme boli limitovaný tým, že sme priamo neboli zúčastnený výskumu, keď prebiehali public conversations ani sme nemali zvukový či obrazový záznam odpovedí respondentov. Nevideli sme neverbálnu komunikáciu a mimiku tváří respondentov. Možno by sme vtedy videli viac a mohli tak čítať aj medzi riadkami či náhodou si nerobia srandu alebo nezľahčujú túto tému.

Zoznam použitej literatúry

KELLER, J., 1997, *Sociologie a ekologie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

LÉNYIOVÁ, P. 2022, *Ako hovoriť o klíme? Sucho na Slovensku namiesto ľadových medvedov a nádej namiesto strachu*, Denník N, Bratislava, 2022.

MACKO, B., 2022. *Greta Thunberg je Alzák klimatickej krízy*. Ponyhouse.sk [online]. [cit. 9.1.2023]. Dostupné na: <https://ponyhouse.sk/greta-thunberg-je-alzak-klimatickej-krizy/>

MCQUAIL, D., 2009. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portal, 2009, 639 s.

REDAKCIA TASR, 2020, *Štúdia: Médiá nedostatočne informujú verejnosť o klimatických zmenách* [online] [cit.25.11.2022] Enviroportál MRŽP SR, Dostupné na <https://www.enviroportal.sk/clanok/studia-media-nedostatočne-informuju-verejnosť-o-klimatických-zmenách>

ČERNÁKOVÁ, A., MICHÁLKOVÁ, N., NOVÁKOVÁ, M., 2022. *Žurcast - Extrémne suchá či privalové dažde. Slovensko trpí klimatickou zmenou už dnes* Spotify.com [online]. Publikované 16. 2. 2022. [cit. 14.2.2023]. Dostupné na: <https://open.spotify.com/episode/197ofJRhUOoJOLqJRofLah>

DARGAR. A., 2019. *Slováci sú málo ambiciózni pri plnení Parížskej dohody* -. SITA.sk [online] [cit. 10.2.2023], SITA Slovenská tlačová agentúra.. Dostupné na: <https://sita.sk/venergetike/slovaci-su-malo-ambiciozni-pri-plneni-parizskej-dohody/>

DONNA, 2018, *Kto ovláda médiá, ovláda myseľ*. Blog.Pravda.sk [online] [cit. 15.2.2023]. Dostupné na: <https://donna.blog.pravda.sk/2018/03/27/kto-ovlada-media-ovlada-mysel/>

GREENPEACE SLOVENSKO, 2020. *Čo je klimatická zmena? Kríza, ktorej sme už dnes svedkami*. greenpeace.org, [online]. 21.9.2020. Dostupné na: <https://www.greenpeace.org/slovakia/clanok/3842/co-je-klimaticka-zmena-kriza-ktorej-sme-uz-dnes-svedkami>

HANNIGAN, J, 2006. *Environmental sociology*, New York: Routledge,2006, ISBN 97-80415661-898.

NENÁVISTNÉ PREJAVY V ONLINE PRIESTORE

HATE SPEECH IN ONLINE SPACE

Júlia SZENTIVÁNYIOVÁ

Katedra sociológie, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave szentivanyiova52@gmail.com

Abstrakt: Cieľom tohto príspevku bolo zistiť, či sa nachádzajú nenávistné prejavy aj u politických predstaviteľov. Skúmané boli textové príspevky na sociálnej sieti Facebook. Vzorku tvorili štyria politici, ktorí boli vybraní podľa rôznych faktorov, ako napríklad popularita a pozícia. Parciálnymi cieľmi bolo zistenie výskytu polarizačnej tendencie „my a oni“ vo výrokoch politikov a aké ukazovatele a typy nenávistných prejavov sa nachádzajú v ich príspevkoch. Zaujímavosťou tejto práce je absencia definície, ktorá však bola nahradená indikátormi zo štúdie Papcunovej a kolektívou pri analýze a určovaní nenávistných prejavov. Analýzou sa potvrdilo, že aj politici sa dopúšťajú nenávistných prejavov, a to najmä za použitia manipulatívnych textov a dezinterpretácie pravdy.

Kľúčové slová: nenávistné prejavy, nenávisť, politici, diskriminácia, Facebook.

Úvod

V dnešnej dobe, keď sa dezinformácie, agresia a neprajne správy šíria ľahko a rýchlo, je náročné zistiť, čo je myslené vážne a či sa naozaj niekto niekomu vyhráča a diskriminuje alebo sa jedná len o hlúposť človeka, ktorý nemá k dispozícii pravdivé, faktami podložené informácie alebo nevhodne používa slová. To je zároveň aj dôvod, prečo sme si vybrali tému nenávistných prejavov. Myslíme si, že tento sociálny fenomén je čím ďalej rozšírenejší, a teda aj nebezpečnejší. To, ako je blízko od napísaného k realite sme si mohli uvedomiť 12. 10. 2022, keď 19 ročný chlapec zastrelil dvoch mladých mužov pred LGBT kaviarňou. Na základe tejto udalosti môžeme tvrdiť, že tento problém v priebehu roka eskaloval až do teroristického útoku v Bratislave, ktorý potvrdzuje naliehavosť a aktuálnosť tejto témy.

Existuje už mnoho prác o nenávisťných prejavoch, ktoré objasňujú dané pojmy alebo skúmajú, prečo vznikajú a či je možné, aby sa transportovali do reálneho offline sveta. Preto naším zámerom a cieľom bude zistiť, či sa nenávisťné prejavy nachádzajú aj vo facebookových príspevkoch našich politikov. Hlavným dôvodom, prečo sme si vybrali politickú scénu, je, že politici sú vzorom pre mnohých ľudí. Títo jedinci by mali reprezentovať občanov. Nielen ich názory a potreby, čo sa týka vnútroštátnej politiky, ale aj krajinu na medzinárodnej úrovni. Mali by to byť osoby, ktoré si volíme a za ktoré by sme sa nemali hanbiť, ale podporovať ich. Práve kvôli týmto faktom nám príde zaujímavé zistiť, či sa aj tieto osoby dopúšťajú nenávisťi na internete.

1. Vymedzenie pojmu „nenávisťný prejav“

Nenávisť je slovo a emócia, ktorú si každý vysvetľuje subjektívne, nakoľko voči každej téme prechováame iné emócie, a teda pri vysvetľovaní je cititeľné aj citové zafarbenie. Správnu definíciu pre nenávisťný prejav sa pokúsilo nájsť už mnoho osôb a ústavov. Samotné výskumy a bádanie po jednotnosti v pomenovaní trvajú pomerne dlho. Avšak napriek tomu, ani v roku 2023 nemôžeme tvrdiť, že existuje jednoznačné vymedzenie pojmu hate speech.

Odborné vymedzenie nenávisťných prejavov vo verejnom priestore na Slovensku, znie takto: „Nenávisťný prejav je chápaný ako verejný písomný, verbálny, grafický, zvukový alebo audiovizuálny prejav, ktorý podnecuje, rozširuje, propaguje, ospravedlňuje nenávisť voči jednotlivcom alebo skupinám osôb pre ich pohlavie, národnosť, jazyk, náboženstvo, rasu, etnickú príslušnosť, farbu pleti, pôvod, sexuálnu orientáciu, telesné postihnutie či inú obdobnú charakteristiku. Najčastejšie má formu: (i) hanobenia – verejného šírenia výrokov, obrázkov či videí s urážlivým, hrubo osočujúcim obsahom voči skupine osôb, (ii) podnecovania k nenávisťi – verejného šírenia výrokov, obrázkov, videí, výziev vzbudzujúcich nenávisť a podnecujúcich násilie voči určitým skupinám osôb.“ (Skutkové podstaty nenávisťných trestných činov, 2019: 15). Problémom je, že v definícií vyššie sa nenachádza priestor

na nenávisť medzi osobami alebo skupinami, ktoré nepreukazujú žiadnu zo spomenutých charakteristík. Ďalším nevyhovujúcim bodom sú vymenované formy. Nenávisť sa môže totižto vyskytovať taktiež v podobe manipulácie, irónie, sarkazmu, nejednoznačných výrokov (Papcunová a kol., 2022).

V štúdiu Papcunovej a kol., *Operacionalizácia nenávisťných prejavov: predbežné preskúmanie indikátorov*, sa stretávame s tým, že presné vymedzenie pojmu neexistuje a možno tak skoro ani nebude, pretože sa každý na tieto prejavy nenávisťi pozerá inak. „Vytvorenie presnej definície nenávisťných prejavov online je však náročná úloha vzhľadom na ich mnohorozmernú a komplexnú povahu.“ (Papcunová a kol., 2022). Preto sa rozhodli, že namiesto definície budú používať ukazovatele. Svojou štúdiou ich otestovali a stanovili desať indikátorov, ktoré vedci môžu používať namiesto chýbajúcej definície. Tento spôsob budeme využívať aj v našej analýze.

2. Metodológia

Metodológia pozostáva zo sledovania, analyzovania a následného zhodnotenia výrokov. Skúmanie je zamerané na štyroch mužských politikov, konkrétne Igora Matoviča, Borisa Kollára, Roberta Fica a Milana Uhríka. Analyzovať budeme len textové statusy na sociálnej sieti Facebook, a to od mája do konca októbra 2022. Toto šesťmesačné obdobie sme si zvolili zámerne. Nechceli sme sa koncentrovať na vojnu, ktorá začala vo februári a chceli sme si zachovať odstup. Preto sme predpokladali, že od mája sa vyhneme prvotným reakciám na vzniknutú situáciu na Ukrajine. Koniec októbra sme zvolili z dôvodu, že do popredia sa dostala téma predčasných volieb a domnievali sme sa, že výroky politikov by mohli byť zafarbené.

V príspevkoch budeme analyzovať, aké indikátory a kategórie sú zastúpené. Taktiež v nami vybraných príspevkoch budeme vyhodnocovať, či sa tam nachádza polarizačná tendencia „my a oni“.

2.1 Ciele výskumu a výskumné otázky

V tejto práci máme jeden hlavný cieľ a dva čiastkové. Hlavným je zistiť, či sa aj politický predstavitelia štátu dopúšťajú nenávisťných prejavov. Jedným parciálnym cieľom je, aké typy a indikátory nenávisťných prejavov sa nachádzajú najčastejšie u politikov a druhým, či v ich výrokoch nájdeme aj polarizačný faktor z baumanovej teórie „my a oni“.

S našimi cieľmi úzko súvisia aj výskumné otázky, ktoré sme zostavili:

1. Ktoré strany šíria viac nenávisťných prejavov? Koaličné či opozičné?
2. Aký druh a indikátor nenávisťných prejavov je najčastejšie zastúpený v statusoch politikov?
3. Nachádza sa vo vyjadreniach politikov polarizačná tendencia „my a oni“?

Tie sa pokúsime zodpovedať naším hľadaním a analýzou statusov.

2.2 Druhy nenávisťných prejavov

Ako sme podotkli v predchádzajúcej podkapitole, jedným z cieľov bude aj zistiť, aké typy nenávisťných prejavov sa najčastejšie vyskytujú v príspevkoch nami vybraných politikov. Kategorizáciu, ktorú budeme používať v tejto práci sme zostavili na základe zoznamu, ktorý je uvedený v Kódexe boja voči nezákonným nenávisťným prejavom v online prostredí (Code of Conduct, 2022), ktorý vytvorila Európska komisia v spolupráci s technologickými a komunikačnými platformami a spoločnosťami. Na základe ich kódexu a každoročného mapovania nenávisťných prejavov na rôznych sociálnych platformách, bolo vytvorených mnoho odporúčaní, opatrení, ako aj aktualizácií v odstraňovaní nenávisť z internetu (Diener, 2021).

Tento balík typov sme si však upravili. Zmeny, ktoré sme urobili pozostávajú zo spojenia druhov. Napríklad sme spojili kategórie afrofóbia, národnostný pôvod, rasu a etnickú príslušnosť do jednej, s názvom národnostný pôvod. Taktiež sme zoskupili vierovyznanie

a protimoslimskú nenávisť do náboženskej nenávisťi. Rovnako tak sme doplnili dve kategórie, a síce nenávisťný prejav voči politikom a vláde a nenávisťný prejav voči Európskej únii.

Takže náš finálny zoznam vyzerá takto:

- Sexuálna orientácia (SO);
- Xenofóbia a nenávisť voči migrantom (X);
- Rómska etnicita (RE);
- Náboženská nenávisť (NN);
- Národnostný pôvod (NP);
- Rodová nenávisť (RN);
- Nenávisťný prejav voči politikom (POLIT.);
- Nenávisťný prejav voči EÚ (EÚ);
- Iné (Code of Conduct. Countering illegal hate speech online 7th evaluation of the Code of Conduct, 2022).

2.3 Indikátory

Ako sme písali v prvej kapitole- pri hľadaní a výbere textových príspevkov, nebudeme rozhodovať o tom, či daný výrok je nenávisťný na základe jednej, presnej definície, ale podľa indikátorov zo štúdie Papcunovej a jej kolektívu. Niektoré znaky, pomenovania a vysvetlenia ukazovateľov sme si prispôbili k našej téme. Konkrétnym príkladom je šiesty indikátor „Útoky ad hominem“. Okrem základného vysvetlenia sme sem pridali aj útoky na (iných) politikov, vládu a Európsku úniu.

Čo sa týka postupu pri hľadaní a analyzovaní, tak ten bude nasledovný. Ak náhodou nájdeme v niektorom príspevku charakteristické črty niektorého z ukazovateľov, urobíme si fotku/ kópiu príspevku. Priradíme si k nemu jednotlivé indikátory a kategórie. To znamená, že jeden príspevok môže obsahovať viacero znakov nenávisťných prejavov, ako aj môže spadať do viacerých kategórií zároveň. Analýzu a označovanie vykonáme minimálne dvakrát z dôvodu uistenia sa správneho určenia. Na záver zhrnieme množstvo, obsiahnuté indikátory a druhy nenávisťných prejavov, ako aj faktor „my a oni“ do tabuľky. Ukazovatele využívané pri analýze sme spísali nižšie:

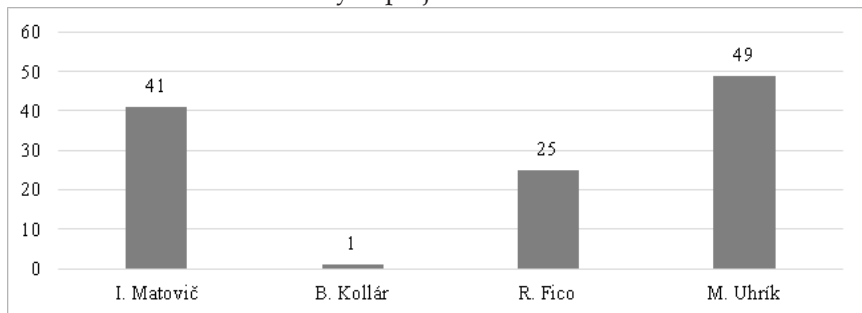
1. *Sexistický jazyk (SJ)*- výroky šíriace, podporovacie a podnecovacie alebo ospravedlňujúce nenávisť. Cieľom väčšinou býva poniženie, zničenie povesti, poškodenie niekoho na základe pohlavia alebo sexuálnej preferencie;
2. *Útočenie na menšiny „ako tradične znevýhodnené skupiny“ (ÚnaM)*- výroky, ktoré sú rasistické alebo obsahujú xenofóbiu, antisemitizmus a diskrimináciu voči etnicite, vierovyznaniu, chorobe;
3. *Popieranie základných ľudských práv (PZLP)*- výroky šíriace a vyzývacie segregáciu, zamietnutie základných ľudských práv a slobôd skupine ľudí;
4. *Propagácia násilného alebo nenávisťného správania (PNS)*- výroky, ktoré podnecujú, schvaľujú, ospravedlňujú násilie, násilne činy, terorizmus, diktatúru alebo nenávisť;
5. *Problematické hashtagy, prezývky, symboly (3P)*- výroky, ktoré obsahujú tieto prvky;
6. *Útoky ad hominem (ÚadH)*- výroky, ktoré útočia na človeka alebo skupinu (politická strana) a jeho motívy. Sú založené na pocitoch a domnienkach. K tomuto indikátoru patria aj obvinenia, ponižovanie, osočovanie. Taktiež útoky voči vláde, politikom a Európskej únii;
7. *Negatívne stereotypy (NS)*- zosmiešňovanie, zhadzovanie skupiny ľudí na základe očakávania alebo domnienky. Väčšinou negatívne a strachom, hnevom vyjadrené postoje. Nezaradili by sme sem len menšiny, ale všeobecne všetky stereotypy, ktoré ponižujú alebo odcudzujú ľudí;
8. *Texty obsahujúce nejednoznačné výroky, iróniu, sarkazmus (NVaIS)*- výroky, ktoré zosmiešňujú, zastrašujú, ponižujú jedinca alebo skupinu ľudí;
9. *Manipulatívne texty/dezinterpretácia pravdy (MT/DP)*- výroky rozširujúce úmyselné dezinformácie s cieľom oklamať alebo poškodiť;
10. *Nadátky a vulgarizmy (NaV)*- výroky, ktoré obsahujú tieto prvky, ktoré sú myslené negatívne a na potupenie alebo zosmiešnenie človeka alebo skupiny ľudí (Papcunová a kol., 2021).

3. Výsledky analýzy statusov

V tomto príspevku budeme spomínať len základné a spoločné výsledky, a to z dôvodu obmedzeného rozsahu. Podrobnejšiu analýzu konkrétnych politikov možno nájsť v našej bakalárskej práci.

Analýzou sme zistili, že sa každý nami vybraný politik dopustil nenávisťného prejavu. Všetci spolu 116- krát za polroka. Najviac statusov obsahujúcich istý druh nenávisťi mal M. Uhrík. V priebehu šiestich mesiacov zdieľal na Facebook-u 47 nenávisťných prejavov. Najmenej nenávisťi sme našli na facebookovej stránke B. Kollára, ktorý napísal len jeden príspevok, v ktorom boli prítomné naše indikátory. Množstevné výsledky všetkých politikov môžeme vidieť v grafe číslo 1.

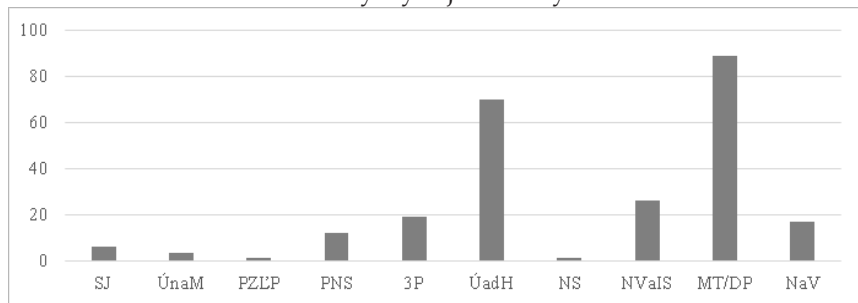
Graf 1: Počet nenávisťných prejavov v statusoch na Facebook-u

Čo sa týka porovnania koalície a opozície, tak výsledok a odpoveď na našu prvú výskumnú otázku je, že opoziční politici z našej vzorky šíria viac nenávisťných prejavov ako koalíční. Predstavitelia koalíčných strán zdieľali dokopy 42 nenávisťných prejavov a opozičný 74.

Aby sme zodpovedali našu druhú výskumnú otázku, prikkladáme graf číslo 2 a tabuľku číslo 1, kde sú vypísané všetky druhy, indikátory a počet, koľkokrát sa nachádzali v politických statusoch.

Graf 2: Množstvo výskytu jednotlivých indikátorov

Tabuľka 1: Počet výskytu jednotlivých druhov nenávisťných prejavov

DRUHY nenávisťných prejavov	SO	X	RE	NN	3IN1	RN	POLIT.	EÚ	INÉ
POČET	5	2	2	-	-	-	101	5	7

Ako môžeme vidieť, najčastejšie sa vyskytoval indikátor MT/DP, teda „Manipulatívne texty a dezinterpretácie pravdy“. Zo 116 nenávisťných prejavov iba 27 nepatriło k tomuto indikátoru, čo znamená, že naši politici sa uchýľujú skôr k šíreniu nepravd, prekrúcaním skutočností a rôznym druhom manipulácie. Považujeme za dôležité podotknúť, že do tohto ukazovateľa patria aj domnienky, predpoklady a vlastné interpretácie situácie, ktoré nie sú dokázané. Za ním v počte 70 je „Útok ad hominem“. Najčastejšie boli útoky voči iným politikom. Rovnako tak sem patria aj obvinenia a nedodržanie článku 50 ods.2. v Ústave o prezumpcii nevinoty, pod ktoré spadajú aj označenia ako zlodej a mafián.

Drvivá väčšina nenávisťných prejavov spadala pod druh „Nenávisťné prejavy voči politikom a vláde“. Druhá najpočetnejšia kategória bola „Iné“, teda také, ktoré sme buď nevedeli kategorizovať, alebo sa nenachádzali v našom zozname. Najčastejšie nachádzajúce sa ukazovatele a kategórie by sme mohli interpretovať dokopy aj ako útok voči politickému predstaviteľovi z inej strany s pomocou dezinterpretácie a manipulácie.

S istotou môžeme tvrdiť, že naša výskumná vzorka nepociťuje, neprejavuje, neospravedlňuje a nepodporuje nenávisť voči náboženstvám, rôznym národnostným, etnickým a rodovým rozdielom.

Naša posledná výskumná otázka znela, či sa nachádza vo vyjadreniach politikov aj polarizačná tendencia „my a oni“. Odpoveď je áno. Najviac sa vymedzoval voči ostatným I. Matovič. Analýza nenávisťných prejavov na politickým facebookových stránkach nám vyvrátila taktiež naše tvrdenie, že každé „my a oni“ je nenávisťné, teda každé „my a oni“ nie je nenávisťné a ani každý nenávisťný prejav nie je „my a oni“.

Prvý variant neguje fakt, že niekedy sa môže jednať o prirodzené odlíšenie sa od inej skupiny a nemusí to byť hneď nenávisťné, aj keď viacerí sa k tomu uchýľujú. Príkladom môže byť I. Matovič, ktorý v polke svojich nenávisťných prejavoch používal túto polarizačnú tendenciu. Druhý variant môžeme taktiež vylúčiť, pretože sa objavili nenávisťné prejavy aj voči jednej konkrétnej osobe alebo neživej veci ako financie, ekonómia alebo zákon.

4. Limity

Táto téma a samotná analýza nesie so sebou veľa limitov pre jednotlivca, no mnoho odporúčaní pre skupinu. Najvýznamnejším limitom bola subjektivita. Nenávisť, ako sme už spomínali, je pre každého iná, čiže celé rozhodovanie, ako aj výsledky analýzy závisia od vnímania *výskumníka*. Z tohto dôvodu by sme odporučili, aby nenávisťné prejavy posudzovalo viacero osôb. Najlepšie by bolo, ak by boli z rôznych krajín, pracovných oblastí a s rôznymi názormi na aktuálne problémy.

Taktiež by sme odporučili, aby si výskumníci medzi analýzami nechali časové rozpätie, a to z dôvodu uistenia sa, že sa naozaj jedná o nenávisť alebo nie. Aj nám sa pri analýze stalo, že pozostalé emócie z jedného príspevku pretrvali, aj keď sme už prešli k druhému. Až pri ďalšej analýze sme si uvedomili túto chybu a nesprávne označený príspevok vymazali. Je potrebné mať na vedomí, že krivé obvinenie v tejto veci môže mať pre dané osoby alebo skupiny následky.

Posledným limitom, ktorý by sme chceli uviesť, je spôsob analýzy. My sme vykonávali spätné alebo lepšie povedané retrospektívne dohľadávanie, tým pádom existuje veľká pravdepodobnosť, že niektoré príspevky mohli byť vymazané autorom alebo spoločnosťou Facebook.

Záver

„Nenávistné prejavy a trestné činy páchané z nenávisti majú vplyv nielen na jednotlivé obeť a ich komunity, pričom im spôsobujú utrpenie a obmedzujú ich základné práva a slobody, ale aj na spoločnosť ako celok. Nenávisť podkopáva samotné základy našej spoločnosti. Oslabuje vzájomné porozumenie a rešpekt k rozmanitosti, na ktorej sú postavené pluralitné a demokratické spoločnosti [...] predstavujú hrozbu pre demokratické hodnoty, sociálnu stabilitu a mier. Prehlbujú sociálne rozdiely, narúšajú sociálnu súdržnosť a vyvolávajú odvetu, ktorá vedie k násiliu a to zase k ďalšiemu násiliu (Európska komisia, 2021).

Dokázaním toho, že aj politickí predstavitelia sa dopúšťajú nenávisti na internete, dúfame, že to bude dostatočným dôkazom aj pre občanov, aby si dávali pozor na to, čo čítajú a zamysleli sa nad tým, že hoci ide možno o zástupcov štátu, neznamená to, že sú čestní a hovoria pravdu. Najmä nie o svojich oponentoch.

Zoznam použitej literatúry

BARAN, M., 2022. Na Zámockej ulici v Bratislave sa strieľalo. In: Správy RTVS [online, 13. 11. 2022]. Dostupné na: <https://spravy.rtv.sk/2022/10/na-zamockej-ulici-v-bratislave-sa-strielalo/>

BAUMAN, Z., MAY, T., 2004. Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie. Praha: Slon, 2004.

CODE OF CONDUCT, 2022. Code of Conduct on countering illegal hate speech online 7th monitoring round of the Code of Conduct. European Commission for Justice, Consumers and Gender Equality [online, november 2022]. Dostupné na: <https://commission.europa.eu/system/files/2022-12/Factsheet%20-%207th%20monitoring%20round%20of%20the%20Code%20of%20Conduct.pdf>

DIENER, L., 2021. Hate speech: prejavy nenávisťi v online priestore. In: Kríza demokracie a nárast extrémistických nálad v Európe. Trnava: TYPI UNIVERSITAS TYRNAVIENSIS, 2021, s. 176-195.

FOXMAN, H. A., WOLF, C., 2013. Viral Hate: Containing Its Spread on the Internet. New York: Sant's Martin Press, 2013.

GELBER, K., 2019. Differentiating hate speech: a systemic discrimination approach. Crit Rev Int Soc Pol Phil, 2019.

GOFFMAN, E., 2018. Všichni hrajeme divadlo, sebareprezentace v každodenním životě. Praha: Portál, 2018.

Legislatívny proces. OZNÁMENIE KOMISIE EURÓPSKEMU PARLAMENTU A RADE Inkluzívnejšia Európa s vyššou mierou ochrany: rozšírenie zoznamu trestných činov v EÚ o nenávisťné prejavy a trestné činy páchané z nenávisťi. [online, 15. 03. 2022]. Dostupné na: Legislatívny proces - SLOV-LEX

OZNÁMENIE KOMISIE EURÓPSKEMU PARLAMENTU A RADE. Inkluzívnejšia Európa s vyššou mierou ochrany: rozšírenie zoznamu trestných činov v EÚ o nenávisťné prejavy a trestné činy páchané z nenávisťi. [online, 09. 12. 2021] Dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0777&from=EN>

PAPCUNOVÁ, J. a kol., 2022. Perception of hate speech by the public and experts: Insights into predictors of perceived hate speech toward migrants. 1-19, 2022.

SKUTKOVÉ PODSTATY NENÁVISŤNÝCH TRESTNÝCH ČINOV. [online, 09. 01. 2019] Dostupné na: https://www.ustavnysud.sk/docDownload/f935300e-7cf7-4e51-8750-93a445ce4520/%C4%8D.%201%20-%20PL.%20%C3%9AS%205_2017.pdf

SLOV-LEX. 460/1992 Zb. - Ústava Slovenskej republiky. In: Slovlex [online]. Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/20170601>

ROZDIELY A SPOLOČNÉ PRVKY V PONÍMANÍ SLOBODY U L. ŠTÚRA A J. PALÁRIKA

DIFFERENCES AND COMMON ELEMENTS IN THE UNDERSTANDING OF FREEDOM BY L. ŠTÚR AND J. PALÁRIK

Bc. Dmytro Tomakh

Katedra politológie, Filozofická Fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave;
dimakolyajeka@gmail.com

Abstract: *From a historical point of view, the issue of freedom accompanied the development of theoretical knowledge from antiquity to modern times, where it was firmly anchored within social science disciplines. The reason is that the reflection of freedom directly affects the formation of comprehensive concepts of man, state, law and society in general. It includes questions of morality, justice and duty, without which considerations about the place of man in the coordinates of social existence are inevitable today. The experience of Štúr and Palárik in the theoretical handling of the concept of freedom allows us to assess the connection between the reflection of the given phenomenon and concrete practical activity aimed at the organization of social relations. The historical framework of Štúr's and Palárik's work is a period of national revival, so the problem of freedom was also reflected in the context of specific and relevant questions for this period. At the same time, they were determined by the current political-social situation and the state of the political-philosophical discourse. The aim of the work is therefore to bring closer the differences and similarities in the perception of the freedom of L. Štúr and J. Palárik in the context of the development of Slovak political thought.*

Keywords: *Eudovít Štúr, Ján Palárik, Slovak national revival, modernization, freedom, historicism, pragmatism*

Abstrakt: *Z historického hľadiska problematika slobody sprevádzala vývoj v teoretickom poznaní od antiky až po modernú dobu, kedy sa pevne ukotvila v rámci spoločenskovedných disciplín. Dôvodom je to, že reflexia slobody sa bezprostredne dotýka formovania ucelených koncepcií človeka, štátu, práva a spoločnosti všeobecne. Zahrňuje v sebe otázky mravnosti, spravodlivosti a povinnosti, bez ktorých úvahy o mieste človeka v súradniciach spoločenského bytia sú dnes neodmysliteľné. Skúsenosť Štúra a Palárika v teoretickom narábaní s pojmom slobody nám umožňujú*

posúdiť súvislosť medzi reflexiou daného fenoménu a konkrétnou praktickou činnosťou nasmerovanou k organizácii spoločenských vzťahov. Historický rámec Štúrovho a Palárikovho diela tvorí obdobie národného obrodzenia, takže aj problém slobody bol reflektovaný v kontexte špecifickom a relevantnom pre toto obdobie. Dobové otázky boli zároveň determinované aktuálnou politicko-spoločenskou situáciou a stavom politicko-filozofického diskurzu. Zámerom práce je teda priblížiť rozdiely a podobnosti vo vnímaní slobody u L. Štúra a J. Palárika v kontexte vývoja slovenského politického myslenia.

KLúčové slova: *Ludovít Štúr, Ján Palárik, slovenské národné obrodzenie, modernizácia, sloboda, historizmus, pragmatizmus*

1. Dobový kontext myslenia L. Štúra a J. Palárika

Vzhľadom na skutočnosť, že Štúr a Palárik patria k rôznym generáciám obrodencov, je logické, že sa jednotlivé aspekty kontextu ich myslenia taktiež budú líšiť. Napriek tomu ich teoretickú a praktickú činnosť môžeme zaradiť do širšieho a pre Štúra a Palárika spoločného historického procesu – do slovenského národného obrodzenia.¹ Na tento proces pozeráme v súlade s hermeneutickým predpokladom dôležitosti časového odstupu pre pochopenie textu alebo myšlienky. Ten stojí na tom, že nazeranie na fenomén minulosti môže vyčleniť objektívny obsah aktuálnych okolností ovplyvňujúcich vznik toho alebo iného fenoménu a taktiež odhaliť nové zmyslové väzby len vtedy, keď ho hodnotíme z hľadiska kvalitatívne odlišnej modernej skúsenosti a situácie (Gadamer, 1998). Proces národného obrodzenia tak pre nás predstavuje celok, ktorý determinujúcim spôsobom kreoval špecifikum dobových otázok, na ktoré Štúr a Palárik museli reagovať. Pokúsime sa preto priblížiť tie tendencie v dobovom diskurze, ktoré rovnako ovplyvňovali myslenie Štúra aj Palárika.

Začiatok slovenského národného obrodzenia spadá do obdobia modernizácie rakúskej monarchie. Reformy Jozefa II. otvorili cestu

¹ Vo vedeckom diskurze neexistuje prísny konsenzus ohľadom časového vymedzenia národného obrodzenia, avšak väčšina historikov zaraduje tento proces medzi Jozefinskými reformami, začínajúcimi od r. 1780 a pádom Rakúsko-Uhorska v roku 1918. Proces národného obrodzenia konkretizujú následne v kontexte kreovania národného a občianskeho povedomia, demokratizácie spoločenských a politických pomerov mnohonárodnostného Uhorska, a teda aj boja za národné a občianske práva a proti národnostnému útlaku. Pozri napríklad: (Mésároš, 2004, s. 139-155); alebo: (Kováč, 2004, s. 174-180).

k transformácii tradičnej stavovskej spoločnosti na modernú masovú, čo sa vo významnej miere dotýkalo aj Slovákov ako jednej z národností Rakúskeho cisárstva. Úsilie uplatniť osvietenské myšlienky v praxi je viditeľné už u prvej generácii obrodencov (Ján Feješ, Anton Bernolák, Juraj Fándly, Bohuslav Tablic a i.), ktorí rozvíjali osvetovú činnosť medzi slovensky hovoriacim obyvateľstvom za účelom kultúrneho a ekonomického pozdvihnutia krajiny. Významným prvkom osvietenského myslenia bolo hlásenie blahobytu už tu na zemi a poznanie pre prax a pre zlepšenie životných podmienok (Münz, 1957, s. 64 - 65). Preto veda v tomto období dostáva vo významnej miere didaktický charakter. V zmysle všestranného úžitku sa osvietenci snažili sprostredkovať najnovšie vedomosti medzi ľuďmi. Okrem základnej osvety vznikla potreba vysvetľovať jednotlivým národnostiam politické nariadenia a právne normy, a taktiež aby príslušníci kléru mohli efektívnejšie šíriť slovo Božie. Avšak také podujatia mohli byť uskutočnené len v reči zrozumiteľnej pre masový ľud (Brock, 2002, s. 23-25). Z toho dôvodu sa vo verejnom diskurze nastoľuje otázka jazyka ako integračného prostriedku v kontexte povýšenia kultúrnej roviny ľudu. Významnou prekážkou pri uskutočňovaní ľudovej osvety však zostávalo to, že Slováci v závislosti na jednotlivých regiónoch rozprávali rôznymi nárečiami a chýbal im jednotný kodifikovaný jazyk. Súbežne so snahami zaviesť nemčinu na úradné a administratívne účely z rakúskej strany a maďarčinu zo strany uhorskej vznikajú aj prvé pokusy slovensky hovoriacej inteligencie o povýšenie hovorovej slovenčiny do pozície spisovného jazyka.²

V súlade s modernizačnými imperatívmi (vzdelanie, unifikácia a integrácia obyvateľstva, prispôsobovanie sa spoločenských vzťahov rozvoju premyslenosti atď.) boli taktiež snahy o politickú centralizáciu, rovnako prítomné u rakúskej vlády a maďarskej šľachty. Ukázalo sa, že uskutočniť naplnenie modernizačných imperatívov je možné len za predpokladu jednotného administratívneho systému, ktorého funkčnosť mala byť sprostredkovaná cez spoločný administratívny jazyk. Z toho dôvodu slovenské obyvateľstvo v rámci uhorskej časti monarchie

² Ide o tzv. bernolákovčinu – pokus Antona Bernoláka kodifikovať slovenský jazyk na základe prvkov západného a stredoslovenského nárečia. Základom bol jazyk, ktorým rozprávajú vzdelanci, lebo v súlade s Bernolákovými názormi sa len jazyk kultúrnych ľudí môže prijať ako norma. Odrážala sa v tom filozofia osvietenského vzdelávania ľudí zhora, teda sprostredkovania kultúry vyšších vrstiev smerom nadol (Brock, 2002, s. 27-30).

bolo vystavené maďarizačnému tlaku. Keďže vo vzťahu k Viedni zaujímalo Uhorsko špecifické postavenie, malo vlastný snem v ktorom dominovala maďarská vysoká a stredná šľachta (Kačírek. 2011, s. 251-252), mali Maďari v porovnaní s inými národnosťami monarchie lepšie politicko-inštitucionálne predpoklady pre kreovanie národnej identity a presadzovanie národnej agendy. Situáciu komplikovala skutočnosť, že slovensky hovoriaca šľachta sa nestotožnila s procesom kreovania samostatného *natio slovacae* a maďarčinu považovala za hlavný jazyk svojej vlasti. Na spoločenskú, stavovskú, vzdelanostnú a záujmovú rovnorodosť slovenských a maďarských elít poukazuje Daniel Rapant pri zdôvodnení toho, že národnostný a rečový diskurz uložený v prejavoch slovenských stolíc sa nelíši od obdobných prejavov stolíc maďarských, a že rovnako hovoria o maďarčine ako o reči národnej alebo priam materinskej. Navyše v tých prípadoch, keď sa vyjadrujú o nej s odstupom, nesnažia sa pritom postaviť proti maďarskej národnostnej a rečovej dominancii. Slovenské stolice často vnímali otázku úradnej maďarčiny len z úzkeho stanoviska osobných záujmov šľachty, nezaujúc maďarský jazyk a vydanej preto nebezpečenstvu, že zavedením maďarčiny do úradu príde o vplyv. Z toho dôvodu, aj keď uznávali to, že keď úradník vie po maďarsky, musí v nej úradovať, navrhovali pritom z praktických dôvodov ponechať aj latinčinu, aby ľud a úradníci, ktorí maďarčinu nevedia, mali čas sa ju naučiť (Rapant, 1947, s. 13-16). Šľachta slovenského pôvodu tak bola identifikovaná s maďarskou národnou identitou ďaleko predtým, ako vyvstala otázka nahradenia latinčiny maďarčinou. Táto skutočnosť bola jedným z dôvodov, prečo sa slovenský nacionalizmus kreoval na zdôrazňovaní významu jazykových práv a kultúrnych práv oproti zdôrazňovaniu významu politických inštitúcií (Pichler, 1993, s. 37).

Na začiatku 19. storočia kvalitatívne zmeny pretrvávajú aj v rámci filozoficko-politického vedeckého diskurzu. Hlavným filozofickým strediskom tej doby sa stáva Nemecko, a to hlavne vďaka vplyvu nemeckej idealistickej filozofie zosobnenej v Kantovi, Fichtem, Schellingovi a Hegelovi. Rozšírenie náboženských slobôd umožňovalo protestantským školám posilať študentov do zahraničia (Kačírek, 2011, s. 254), v dôsledku čoho mladí predstavitelia protestantskej inteligencie dostali príležitosť sa komplexnejšie oboznámiť s poprednými filozofickými systémami. Medzi nimi boli napr. Ján Kollár a Pavol Jozef Šafárik. Prichádzali tak

z prostredia zaostalého do prostredia pomerne vyspelého, kde sa okrem vysokej úrovni vedeckej činnosti, politickej a kultúrnej pomery vyznačovali zvláštnou intenzitou v porovnaní s Rakúskom. Meštianstvo tam už bolo aktívnym a silným aktérom politických a verejných záležitostí, a otázky nacionalizmu, hlavne po otrase z napoleonských vojen, boli v centre verejného a akademického diskurzu (Várossová, 1957, s. 130-131). Oboznámenie sa Kollára s inovatívnymi koncepciami nemeckých filozofov (najmä s Herderom)³ a vyspelé politické a kultúrne pomery rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili kreovanie jeho národného myslenia, ktoré sa jasne vyznačovalo prvkami demokratizmu a humanizmu. Jeho filozofické úvahy priamo smerovali k riešeniu naliehavej slovenskej otázky v Uhorsku, k hľadaniu vývojových perspektív. Súčasne počítali s krízovým stavom, v ktorom sa Slováci ocitli v dobe kvalitatívnych spoločenských zmien, ktoré rámcovala absencia národne uvedomelých politických elít. Reflektovala aj prekážky v budovaní slovenskej vysokej kultúry a nerozvinuté národné povedomie ľudu. V kontexte uvažovania nad civilizačnou paradigmou Slovákov rozpracoval koncept slovanskej vzájomnosti, ktorého ideový prínos spočíval okrem iného aj v rozvíjaní špecifickej filozofickej problematiky v rámci národnotvorného diskurzu a interpretácie národa ako spoločenstva kultúry a reči. Tak vo svojom myslení aktívne rozvíjal problematiku historického vývoja, celku a časti a národnej slobody. Pre Kollára hlavným cieľom a zmyslom dejín bola národnostná sloboda, rešpektovanie ktorej je podľa neho vlastnosťou vysoko mravne vyspelého ľudstva (Várossová, 1957, s. 148). Takéto dejinotvorné poslanie však mohol podľa Kollára uskutočniť len veľký národ, ktorý by prekonal svoje predchádzajúce kmeňové obmedzenia. Preto rozvíjal presvedčenie, že jednotlivé slovanské kmene by si mali uvedomiť spoločnú väzbu k jednému kultúrnemu celku – slovanskému národu a spolupodieľať sa na kreovaní jednotnej vysokej kultúry: „*Ludská povaha, javiaca sa v jednotlivých ľuďoch tak ako v malých národoch a kmeňoch poväčšine spútaná, obmedzená, znetvorená alebo aspoň v slabých stopách rozvíja sa mnohostranne a v plnej nádhere len u iných veľkých národov... Preto nič, len vzájomnosť zjednotí a povýši sily nášho národa, dodá jednotlivým kmeňom dôveru a odvahu, že*

³ Zvláštna pozornosť, ktorú venoval Kollár Herderovi, bola podmienená demokratizmom a jeho náhľadom na Slovanov a ich historickú budúcnosť. Podľa Herdera historický vývoj smeruje k postupnému oslobodeniu a rozkvetu predtým utláčaných národov, vrátane slovanských (Herder, 1941, s. 330-333).

sa odvážia v lone veľkého národa i veľkorysé myslieť a konať. Pocit takejto národnej jednoty je u Slovanov prvou podmienkou pravej, humánnej, veľkolepej vzdelanosti a národnej literatúry. Slovania zmeria starú a novú dobu... utvoria pre novú alebo omlaďujúcu sa ľudskú kultúru nové živé stredisko.“ (Kollár, 1954, s. 147).

Môžeme preto stanoviť, že proces národného obrodzenia spočíval v niekoľkých rovinách, ktoré sa prekrývali s požiadavkami formujúcich sa národov: spoločenskej, kultúrnej, politickej a filozofickej. Spoločenskú rovinu tvorili imperatívy modernizácie a transformácia tradičnej stavovskej spoločnosti na modernu národnú spoločnosť; v kultúrnej sa s otázkou osvety súbežne vynára otázka jazyka ako akulturačného prostriedku; v politickej rovine dochádza k centralizácii štátu a kreovaniu národnej identity; nakoniec v ideovej rovine sa aktívne rozvíja filozofická problematika celku a časti, historického vývoja a národnej slobody, taktiež sa reinterpretuje pojem národa z územno-politickej jednotky na spoločenstvo kultúry a reči.

2. Reflexia slobody v myslení Ľudovíta Štúra

Ľudovít Štúr, podobne ako Kollár, patril k predstaviteľom protestantskej intelektuálnej mládeže, ktoré odišli na štúdium do zahraničia. Zahraničný študijný pobyt Štúra sa spája s nemeckým mestom Halle. Vplyv nemeckého myšlienkového prostredia vynechal viditeľne stopy na celkovom Štúrovom svetonázore. Bol nadšený z nemeckého romantizmu a filozofie. Spomedzi širokého myšlienkového spektra hlavným inšpiračným filozofickým zdrojom, v kontexte prostriedkov a cieľov slovenského národného hnutia, bol pre Štúra práve G. F. Hegel. Niekoľko rokov po návrate z Halle píše Štúr svojmu priateľovi Samuelovi Bohdanovi Hroboňovi: „...*my jen na podstate filosofie velikého myslitele Hegla dále stavěti můžeme. My si filosofii tuto nejen osvojíme, ale si ji pevne přivlastniti musíme*“ (Ambruš, 1954, s. 336). Filozofia Hegela organicky zapadala do kontextu aktuálneho ideového diskurzu a v ňom prítomných filozofických otázok, o ktorých sme hovorili vyššie v súvislosti s Kollárovou koncepciou slovanskej vzájomnosti. Hegel, poslúžiac Štúrovi ako metodologické východisko, umožnil Štúrovi koncipovať národnú problematiku Slovákov v rámci rozporu medzi ideou a skutočnosťou. Ideou v tomto kontexte bola národná sloboda

a skutočnosťou pozícia nepriviligovanej národnosti v rámci multietnickej absolutistickej monarchie. V Štúrovom myslení môžeme jednoznačne badať nadšenie z Hegelovej dialektiky absolútneho ducha. Pozoruhodným dokumentom v tomto kontexte sú jeho historické prednášky, ktoré prezentoval počas svojho pôsobenia na katedre reči a literatúry československej na bratislavskom lýceu. V prednáškach artikuluje tézu o sebazpoznaní ducha, resp. o návrate ducha k duchu absolútnemu. Zdôrazňuje: „*Idea absolutní, aby byla skutečnou a pravdivou, musí ze sebe vystoupiti, se sebou se rozpadnouti a v svět projíti. Vystoupením týmto ze sebe vyvádí tedy svět a na dvě protivy se rozebíhá, sama tedy se sebou do odporu prochází. Protivy tyto jsou příroda a duch.*“ V následnej pasáži ďalej uvádza: „*Příroda tedy a duch rozličnými jsou, ona formou stávajícími idey absolutní nedokonalou, tento naproti formou ji rovnou a zodpovídající. Z toho patrné, že příroda jest ducha nižší, nedokonalejší, tento naproti tomu přírody vyšší, dokonalejší.*“ (Černý, 1981, s. 544).

Teodor Münz v tomto kontexte nachádza stopy hegelovského panteizmu, ktorý sa v dobovom diskurze z teologických pozícií (slovenská inteligencia v tej dobe pochádzala hlavne z duchovenstva, najmä evanjelického) považoval za neprípustný z dôvodu rozporu s vieroukou. Napriek tomu príklon k hegelovskému panteizmu umožňoval Štúrovi teoreticky podložiť koncepciu historického a individuálneho vývinu Slovákov a Slovanstva všeobecne (Münz, 2008, s. 57). Z tohto hľadiska môžeme hodnotiť Štúrov prístup k programu národnej emancipácie Slovákov ako inovatívny v rámci slovenského filozofického a politického diskurzu. Oproti Kollárovmu historizmu bol Štúrov prístup viac komplexnejší a vďaka Hegelovej filozofii zahrňoval rozličné spoločenské procesy do jedného teoretického systému, vrátane politického. Táto skutočnosť umožnila Štúrovi konceptuálne vymedziť národnú slobodu a slovenskú subjektivitu v rámci Slovanstva. Aj keď bol Štúr pod viditeľným vplyvom Hegelovej filozofie, v niektorých kľúčových momentoch ju prispôboval objektívnym potrebám svojej doby a formujúceho sa národa, ako ich on subjektívne reflektoval (Chovanec – Červeňanský, 2021, s. 55). Napríklad Hegel prideluje historické poslanie len tým národom, ktoré sú organizované vo forme štátu a majú štátnu tradíciu. Podľa Štúra však táto vlastnosť náleží aj národom, ktoré nemajú osobitný štátny útvar. Hegel v tomto kontexte píše: „*Národ ako štát je duch vo svojej substanciálnej rozumnosti a bezprostrednej skutočnosti, a je*

preto absolútnou vládou na zemi“ (Hegel, 1990, s. 365). A taktiež: „Štát je mravnosť, duch, kde sa uskutočňuje neobyčajné zjednotenie samostatnosti individuality a všeobecnej substancionality. Preto je právo štátu vyššie od iných stupňov: je sloboda v jej najkonkrétnejšom obraze, podriadená len vyššej absolútnej pravde svetového ducha“ (Hegel, 1990, s. 95). Štúr zároveň vidí proces vývinu a sebazpoznania ducha aj v kultúrnom živote národov. V tomto kontexte vníma národnú reč ako meradlo sebazpoznania ducha, jej vývoj do vyššej formy spisovného jazyka dokazuje podstatu národného vývoja (a vývoj k vyššiemu sebazpoznaniu ducha). V článku *Šťažnosti a žaloby Slovanov v Uhorsku na protizákonné prechmaty Maďarov* Štúr píše: „Čo má národ najvnútornejšie, to sa prejavuje v jeho reči, ktorá je bohatá najmä na také pojmy a v tom odbore ducha a života, ktorý je primeraný jeho vnútru. Treba to tak rozumieť, že pri inej povahe ľudu bola by aj jeho reč iná, a naopak, iný útvar reči ukazoval by na inú povahu ľudu, a tá by tesne súvisela s jeho duševnou činnosťou“ (Štúr, 2007, s. 11).

Takýto prístup umožnil Štúrovi aplikovať Hegelovu koncepciu absolútneho ducha na národný vývin Slovákov. Avšak pritom sa nevzdával Hegelovej predstavy o štáte ako substancijálnej jednotky vo vývoji objektívneho ducha. Práve naopak, takéto prispôsobovanie jeho filozofie môžeme interpretovať ako Štúrovu snahu o vyrovnane jej základných téz s mnohonárodnostným charakterom rakúskeho štátu. Pre Hegela štát predstavoval vrchol vývinu absolútneho ducha, v ktorom sa duch stvárňoval v podobe organickej jednoty individua a celku. Podobný názor vyjadruje aj Štúr v článku *Život domáci a pospolitý*, kde zdôrazňuje nadradenosť obce pred rodinou: „Spojivo to, čo rozličných v jednej obci žijúcich ľudí viaže, je duchovné: zákony, riad atď. Každý, nielen vzdelanejší, ale aj obcenejší človek vie, že v človeku je telo nižšie a duch vyšší, lebo duch je z boha a telo je z hlíny a zo zeme; k rodine náleží človek podľa tela, s obcou sa viaže duchom, a jak je duch nad telom, tak aj obec je nad rodinou, nad toto úzke a tesné prirodzené spojenie... Obec dáva človeku právo a chráni ho pri ňom... Národy surové, t. j. ktoré ešte k žiadnej duchovnej vzdelanosti neprišli, tiež len hlavne v jednotlivých rodinách žijú a sú alebo celkom ešte nespojené alebo čo sú aj spojené, sú spojené v obci rodinnej...“ (Štúr, 1954, s. 113-114).

Štúr rovnako ako Hegel vidí celý historický proces ako uskutočňovanie rozumnosti, čo je zároveň procesom sebazpoznania ducha. Touto cestou v priebehu dejín duch ustavične smeruje k slobode, lebo on riadi aj

historický proces: „... *vlastnosti ducha jen skrze svobodu jsou tým, čím jsou, a po ní jest toužení jejich. Duch má střed svůj sám v sobě, ne jak materia mimo sebe, a právě to ukazuje a dovedí svobodu jeho, nebo v svobodě náležím sám sobě (rozum), v nesvobodě náležím čemusi jinému*“ (Černý, 1981, s. 547-548). V súlade s Hegelovou filozofiou ducha, ktorú si Štúr osvojil, sa musí duch vyjadrovať v skutočnosti prostredníctvom konkrétneho stvárňovania, ktorým je práve štát a jeho zákony. V ňom sa jednotlivec stáva slobodným tým, že podriaďuje svoju subjektívnu vôľu a záujmy vôli a cieľom celku, resp. štátu. Štúr píše: „*A kto poslúcha zákony, poslúcha seba, lebo zákon pravdivý je rozumný, vec samu chcejúci, a človek tiež rozumom sa spravuje a spravovať musí; ak sa teda podriaďuje zákonu, podriaďuje sa seba a nikomu inému, leda rozumu svojmu... I koná teda človek, poslušný svojho rozumu, slobodne a sám je slobodný. Zákon a zas len zákon je rozumná všeobecnosť objektívna...*“ (Štúr, 1956, s. 23). Stotožnením otázky slobody a rozumnosti prichádza Štúr k odmietnutiu prirodzenoprávnej teórie, ktorá proklamuje, že jednotlivec má slobodu od prírody.⁴ V historických prednáškach píše: „... *svoboda prirodzená, čili svévole, kteráž není svoboda ducha, nýbrž raději bezuzdnost náruživosti, divokost, slovem prirodzenost.*“ (Černý, 1981, s. 548. Podľa Štúra len vzdelaný národ, ktorý prišiel k životu pospolitému, mohol všeobecným rozumom dospieť k uvedomeniu vlastnej slobody; nie národ, ktorý sa ešte nachádza v stave surovosti.⁵ V článku *Naše polozenie vo vlasti* zdôrazňuje: „*Čím je vlasť vyššia, dokonalejšia, čím duch v nej vzdelanejší, čím ústavy a poriadky sú znamenitejšie, tým slobodnejšie sa môže dať národom...*“ (Štúr, 1954, s. 215). Z toho dôvodu považuje v kontexte vydobytia slobôd pre slovenský národ konštituovanie národnej reči len za prechodnú etapu, ktorá vyvádza národ na stupeň duchovnosti a vzdelanosti: „*Ako národ na túto vyššiu postać duchovnej činnosti vyjde, jednotu rečnú vždy viac a viac za pobočnejšiu jednotu považuje... Vyššie teda spojenie vo vlasti povstáva z vedomej vôle ducha, je spojenie to, ktoré si duch sám dáva, inými slovami, ľudí v jednej vlasti najtuhšie dovedna spojuje náboženstvo, poriadky občianske a politické, práva a vláda*“ (Štúr, 1954, s. 211-212). Aby vláda mohla zabezpečovať rozumné zákony usmernené pre blaho obce, musí byť podľa Štúra stabilná. Z toho dôvodu vo vzťahu k dobovému sporu medzi konzervativizmom a liberalizmom zaujíma

4 Ktorú reprezentoval najmä J. J. Rousseau.

5 Pozri článok: (Štúr, 1954, s. 128-137).

obapolnú pozíciu. Na jednej strane považuje za nevyhnutné uznanie hodnosti jednotlivosti, a teda aj smerovanie k rozšíreniu jednotlivých slobôd a práv medzi celým obyvateľstvom; na druhej strane však priznáva aj negatívnu stránku jednotlivosti spočívajúcej v prejave takých ľudských vlastností, akými sú: nárúživosť, sebeckosť, svojvoľnosť a pod., ktoré bez jednotnacej silnej vlády môžu priviesť k rozpadu pospolitosti. Ako príklad uvádza prvú Francúzku republiku pred nástupom Napoleona, kde princíp jednotlivosti vyvrcholil v zvláštnej intenzite a kvôli tomu rušil všetko pevné v pospolitosti (Štúr, 1954, s. 136-137). Z toho dôvodu pre Štúra „... najvyšším stupňom jednoty a pospolitosti je obec, štát, pospolitosť obce krajinskej, predstavená a zosobnená vo vláde, vladárovi, panovníkovi. On predovšetkým vyjadruje a reprezentuje jednotnú vôľu“ (Chovanec – Červeňanský, 2021, s. 94).

Ľudovít Štúr, keď sa sústredíme na jeho verejné aktivity, bol v rámci slovenských politických dejín napriek svojej monarchickej orientácii reprezentantom národno-buržoáznej ideológie. Pôsobil v dobe, keď slovenskému národu chýbala občianska inštitucionalizácia, od čoho sa odvíjal aj jeho teoretický prístup k otázke získania slobôd. Rozšírenie práv a celkové zlepšenie materiálneho stavu obyvateľstva vnímal vo svetle upevnenia jednoty medzi štátnou vládou a ľuďmi. Tomu zodpovedala aj predstava o dejinách ako ustavičnom pokroku. Za dôležitý moment vo vývoji spoločnosti pokladal Štúr zrušenie zastaralých zákonov a privilégií šľachty, lebo tie už nezodpovedali komplexnejšiemu charakteru spoločnosti a jej potrebám. Keďže na základe svojho legitímneho prístupu rátať Štúr s rozumným zásahom zhora, kládol úlohu transformovať spoločenské vzťahy na vládu, ktorá by mala pochopiť náležité potreby spoločnosti vzhľadom na jej vývin a zákonnou cestou ich naplniť: „... každá duša slovenská, ktorá len trochu myslieť počala, otroctvo a rabstvo najväčšmi, ako byť môže, si oškľiví a že každá slobodu, nie pravda bezuzdnú a sebevoľnú, ale zákonnú a rozumnú si žiada a po nej túži“ (Štúr, 1954, s. 132).

3. Reflexia slobody v myslení Jána Palárika

Publikačnej činnosti Jána Palárika predchádzali významné politicko-právne zmeny v dejinách Uhorska, akými boli Októbrový diplom a

Rakúsko-uhorské vyrovnanie, ktoré sú veľmi dôležité z hľadiska ústavného vývoja krajiny. Októbrovým diplomom, vydaným v roku 1861, sa končí doba neoabsolutizmu a čiastočne sa obnovuje ústavný liberalizmus. Zákon o vyrovnaní z roku 1867 upravoval vzťahy medzi Rakúskom a Uhorskom tak, že s výnimkou niekoľkých spoločných ministerstiev (zahraničných vecí, obrany a financií) zaručoval obom častiam riše samostatnosť v politickom riadení, obe však zostávali spojené osobnosťou panovníka. Po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní s novou intenzitou pokračovala transformácia Uhorska na moderný kapitalistický štát. Základ politického systému tvorili tzv. marcové zákony prijaté v roku 1848. Upevňoval sa konštitucionalizmus a parlamentarizmus, čo vytváralo priaznivé podmienky na rozvoj občianskej spoločnosti a oslabenie stavovskej. Presadzoval sa taktiež princíp horizontálnej delby vlády – viaceré výkonné právomoci panovníka boli obmedzené kontrasignáciou spoločných ministrov a v samotnom Uhorsku ich panovník mohol vykonávať len prostredníctvom vlády a parlamentu (Kónya, 2013, s. 614-615). Po vyrovnaní maďarské elity sa vo väčšej miere oslobodili od snáh rakúskej centralizačnej politiky a dostali príležitosť budovať Uhorsko na základe idey maďarského národného štátu. Ústavný vývoj Uhorska tak síce prejavoval znaky upevnenia konštitucionalizmu v celoštátnej dimenzii, ale národnostná rovnoprávnosť bola obmedzená absenciou politickej vôle zo strany vládnych uhorských špičiek (ktorými boli Maďari), čo sa okrem iného odrážalo aj vo formuláciách a praktickej realizácii národnostného zákona z roku 1868. Ten vychádzal z predstavy jednotného uhorského národa, v ktorom boli nemaďarské národy definované ako národnosti stotožňované s uhorským národom, a preto pod prehlásenou rovnoprávnosťou sa rozumeli len vzťahy medzi jednotlivými národnosťami, kým maďarský národ sa chápal ako nadriadený (Dangl, 2012, s. 20-21).

V tomto kontexte je práve Ján Palárik tou pozoruhodnou osobnosťou, ktorá vstúpila do slovenského národotvorného diskurzu so zaujímavou a kvalitatívne novou reflexiou slobody vychádzajúcej z aktuálnej politicko-právnej situácie v Uhorsku. Jeho angažovanie do riešenia spoločenskej problematiky slovenského národa svedčí o tom, že reflexia národných problémov sa v domácom prostredí stále prehlbovala a komplikovala. V prospech tohto tvrdenia hovorí skutočnosť, že spolu s historickým vývojom Rakúska a Uhorska, s vývojom štátnych pomerov, sa myšlienka

konštituovania slovenského národa stále prejavovala v diverzifikovanej podobe a nadobúdala reprezentácie v rozličných prístupoch, artikulovaných jednotlivými mysliteľmi.

Podstatným rozdielom v kontexte myslenia medzi Štúrom a Palárikom bola teda prítomnosť funkčného inštitucionálneho rámca – činnej uhorskej konštitúcie. Verejné prostredie bolo vo väčšej miere liberalizovanejšie v porovnaní s predchádzajúcim absolutistickým systémom vládnutia. Z toho dôvodu na pozadí Štúrom filozoficky zdôvodneného cieľa slovenského národného hnutia sa v slovenskom národotvornom diskurze objavujú nové myšlienkové autority, ktorých koncepcie predstavovali vhodnejšiu metodologickú základňu vo vzťahu k novým politickým a spoločenským pomerom. Tak u Palárika už môžeme nájsť reflexiu Ch. L. de Montesquieua a J. S. Milla (Martinkovič, 2004, s. 768-769). Riešenie národnostnej problematiky Palárik chápe v kontexte vzťahu medzi obyvateľstvom a inštitucionálnou štruktúrou štátu. Preto otázka slobody, rovnako ako u Štúra, sa aj u Palárika tesne dotýka problematiky štátu ako takého. Ako reprezentant liberálneho prístupu Novej školy sa usiluje riešiť problém národnej emancipácie Slovákov v rámci uhorskej konštitúcie, resp. uhorského štátneho útvaru. Z toho dôvodu, ako aj vzhľadom na centralizačnú politiku vládnucej maďarskej elity po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, je obsah individuálnych a kolektívnych, resp. národných slobôd v Palárikovom myslení úzko prepojený. Spojiť tieto dve dimenzie mu umožňuje práve mnohonárodnostný charakter uhorského štátu, ktorý sa stáva pre Palárika východiskom. Rozvíja svoje úvahy v danej otázke na základe myšlienok Montesquieua, na ktorého sa v článku *Nedôslednosť snemových zákonov r. 1848* priamo odvoláva: „Montesquieu vo svojom svetoznámom učennom diele *Lesprit des lois* nevývratne dokazuje, že v každom štáte majú byť zákony v najdokonalejšom súhlase s prirodzenosťou, čiže povahou a základom vlády... Kde sa zákony nezrovnávajú, nesúhlasia s touto povahou a základom vlády, tam je na piesku vystavaný štát, ktorý ani rozkvetu, ani trvácnosti mať nemôže, pretože tuná štát sám so sebou do odporu prichádza“ (Palárik, 1956, s. 68). Ďalší podstatný odkaz nájdeme v článku *Účel Austrie pod centralizmom a dualizmom*, kde sa odvoláva na Montesquieua v kontexte potreby vývoja a posilnenia uhorskej ústavy: „Montesquieu vo svojom svetoznámom diele *Lesprit des lois* túto axiómu vyslovil: štát iba dvojakým spôsobom zmeniť sa môže: buďto sa totiž zlepši zriadenie, čiže ústavu jeho, alebo sa zhorší. Ak zachoval základne podmienky

svojho bytia, tak zlepšila sa, ak utratil, tak zhoršila sa ústava jeho. Ja by som k tomu ešte dodal: Ak odhodil svoje základné chyby, ktoré boli hlavnou príčinou jeho nezdaru, tak zlepšilo sa, ak podržal ich, tak zhoršilo jeho zriadenie“ (Palárik, 1956, s. 92-93).

Palárik tak pristupuje k riešeniu problematiky národnej slobody, resp. národnej rovnoprávnosti v Uhorsku z hľadiska súladu medzi zákonmi a charakterom, resp. základom štátu, ako aj z hľadiska ústavného vývoja krajiny. Pričom v danom prístupe je viditeľná snaha zdôrazniť potrebu národnej rovnoprávnosti na základe kultúrnej a historickej kontinuity štátu, keďže Slováci a iné národnosti sú historickou súčasťou Uhorska. Okrem iného je dôležitým momentom v Palárikových úvahách o štáte v kontexte slobody skutočnosť, že individuálna sloboda už bola právne zastrešená zákonmi z roku 1848, ktoré opätovne potvrdil Októbrový diplom z roku 1861. Individuálna sloboda podľa Palárika svojou podstatou zaručuje aj kolektívnu slobodu, ktorá z nej vyplýva. V Uhorsku sa však pokračovalo v uplatňovaní maďarskej centralizačnej politiky na úkor iných národností, a to prostredníctvom udržiavania statusu maďarčiny ako reči pre vzdelávanie a regionálne úrady. Je to jeden z dôvodov, prečo Palárik považoval zákony z roku 1848 za nedôsledné – lebo tie nerešpektovali kolektívnu dimenziu slobody. Takáto politika uvádza rozpor medzi zákonmi a základom štátu. Palárik píše: „... v rakúskom mocnárstve nieto žiadneho základu, na ktorom by sa výlučne národný (nemecký) štát mohol osnovať. Ale to samé platí teraz aj o Uhorsku, lebo aj tu chýba taký základ, aby ono mohlo byť výlučne maďarským, pretože sú tu mimo Maďarov aj Nemci, Rumuni a my Slovania, ktorí rovnaké s Maďarmi nároky a práva na národný život máme ako Maďari“ (Palárik, 1956, s. 38-39). V kontexte väzby medzi individuálnou a kolektívnou slobodou sa Palárik taktiež odvolával na liberálne zmýšľajúceho maďarského politika, baróna Józsefa Eötvösa, ktorý zastával názor, že ústavná sloboda pre maďarský národ sa dá zabezpečiť len vtedy, keď aj občania iných národností budú voľne disponovať všetkými ústavnými právami v rámci Uhorska (Palárik, 1956, s. 50). Zdôrazňuje to aj osobne v článku *Práva ľudu a zákony r. 1848*: „Občianska a politická sloboda ľudu zaviera v sebe aj slobodu národnosti, ktorá sa tu na slobode svedomia a presvedčenia zakladá a nasledovne je so slobodou náboženskou totožná, ktorú teda utlačovať je tu hriech proti slobode svedomia a náboženstva, čo sa v slobodnom štáte nijako trpieť

nemôže.“ (Palárik, 1956, s. 66-67) Palárik vo svojich úvahách vychádza zo skutočnosti, že Slováci sú rovnako ako Maďari plnoprávnymi občanmi Uhorska, a preto prirodzenosť štátu vyžaduje, aby v slovenských stolicích rokovanie a vzdelávanie prebiehalo v slovenčine. V tomto kontexte môžeme vidieť prenesenie individuálneho princípu do národného rozmeru, ktorý bol prítomný aj u predchádzajúcich generácií obrodencov (napr. u Kollára a Štúra). Na základe mnohonárodnostného charakteru uhorského štátu a preferovania konštitucionálnej formy vlády vyzdvihuje Palárik potrebu uplatňovať v rámci Uhorska princíp subsidiarity: „Už viac Maďari právo národnosti Slovákom, Srbom a Chorvátom neodopierajú, ani odoprieť nemôžu – i najvyššie písomnosti z 20. okt. obciam, mestám a stoliciam slovenským dávajú úplnú slobodu svoj národný jazyk za reč rokovaciu si vyvoliť. Teraz už teda nikto viac prekážky nám činiť nemôže, keď svoje právo, krvopotne vydobyté, použijeme“ (Palárik, 1956, s. 47). Federalizáciu Uhorska vníma Palárik vo svetle modernizácie spoločnosti ako súčasť integračného procesu, ktorého cieľom, v zmysle zachovania štátnej stability, má byť riešenie nerovnoprávnosti medzi národnosťami na základe kultúrneho a politického pluralizmu. Zriadenie municipálnej organizácie v národnom duchu by podľa neho posilnilo svornosť medzi občanmi Uhorska pod jednou uhorskou ústavou. Palárik sa preto domnieva, že existenciálny význam Uhorska ako štátneho útvaru spočíva v zabezpečení slobodného rozvoja jednotlivých častí v ústavnej jednote, a to ako v individuálnej, tak kolektívnej rovine (Martinkovič, 2004, s. 770).

Graduálny prístup Palárika k národnej emancipácii spočíva okrem iného na zásade zachovania štátnej stability a postupnej integrácie monarchie (do konštitučnej podoby). Preto dáva dôraz na dôslednejšie rozvinutie liberálneho princípu individualizmu obsiahnutého v uhorskej konštitúcii, ktorého realizácia sa však musí uskutočňovať na pozadí kolektívneho uvedomenia spoločných cieľov. Tie spočívajú v udržaní inštitucionálneho rámca, resp. konštitučných zásad, ktoré zabezpečujú postupný a hlavne legitímny vývoj krajiny počas transformácie spoločnosti. V rámci tohto prístupu sa Palárikovi ako mimoriadne dôležitý javí prvok občianskej participácie. Je presvedčený, že ciele národného hnutia, aby neporušovali princíp zachovania štátnej integrity, môžu byť v ústavných podmienkach realizované iba prostredníctvom aktívneho občianskeho angažovania, resp. politiky zdola nahor. V kontexte výstavby danej politiky zdôrazňuje

Palárik potrebu rozširovania občianskych schopností medzi slovensky hovoriacim obyvateľstvom. Dôležitým predpokladom na uskutočnenie tejto politiky je zabezpečenie podpory zo strany už emancipovaných vrstiev – šľachty, meštianstva a mestskej inteligencie (Pichler, 1998, s. 88-89). Spojenie šľachty a národa vidí ako nevyhnutný predpoklad dovŕšenia vertikálnej integrácie národa, ktorá vo významnej miere záleží na národnom vzdelaní: „*My však tohto náhľadu sme, že dokiaľ šľachta a meštianstvo naše, aspoň šľachetnejšia časť, čiže jadro týchto tried národa nášho s národom svojim držať nebudú, dotiaľ nebudeme mať národnejšiu výchovu v školách*“ (Palárik, 1956, s. 142). V duchu Montesquieua hodnotí Palárik vzdelávanie širokého ľudu ako bytostnú podmienku rozvoja konštitucionálneho Uhorska, lebo práve cez akulturáciu a osvetu vidí možnosť naplnenia slobody v praxi: „*... národná osveta, dospelosť a politická vzdelanosť stala sa ľudu nášmu potrebnosťou nevyhnutnou, právom životným, neupierateľným. Bo kto má právo k cieľu, ten musí mať i právo k prostriedkom. Už ale bez dostatočnej osvety, vzdelanosti a dospelosti politickej ľud politickú slobodu, udelenú mu zákonmi r. 1848, ani užívať, ani si ju vážiť, ani ďalej vyvinovať, zdokonaľovať, ani brániť nemôže*“ (Palárik, 1956, s. 64). A v ďalšom článku dodáva: „*...nevzdelaná masa ľudu, ktorá v zásade ma účasť na zákonodarnej i administratívnej moci... vo svojej politickej neschopnosti buďto sama vplyv a svoju moc zle použiť, buďto druhými za slepý nástroj na záhubu štátu môže použitá byť; z čoho iba večne nepokoje... a boje občianske pre štát nastávajú, dokiaľ ho celkom nerozkývajú, nezahubia*“ (Palárik, 1956, s. 69). Z uvedených pasáží presvita Palárikov pragmatický prístup k cieľom slovenského hnutia, ktorý obsahuje v sebe atribúty etiky zodpovednosti. Tento koncept nachádzame explicitne prítomný v Palárikových úvahách o individuálnej slobode ako fenoméne, ktorý nadobúda svoju hodnotu pri cieľavedomom a rozumnom uplatnení v praxi v rámci spoločenského života. Takú slobodu podľa Palárika predpokladá demokraticko-ústavný charakter štátu, ktorý udeľuje ľudu zákonný podiel na vláde. Z toho dôvodu zdôrazňuje úlohu štátu rozširovať medzi ľuďmi také vzdelávanie, ktoré formuje etickú a občiansku zodpovednosť jednotlivca, resp. ho robí uvedomelým o svojej slobode a kreje jeho morálnu a občiansku povahu (Martinkovič, 2020, s. 139). Navyše môžeme v týchto pasážach sledovať nadväznosť Palárikovej argumentácie na pragmatizmus Johna Stuarta Milla, ktorý taktiež zdôvodňuje potrebu rozširovania vzdelávania

v kontexte liberalizácie spoločnosti. V spise *Considerations On Representative Government (Úvahy o reprezentatívnej vláde)* tento anglický filozof píše, že spravodlivosť vyžaduje, aby jednotlivec, predtým ako získa volebné právo, dostal základné vedomosti o tom, ako obhajovať vlastné záujmy (Mill, 2001, s. 164-165). V spise *On Liberty (O slobode)* zdôrazňuje myšlienku, že kultivácia jednotlivca je základom pre uvedenie si svojej slobody ako prostriedku na presadzovanie osobného blaha, pričom taktiež podčiarkuje, že používanie slobody jednými, bude mať priaznivý účinok pre jej pochopenie u iných (Mill, 2003, s. 121-139).

Kľúčový rozdiel medzi Palárikom a Štúrom v otázke slobody spočíva v tom, že Palárik venuje väčšiu pozornosť individuálnej slobode a jej konkrétnemu stvárňovaniu na poli verejného života (občianska participácia), čo je podľa neho neodmysliteľnou súčasťou inštitucionalizácie slovenského národa. Štúr a Palárik reflektovali slobodu vo vzťahu k národnoemancipačným procesom, ale uplatňovali pri tom rozdielne hľadiská. Štúr, aplikujúc Hegelovu filozofiu na národný vývin, uplatňoval v prvom rade národnopolitické hľadisko, v praxi vyjadrené vo forme petícií a prosbopisu. Palárik, ktorý vychádzal z liberálnej myšlienky postupného rozširovania slobôd pre nadobudnutie občianskych schopností, uplatňoval hľadisko sociálnopolitické.⁶ Okrem odvolania sa na ústavu v kontexte zdôrazňovania slobody národov a jednotlivca môžeme v myslení Palárika nájsť prítomnú prirodzenoprávnu argumentáciu, ktorú Štúr odmieta: „*Keby ľud krajiny našej uhorskej a menovite ľud náš slovenský žiadnych pozitívnych práv občianskych a politických nemal, teda by sme sa na právo prirodzené, na sväté zákony prírody odvolávať museli, lebo čo príroda, čo boh dal, to má večnú, nepremennú, svätú a všeobecnú platnosť a cenu*“ (Palárik, 1956, s. 63). Z toho dôvodu môžeme vidieť, že v otázkach funkcie štátu Palárik nenasleduje Heglovu myšlienku, v ktorej národný štát predstavuje najvyššiu úroveň spoločenskej organizácie a má apriórnu legitimitu. Vidí úlohu štátu v zastrešení spoločenského vývoja, ktorý spočíva práve v zabezpečení vývoja národných a občianskych práv. (Martinkovič, 2020, s. 141) Pre Palárika preto štát predstavoval integračný prostriedok, nie absolutizovaný cieľ ako u Štúra. Nosným základom pre

⁶ Oskár Čepan v kontexte porovnania problémov politickej praxe štúrovcov a novej školy používa označenia: politika prosieb (štúrovci) a politika činov (Nová škola). (Čepan, 1965, s. 267-269).

jeho myslenie bola myšlienka konštitucionalizmu, preto aj cieľ štátu spájal so zabezpečením možnosti slobodného individuálneho a kolektívneho rozvoja garantovaného štátnymi zákonmi. Tak v emancipačnej dimenzii Palárik zohľadňoval úlohu uvedomelého jednotlivca, resp. občana, ktorý je schopný využívať svoju slobodu a je základnou jednotkou občianskej spoločnosti. Jej formovanie sa javí Palárikovi ako nevyhnutný predpoklad dovŕšenia inštitucionalizácie slovenského národa, keďže široké ľudové vrstvy dostávali čoraz väčší podiel na politickom živote krajiny.

Záver

Môžeme konštatovať, že reflexia slobody v myslení Štúra a Palárika bola vo významnej miere podmienená imperatívmi modernizácie a slovenského národného hnutia. Štúr filozoficky zdôvodnil slobodu v abstraktnej rovine ako primárny cieľ slovenského hnutia. Keďže jeho intelektuálny príspevok do slovenského národotvorného diskurzu bol rámcovaný dobou absolutizmu, a slovenská národná ideológia nebola predtým náležite rozpracovaná v politickej rovine, Štúrova reflexia slobody tak síce bola z jednej strany progresívnou, z inej strany bola však do istej miere obmedzená. V tomto kontexte absolutizoval štátnu štruktúru a vnímal proces presadzovania slobôd výlučne v rámci trajektórie zhora nadol. Úspech národnej emancipácie podľa Štúra záležal primárne od úsilií vlády. Môžeme teda uzavrieť, že u Štúra prevládala logika dosiahnutia slobody, a preto sa viac zameriaval na kolektívnu dimenziu slobody, vyplývajúcu z jeho národno-politického hľadiska. Preto pre Štúra primárnou úlohou bolo uznanie práv slovenského národa v rámci monarchie, nie emancipácia jednotlivca v občianskej rovine. Palárikov prínos do národotvorného procesu zasa spočíval v tom, že prispôbil program slovenského národného hnutia novým politickým podmienkam v ríši a interpretoval slobodu v zmysle hodnoty majúcej praktický rozmer. Zistili sme, že myslenie Štúra a Palárika v celku demonštruje kontinuálny vývoj v slovenskom národotvornom myslení. Základné ciele slovenského národného hnutia zostali nezmenené. Aj Palárik sa, podobne ako Štúr, usiloval o pretvorenie pasívneho slovenského národného spoločenstva do podoby národne uvedomelej jednotky. Rozšíril a konkretizoval obsah slobody, ktorý formuloval Štúr. Vychádzal z inštitucionálneho rámca – činnej uhorskej konštitúcie, ktorá

v období Štúrovho pôsobenia ešte neexistovala. Zároveň viditeľne uchováva vo svojom myslení legitímny prístup k problematike presadzovania slobôd a rovnako používa individualizačný princíp na národy. Podobne ako Štúr, aj Palárik uznával dôležitosť kolektívnej roviny slobody, avšak väčší dôraz dával na individuálnu rovinu. Z toho dôvodu neabsolutizoval štát a chápal ho len ako integračný prostriedok, ktorého funkcia spočíva v zabezpečení a rozvoji občianskych schopností a individuálnych slobôd. V súlade s týmito postojmi preferoval federalizovanú konštitučnú monarchiu. Pozoruhodné je, že individuálnu slobodu zdôrazňuje prirodzenoprávnou argumentáciou, ktorú Štúr odmieta z pozície historizmu. Pre Palárika národná rovnoprávnosť, resp. kolektívna dimenzia slobody, logicky vyplýva zo slobody individuálnej a je s ňou spojená. Štát, v ktorom jednotlivci užívajú individuálne práva, v kontexte nevyhnutne potrebného súladu medzi formou vlády a prirodzenosťou štátu, musí taktiež zabezpečiť aj práva jednotlivých národov tvoriacich daný štátny útvar. Palárik bol presvedčený, že rozumné využitie slobody predpokladá uvedomelú občiansku participáciu. Tá môže byť zároveň dosiahnutá prostredníctvom postupného vzdelávania širokých ľudových vrstiev v zrozumiteľnej reči a zriaďovania samosprávy v národnom duchu. Palárikov individualizmus treba v tomto kontexte chápať ako prostriedok k vývoju osobnej občianskej zodpovednosti, ktorý nerozpracoval Štúr. Avšak ani pre jedného z nich slobodný človek nebol osamelým jednotlivcom, ktorý pri absencii vonkajších prekážok koná na uspokojenie vlastných vášní. Rovnako pre Štúra aj Palárika bol slobodný človek taký, ktorý si bol vedomý svojej spolupatričnosti k národnému celku.

Literatúra

GADAMER, Hans-Georg: *Istina i metod: osnovy filozofskej germenetiki*. Moskva: Progres, 1988 ISBN 5-01-001035-6

MÜNZ, Teodor: Niektoré črty slovenského osvietenského myslenia. In: VÁROSSOVÁ, Elena (ed): *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*. Bratislava: vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1957

BROCK, Peter: *Slovenské národné obrozenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kalligram, 2002, ISBN 80-7149-492-5

KAČÍREK, Luboš: Modernizácia Uhorska v 19. storočí a slovenské národné hnutie. In: MARTINKOVIČ, Marcel (ed.): *Ideje a vývoj slovenského národnostného myslenia v 19. st.* Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011 ISBN 978-83-7490-430-8

RAPANT, Daniel: *Ilegálna maďarizácia 1790-1840*. Turčiansky sv. Martin: Matica Slovenska, 1947

PICHLER, Tibor: The idea of Slovak language-based nationalism. In: PICHLER, Tibor – GAŠPARÍKOVÁ, Jana (ed.): *Language, values and the Slovak nation*. Washington: PAIDEIA PUBLISHERS, 1993 ISBN1-56518-037-2 ISBN 80-224-0533-7

VÁROSSOVÁ, Elena: Svetonáhľad a obrodenecká ideológia Jána Kollára. In: *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*

KOLLÁR, Ján: *O literárnej vzájomnosti*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954

AMBRUŠ, Jozef: *Listy Ludovíta Štúra, diel I*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1954,

CHOVANEC, Jaroslav – ČERVENĀNSKÝ, František: *Názory Ludovíta Štúra na štát a právo*. Martin: Matica slovenská, 2021 ISBN 978-80-8128-272-0

ČERNÝ, Jiří: *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení (do roku 1848)*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1981

MŮNZ, Teodor: Recepčia odozvy západnej filozofie v dejinách filozofického myslenia na Slovensku. In: PLAŠIENKOVÁ, Zlatica – SZOTEK, Barbora – TOMAN, Milan (eds.): *Filozofia a slovanské myšlienkové dedičstvo: osobnosti, problémy, inšpirácie. I diel*. Bratislava: IRIS, 2008

ŠTŮR, Ludovít: *Dielo*, Kalligram Bratislava 2007 ISBN978-80-8101-020-0

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: *Filosofija prava*. Moskva: Mysel, 1990 ISBN 5-244-00384-4

ŠTŮR, Ludovít: *Politické state a prejavy*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954

ŠTŮR, Ludovít: *Slovania, Bratia*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956

KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013 ISBN 978-80-555-0921-1

DANGL, Vojtech a kol.: *Slováci po rakúsko-uhorskom vyrovnaní*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012 ISBN 978-80-8119-061-2

MARTINKOVIČ, Marcel: Ideový prínos Novej školy do národotvorného myslenia. In: *Filozofia*, roč. 59, 2004, č. 10

PALÁRIK, Ján: *Za reč a práva ľudu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956

PICHLER, Tibor: *Národovci a občania*. Bratislava: VEDA, 1998 ISBN80-224-0533-7

MARTINKOVIČ, Marcel: Ethics of responsibility in Ján Palárik's civic liberalism. In: *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 2020, vol. 10 (3-10)

MILL, John Stuart: *Considerations on Representative Government*. London: The Electric Book Company, 20 Cambridge Drive, SE12 8AJ, 2001

MILL, John Stuart: *On Liberty*. New York: Yale University Press, 2003 ISBN 978-0-521-37917-5

ČEPAN, Oskár: *Dejiny Slovenskej literatúry III*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1965

DEZINFORMÁCIE A AKO ICH ROZOZNAŤ

DISINFORMATION AND HOW TO RECOGNISE THEM

Simona ZIVČÁKOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave,
simona.zivcakova@tvu.sk

Abstrakt: Rozoznať dezinformácie si vyžaduje značnú mieru kritického myslenia. Neexistuje jednoznačný postup ako dešifrovať príspevky v médiách a jedná sa o veľmi komplexnú problematiku z hľadiska analýzy daných objektov dezinformácii. Môžeme to interpretovať aj tak, že jednoduchý postup nikdy nebude postačujúci na tak robustnú problematiku. Našou úlohou je prispieť k možnostiam analýzy príspevkov pomocou „dezinformačného checklistu“. Dezinformačný checklist je zoznam atribútov, ktorý by sme mali dodržať pri prijímaní a rozoznávaní informácií. Môže prispieť k analýze informácií ako simplexná pomôcka a považujeme ho za základ analýzy informácií. Podotýkame však, že je naďalej potrebné využívať všetky stratégie kritického myslenia aj kvôli rafinovanejším formám dezinformácii.

Kľúčové slová: Dezinformácie; Dezinformačný Checklist; Kritické Myslenie; Misinformácie

Úvod

Napriek tomu, že sme racionálne bytosti a vždy sa snažíme v danej chvíli rozhodnúť najlepšie, ako je to len možné, dochádza k rôznym chybám a omylom v našom myslení. Týmto chybám podliehajú ľudia bez ohľadu na vek alebo pohlavie. Denne sme vystavení nespočetnému množstvu informácií a sme donútení si odpovedať na malé aj veľké otázky, ktoré formujú naše správanie (McBrayer, 2020). Mohli by sme povedať, že malé otázky zahŕňajú otázky, o ktorých nemusíme veľmi komplexne premýšľať, napr. „Čo budem raňajkovať?“ a veľké otázky zahŕňajú komplexnejšie myslenie a riešime ním otázky ako napríklad koho budem voliť za prezidenta krajiny. Žijeme v dobe, kedy sme obklopení

informáciami a aktualitami, a nie sme schopní registrovať všetko, čo je dostupné. Snaha orientovať sa vo všetkých informáciách a vykonávať komplikované myšlienkové analýzy je pre nás priam nemožná. Náš mozog sa nás snaží chrániť od preťaženia a uľahčovať nám myšlienkové procesy, pričom sa dopúšťa systematických chýb. Do nášho rozhodovania vstupuje impulzívne konanie. Mohli by sme uvažovať o tom, že v takýchto situáciách sa nám podsúva náš Systém 1. Systém 1 Kahneman (2012) opisuje ako reflexný systém, ktorý je intuitívny, skúsenostný a pracuje s rozpoznávaním vzorcov správania, ktoré spúšťajú automatizovaný spôsob myslenia. Je často opisovaný aj ako vnútorný pocit alebo aj tzv. „gut feeling“. Tento systém využívame najčastejšie pri rutinných aktivitách a situáciách, kedy sa nachádzame v časovej tiesni. Avšak Systém 1 sa nám snaží uľahčiť aj procesy, ktorým by mal predchádzať komplexnejší myšlienkový proces. Jedným z kognitívnych omylov je aj *heuristika*, ktorá je oblasťou Systému 1. Vo svojej knihe ju opisuje aj McBrayer (2020). Ide o mentálnu skratku, ktorú využívame, keď sa potrebujeme rozhodnúť o niečom veľmi rýchlo. Rovnako môžeme o heuristike uvažovať ako o jednoduchej stratégii určitej zaujatosti. Heuristika nám pomáha myslieť rýchlo a ušetriť čas, no v konečnom dôsledku sa pri jej uplatňovaní dopúšťame chýb. Objektívne ju nemožno považovať za niečo negatívne, pretože ju využívame hlavne v situáciách, ktoré si vyžadujú takéto rýchle konanie. Negatívnym aspektom sa stáva, ak ju na úkor „skratky“ aplikujeme aj na veľké otázky. Obsahuje aspekt zaujatosti, kedy automaticky považujeme niečo za menej relevantné, ak to nesúvisí s našim presvedčením alebo predchádzajúcimi výsledkami. Naopak ak sa niečo s našou predchádzajúcou skúsenosťou zhoduje, máme väčšiu tendenciu považovať to za pravdivé bez ďalšej analýzy. Ďalšou kognitívnou odchýlkou, ktorá sa objavuje veľmi často, je *sklon k sebaopotrdzovaniu*, alebo tiež *konfirmačná zaujatosť*. Podľa Nickersona (1998) ide v podstate o to, že vyhľadávame a prikláňame sa k takým informáciám, ktoré potvrdzujú náš názor, jednoducho nájdeme to, čo hľadáme. To znamená, že nemáme ďalšiu motiváciu hľadať doplňujúce informácie, ktoré sú v rozpore s našim tvrdením. Nie je tu potreba kritického nahliadnutia na problém. Stotožňujeme

sa s informáciami, ktoré potvrdzujú našu domnienku. Ďalším v kategórii odchýlok je *efekt rámcovania*. Valuš (2019) ho opisuje ako efekt, pri ktorom sú ľudia ochotní viac riskovať, pokiaľ formulácia zahŕňa možnosť straty v porovnaní s formuláciou rámcovanou pozitívne. Zisky a straty teda nevnímame rovnocenne. Záleží na tom, akou formou je informáciu napísaná. Znamená to, že jednotlivec bude s informáciou nakladať tak, v akom smere autor chce – viac pozitívne alebo negatívne. Stratégia, ktorá sa uplatňuje pri prijímaní informácii je aj *efekt známosti*. Arkes et al. (1989) hovoria o efekte, kedy sa jednotlivci stotožňujú s opakovanou informáciou a posudzujú ju ako pravdivejšiu, pretože sa im zdá byť známejšia, v porovnaní s novými informáciami. Znamená to, že čím viac budeme opakovať akúkoľvek informáciu (pravdivá alebo nepravdivá), ľudia budú mať tendenciu uveriť jej, lebo danú informáciu už niekde počuli. Naopak nová, raz vyslovená informácia, bude pre nich niečo nové a tým pádom aj menej dôveryhodné.

1. Pojmy týkajúce sa dezinformácii

Základný pojem informácia definujeme podľa Americkej psychologickkej asociácie (s.a.) ako „poznatky o faktoch alebo myšlienkach získané skúmaním, skúsenosťami alebo praxou“. Ich protikladom sú nepravdivé informácie, ktoré absentujú faktologicky, v skratke ako dezinformácie. Fallis (2015) definuje dezinformácie ako zámerne zavádzajúce informácie. Môžeme ich nájsť všade a spôsobujú emocionálnu, finančnú, niekedy dokonca aj fyzickú ujmu. Okrem toho, môžu spôsobiť aj nepriame škody, akým je samotné narušenie dôvery, ktoré brzdí schopnosť efektívne šíriť (pravdivé) informácie. Je zjavné, že zdieľanie dezinformácii narúša pocit istoty toho, čomu máme veriť a pokladať za pravdivé. Tento fakt nadväzuje aj na efekt známosti spomínaný vyššie. Dostávajú sa k nám skrz klamlivé reklamy, vládnu propagandu, sfaľšované fotografie, dokumenty, internetové podvody, falošné webové stránky a mnoho iných zdrojov. Je preto dôležité, aby sme dezinformácie dokázali rozoznať a pochopiť, prečo nám ich niekto predkladá. Spôsoby, akým sa dá predchádzať jednoduchému

akceptovaniu klamlivej informácie je identifikácia a klasifikácia rôznych typov dezinformácií. Populárnym výrazom je *bullshit*, ktorého definícia je komplikovaná ale jeho aspekty môžeme špecifikovať. Podľa Frankfurta (2005) nesiahá po definíciu klamstva, keďže toto „klamstvo“ je celkom zjavné a absentuje dostatočný záujem o úmysel oklamať. V skratke ho teda definuje zjavnosť a simplexnosť v úmysle.

Existuje však aj pojem, ktorý je podobný dezinformácii - misinformácia. Rozdiel medzi dezinformáciou a misinformáciou tkvie v tom, že misinformácia je šírená ako chyba z nedbanlivosti alebo nevedomej zaujatosti (Jerit, Zhao; 2020). Mohli by sme to interpretovať aj tak, že *v prípade* misinformácie chyba vedomosť o tom, či je informácia pravdivá a uplatňujú sa tam kognitívne omyly. Naopak v prípade dezinformácie ide o *úmyselné klamstvo* (Mintal, 2022). Znamená to, že jednotlivec si je vedomý toho, že ide o nepravdivú informáciu ale šíri ju ďalej s vopred určeným zámerom. Známym synonymom dezinformácie je anglické slovné spojenie „fake news“, ktoré v dnešnej dobe často označuje dezinformáciu. Špecifickejším pojmom je hoax. Hoax definujeme ako poplašnú a často reťazovú správu, ktorá sa šíri napríklad na sociálnych sieťach, ale aj vo forme e-mailov alebo SMS správ. Niekedy môže ísť len o neškodnú formu správ od priateľov s cieľom potvrdenia priateľstva, kedy ide o relatívne neškodný hoax. Môžeme však obdržať aj poplašné správy plné strachu, ktoré často obsahujú rady nebezpečné pre nás a ľudí okolo nás (Gregor a kol., 2018). Ďalšou často používanou terminológiou je konšpiračná teória. Podľa Panzovej (2017, s. 14) môžeme definovať konšpiračné teórie ako „nepodložené, neoverené, respektíve oficiálne neakceptované informácie, ktoré varujú pred nebezpečným sprisahaním“. Často sa jedná o kombináciu pravdivej a nepravdivej informácie prepojenej tak, aby sa zdalo, že majú medzi sebou nejaký zdanlivý súvis a snažia sa ľudí presvedčiť, že ide vždy o niečo viac ako len to čo si myslíme.

2. Kto šíri dezinformácie a prečo?

Niekedy stačí, že jednotlivec úprimne verí tomu, čo prináleží jeho osobnému názoru a zhoduje sa s daným tvrdením alebo istou predstavou o svete. Takéto zavádzajúce informácie šíria na podklade strachu alebo úprimnej nenávisti a ľudia tieto informácie prijímajú aj na základe toho, že majú obavy z tej istej veci, zdieľajú nenávisť alebo majú radi senzácie (Šnidl, 2017). Ďalšou skupinou sú jednotlivci, ktorí šíria dezinformácie na základe podpory politika, s ktorým sa názorovo zhodujú. Mohli by sme to vykresliť aj tak, že osoba má potrebu potvrdiť si svoje presvedčenie a atraktivitu preferovaného politika. Naopak môže poukazovať na nevhodnosť protikandidujúceho politika, ktorá podporí atraktivitu preferovaného „lídra“. Dôvodom pre šírenie dezinformácií môže byť aj biznis. Takýto jednotlivci dostávajú platené za šírenie dezinformácií a ich jediným dôvodom je finančný príjem zo strany zákazníka. Takýmto spôsobom sa šírili informácie s nepravdivým podkladom na účel politického zviditeľnenia, zhadzovania serióznej medicíny a podobne. Biznis sa tu uplatňuje najmä umiestnením reklamných banerov po rozkliknutí stránky. Súčasne si môžeme všimnúť, že väčšina konšpiračných stránok je plná reklám na produkty, ktoré so stránkou nemajú nič spoločné. Ich výskyt však nie je ojedinelý aj na sociálnych sieťach, ktoré sú v dnešnej dobe najviac populárne, uvádza autor knihy „Pravda a lož na Facebooku“ Vladimír Šnidl (2017). Osobitným druhom ľudí, ktorí šíria dezinformácie sú jednotlivci, ktorí podávajú informácie zo žartu, provokácie alebo pre svoj svojrázny výskum. Domnievame sa, že informácie zo žartu ako napríklad pridelenie vymyslených citátov k známym osobnostiam z recesie už strácajú dôležitý aspekt predávania dezinformácie, a tým je zámer zdieľať dezinformáciu. Cieľom takýchto skupín je vytvorenie paródie alebo vtipného príspevku na sociálnych sieťach pre pobavenie. Avšak negatívnym dôsledkom je ďalšie šírenie príspevku, kedy to jednotlivec prevezme ako solídny príspevok a zdieľa ho ďalej už s iným poslanstvom. Dalo by sa povedať, že jednotlivci sú zlákaní nadpisom, fotkou a inými hlavnými znakmi príspevku a detaily ignorujú na základe emócií.

3. Teoretické východiská dezinformačného checklistu

Dezinformačný checklist sa skladá z častí *nadpis, dátum, jazyk, autor, zdroje, experti* a logicky sa vzájomne prelínajú. Pri vypracovávaní teórie sme vychádzali z teoretických poznatkov a vlastnej analýzy známych konšpiračných stránok ako sú Badatel.net, Zemavek.sk, Hlavnespravy.sk alebo Aeronet.news. Prvok, ktorý nám ako prvý príde pod oči je *nadpis*. Dezinformácie sa vyznačujú dlhými nadpismi, simplexnosťou slovníka (Horne, Adali; 2017), senzačnými skresleniami ako napríklad „Iba v..., Prečítajte si toto! alebo výrazy ako Prelomové správy!“ a tým, že hlavné tvrdenia autora sa nachádzajú už v nadpise, čo potenciálne odrádza čitateľa od ďalšieho pozorného čítania článku (Castelo et al., 2019). Po zahliadnutí dezinformačných článkov sú dominantným prvkom aj výrazné písmená, veľa výkričníkov, otáznikov a podobne.

Šnidl (2017) vo svojej publikácii Pravda a lož na Facebooku apeluje na aktuálnosť - v prvom rade je dôležité, či je pri článku uvedený *dátum*, prípadne čas, kedy bol vydaný. Ak je dátum uvedený, uvažujeme ďalej o jeho kontexte. Je veľmi dôležitý pri dynamických situáciách, ktoré sa menia každým dňom. Dôležité sú v rámci aktuálnosti informácie z oblasti zdravotníctva, kedy hrozí, že môžeme ohroziť seba alebo ľudí okolo neaktuálnymi informáciami ohľadom zdravia. Ďalším bodom, ktorý by nás mal zaujať je prítomnosť a kredibilita *autora*. Jeho meno alebo mená autorov a informácie o nich by mali byť dohľadateľné (Chen et al., 2015), je potrebné vyhýbať sa pomenovaniu skupiny - generalizované pomenovania (Zhou et al., 2020) a absencii mena. Týmto spôsobom vieme zistiť, aké články autor píše, čomu sa venuje, prípadne ho kontaktovať, čo už súvisí viac s transparentnosťou. Transparentnosť vyjadrujú kontakty na redakciu, editorov, adresa sídla alebo aj informácie o financovaní. Týmto spoločnosť deklaruje zodpovednosť za publikácie, otvorenosť voči konštruktívnej kritike a viac sa približuje objektívite.

Signifikantným prvkom fake news je aj *jazyk*, akým píšou príspevky. Horne a Adali (2017) uvádzajú, že po formálnej stránke sú fake news oproti relevantným zdrojom kratšie, používajú menej odborných

slov, citátov, nadbytočné slová, sú repetitívne, používajú viac zámená ako my, vy a veľký formát písmen pre zvýraznenie emócií. Obsahovo sú sýtené viac emóciami (Bakir et al., 2017) vyznačujú sa zaujatosťou jednej strany (subjektivita) a podnecujúcim jazykom. Autori majú v obľube používať aj technické výrazy, príliš odborné slová a ťažkopádne, obmedzené informácie (Shu et al., 2017), ktoré neskúsenému čitateľovi prinášajú pocit, že autor je odborníkom. Často uvádzajú rozporuplné tvrdenia, vynechávajú fakty – „porovnávajú“ iba príspevky na podobné témy (Chen et al., 2015). Relevantné príspevky by mali obsahovať pohľady z rôznych strán a zdrojov, kedy vieme informácie porovnať a tým získavajú na objektivite.

Týmto nadväzujeme na *zdroje* príspevkov. Sledujeme, či pôvodný zdroj (napr. vedecká štúdia, iné články), z ktorého informácia pochádza vieme vyhľadať. Dôveryhodný článok by mal vychádzať z viacerých zdrojov. Stretávame sa s tým, že nereseriozne konšpiračné médiá vychádzajú len z jedného jednostranného zdroja (často nekriticky preložený a okopírovaný) alebo len zo zdrojov v prospech ich presvedčenia, tým pádom strácajú na akejkol'vek objektivite a kredibilitate.

Poslednou možnosťou, ktorú by sme chceli spomenúť, je overenie príspevku, autora alebo webstránky umelou inteligenciou, spoločnosťou, ktorá sa zaoberá analyzovaním výrokov, článkov a webstránok, vedcami a štátnymi inštitúciami – „*experti*“. Slovenskou databázou je napríklad stránka konspiratori.sk, ktorá obsahuje zoznam českých a slovenských webov, ktorých obsah nepatrí medzi dôveryhodné. Zo zahraničných sú to napríklad Demagog.cz, Stopfake.org. Svoje informácie si môžeme overiť aj u „miestnych“ vedcov, ktorí sa venujú danej problematike a odmietajú jednostrannosť informácií. V zahraničí vzniklo už mnoho umelých inteligencií (AI), ktoré sú testované pre odhaľovanie dezinformácií. Pár príkladov z mnohých sú databázy Textblob, SciPy Toolkits, Natural Language a Liar dataset na PolitiFact, ktorý overuje výroky a určuje celkovú kredibilitu autorov. Sú praktickou skratkou k overeniu informácií, avšak ich funkčnosť nie je stále stopercentná a nemôžeme sa na nich plne spoľahnúť, preto

apelujeme na to, aby sa takéto pomôcky a skratky používali ako súčasť analýzy informácií a nie ako jej pevný základ. Základom pre analýzu informácií a identifikáciu dezinformácií považujeme stále komplexné kritické myslenie.

Záver

V našej analýze sme prišli s Dezinformačným checklistom, ktorý obsahuje komponenty nadpis, dátum, jazyk, autor, zdroje a experti, ktoré pokladáme za základ analýzy príspevkov v médiách vhodných na elimináciu konzumácie dezinformácií. Naším cieľom bolo vytvoriť pomôcku, ktorej sa môžu jednotlivci pridržiavať - mať na pamäti určité znaky dezinformačných príspevkov, na základe ktorých vyzdvihneme kritické myslenie pri prijímaní informácií. Odporúčame vykonať ďalší výskum zameraný na praktické využitie checklistu, a tým overiť jeho funkciu pri rozpoznávaní dezinformácií.

Zoznam použitej literatúry

American psychology association (s.a.). Information [online]. [citované 4-4-2023]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/5xzpcvma>.

ARKES, H.R. – HACKETT, C. – BOEHM, L. (1989). The Generality of the Relation between Familiarity and Judged Validity. *Journal of Behavioral Decision Making*. vol. 2, pp. 81-94. ISSN 1099-0771.

BAKIR, V. – MCSTAY, A. (2018). Fake News and The Economy of Emotions. *Digital Journalism*. vol. 6, no. 2, pp. 154-175. ISSN 2167-082X.

CASTELO, S. - SANTOS, A. – ALMEIDA, T. et al. (2019). A topic-agnostic approach for identifying fake news pages. *In Association for Computing Machinery*. 5 pp. [online]. [citované 5-4-2023]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/yud77rth>.

FALLIS, D. (2015). What is Disinformation?. *Library Trends*. vol. 63, no. 3, pp. 401-426. ISSN 1559-0682.

FRANKFURT, H.G. (2005). *On Bullshit*. New Jersey: Princeton University Press. 80 pp. ISBN 978-0691122946.

GREGOR, M. – VEJVODOVÁ, P. – ZVOL SI INFO (2018). *Nejlepší kniha o Fake news*. 1. vyd. Brno: CPress, 142 s. ISBN 978-80-264-1805-4.

GUESS, A. – NAGLER, J. – TUCKER, J. (2019). Less than You Think: Prevalence and Predictors of Fake News Dissemination on Facebook. *Science Advances*, vol. 5, no. 4586, pp. 1-8. ISSN 2375-2548.

[HORNE](#), B.D. - [ADALI](#), S. (2017). This Just In: Fake News Packs a Lot in Title, Uses Simpler, Repetitive Content in Text Body, More Similar to Satire than Real News. *In Association for the Advancement of Artificial Intelligence*. 9 pp. [online]. [citované 4-4-2023]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/ycyzeh7p>.

CHEN, C. – KASRA, M. - O'BRIEN, J.F. et al. (2018). Fake images: The effects of source, intermediary, and digital media literacy on contextual assessment of image credibility online. *New Media and Society*. vol. 21, no. 2, pp. 1461-7315. ISSN 1461-7315.

JERIT, J. – ZHAO, Y. (2020). Political Misinformation. *Annual Review of Political Science*. vol. 23, pp. 77-94. ISSN 1545-1577.

KAHNEMANN, D. (2012). *Thinking, fast and slow*. London: Penguin Books, 512 pp. ISBN 978-0-141-03357-0.

MCBRAYER, J.P. (2020). *Beyond Fake News*. 1 ed. New York: Routledge, 248 p. ISBN 978-0367483104.

MINTAL, J.M. (2022). Dezinformácie a konšpiračné teórie v masmediálnom priestore. In: Personálny úrad OS SR (Eds.). *Vojenská osveta: Spoločenskovedné semináre*. (s. 3). 1. vyd. Liptovský Mikuláš: Personálny úrad OS SR, 118 s. ISBN 978-80-896-0925-3.

NICKERSON, R.S (1998). Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. *Review of General Psychology*, vol. 2, No. 2, pp. 175-220. ISBN 1089-2680.

PANCZOVÁ, Z. (2017). *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Veda, 155 s. ISBN 978-80-224-1546-0.

SHU, K. - SLIVA, A. – WANG, S. et al. (2017). Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective. *In Association for Computing Machinery*. 15 pp. [online]. [citované 5-4-2023]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/yv6adx9y>.

SKURNIK, I. – YOON, C. – PARK, D.C. – SCHWARZ, N. (2005). How Warnings about False Claims Become Recommendations. *Journal of Consumer Research*, vol. 31, no. 4 , pp. 713 – 724. ISSN 0093-5301.

ŠNÍDL, V. (2017). *Pravda a lož na Facebooku*. 1. vyd. Bratislava: N Press s.r.o., 157 s. ISBN 978-80-972394-4-2.

VALUŠ, L. (2019). Záludnosti posudzovania rizika a pravdepodobnosti. In: M. Jurkovič, V. Čavojová, I. Brezina a kol. (Eds.). *Prečo ľudia veria nezmyslom*. (s. 254-255). 1 vyd. Bratislava: Premedia. 266 s. ISBN 978-80-8159-757-2.

ZHOU, X. – ZAFARANI, R. (2020). A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities. *In Association for Computing Machinery*. 37 pp. [online]. [citované 8-4-2023]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/4x4d6urp>.

Mária Dědová, Tomáš Jahelka(Eds.)

SOCIETAS & HUMANITAS IV.

Zborník príspevkov z IV. ročníka vedeckej interdisciplinárnej študentskej konferencie

Recenzenti

doc. Mgr. Gabriel, Baník, PhD. (Ústav psychológie, Filozofická fakulta Prešovská univerzita v Prešove)

Mgr. Marek Neština, PhD. (Katedra filozofie a religionistiky, Evanjelická bohoslovecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave)

Publikácia neprešla jazykovou úpravou. Za jazykovú úroveň zodpovedajú autori.

Vydavateľ

© Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 2023

ISBN 978-80-568-0584-8

EAN 9788056805848

